

TÜRKİYE'DE EKONOMİK BÜYÜME YAPISAL DÖNÜŞÜM VE KRİZ

A. Aydın ÇEÇEN
A. Suut DOĞRUEL
Fatma DOĞRUEL

egemen

TÜRKİYE'DE
EKONOMİK BÜYÜME
YAPISAL DÖNÜŞÜM
VE KRİZ

TÜRKİYE'DE
EKONOMİK BÜYÜME
YAPISAL DÖNÜŞÜM
VE KRİZ

A. Aydın ÇEÇEN
A. Suut DOĞRUEL
Fatma DOĞRUEL

egemen

İstanbul 1990

Egemen Yayınları : 1
Ekonomik Araştırmalar Dizisi: 1
Her Hakkı Saklıdır.
Egemen Matbaacılık Yayıncılık Ticaret Ltd. Őti.

Nisan 1990, İstanbul
Dizgi : Difiograf
Baskı : Egemen
Kapak Düzeni: Serap Erdoğan
Cilt : Çifçi
İsteme Adresi : Egemen Matbaacılık Yayıncılık Ticaret Ltd. Őti.
Nuruosmaniye Cad. Derin Han No: 8 Kat: 4/5
Cağaloğlu İstanbul
Tel (1) 512 01 16 - (1) 526 12 85

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	xi
BÖLÜM 1: GİRİŞ	1
1.1 Temel Sorunlar ve Çerçeve	1
1.2 Türkiye'de Ekonomik Büyüme ve Yapısal Dönüşümün Dinamikleri	3
BÖLÜM 2: BAŞLANGIÇ KOŞULLARI	6
2.1 Giriş	6
2.2 Tarımsal Artık Değerin Tarım Dışına Aktarılması	6
2.3 Bütçe Gelirleri ve Harcamalarının Sanayileşmeye Etkisi	9
2.4 1923-29 Döneminde Bankacılık Alanında Sağlanan Gelişmeler	12
2.5 Sanayiye Sağlanan Doğrudan Destekler	14
2.6 Otofinsman ve 1923-29 Döneminin Genel Değerlendirmesi	17
BÖLÜM 3: TÜRKİYE'DE SERMAYE BİRİKİMİ SÜRECİ	18
3.1 Giriş	18
3.2 1929-39 Dönemi	18

3.2.1	Tarımın 1929-39 Yıllarındaki Durumu	19
3.2.2	1933 ve 1936 Sanayi Planları	22
3.2.3	Önemli Devlet Bankalarının Kurulması	23
3.2.4	Kamu Maliyesindeki Gelişmeler ve Devletin Doğrudan Girişimleri	24
3.2.5	1927 Tarihli Teşvik-i Sanayi Kanununun Sonuçları	28
3.2.6	1929-39 Döneminin Sonunda Sanayi Kesiminin Finansman Kaynakları Bakımından Geldiği Nokta	30
3.3	1939-46 Dönemi	30
3.3.1	Dış Ticaretteki Gelişmelerin Sermaye Birikimine Etkisi	31
3.3.2	Savaş Yıllarında Fiyatlardaki Gelişmeler	32
3.3.3	Savaş Yıllarında Kamu Gelirleri ve Harcamaları	33
3.4	1947-60 Dönemi	34
3.4.1	Savaş Sonrası Dönemde Yatırımların Yapısındaki Değişmeler	34
3.4.2	Devlet Gelirleri ve Harcamaları	36
3.4.3	Yabancı Sermaye Girişleri	37
3.4.4	Bankacılık Alanında Sağlanan Gelişmeler	37
3.4.5	Tarım Kesimindeki Gelişmelerin Sanayileşmeye Etkisi	42
3.5	Türkiye'de Sermaye Birikiminin Genel Bir Değerlendirmesi	43
BÖLÜM 4:	TÜRKİYE'DE İTHAL İKAMESİNE DAYALI SANAYİLEŞME VE YAPISAL DEĞİŞİM: 1960-78	45
4.1	Giriş	45

4.2	Teorik Çerçeve	46
4.2.1	İktisadi Büyüme: Arz Yönlü Neoklasik Yaklaşım	48
4.2.2	İktisadi Büyüme ve Denge Dış Durum: Yapısalcı Talep Yönlü Yaklaşım	49
4.3	Arz Yönlü Yaklaşım	50
4.3.1	Nüfus ve İşgücündeki Artış	51
4.3.2	Sermaye Birikimi ve Yatırımlar	54
4.3.3	Teknolojik Gelişme ve Faktör Verimliliğindeki Artış	55
4.4	İktisadi Büyüme ve Yapısal Değişim: Talep Yönlü Analiz	60
4.4.1	Üretimdeki Yapı Değişimi ve Büyümenin Kaynakları	60
4.4.2	Sanayileşme ve Artık Kapasite Sorunu	62
4.4.3	Kapasite Kullanımı ve Dinamik Optimizasyon: Teorik Bir Model	64
4.4.4	Sermaye Yoğunluğu, Tekelci ve Oligopolistik Yapı ve Artık Kapasite	69
BÖLÜM 5:	TÜRKİYE EKONOMİSİ İÇİN MAKRO EKONOMETRİK MODEL	72
5.1	Giriş	72
5.2	Reel Kesim	73
5.2.1	İmalat Sektörü	74
5.2.2	İnşaat Sektörü	79
5.2.3	Hizmet Sektörü	81
5.2.4	Madencilik ve Enerji Sektörü	82
5.2.5	Tarım Sektörü	82
5.2.6	Reel Kesimde Makro Dengelerin Tanımlanması	84

5.3	Faktör Piyasaları	85
5.3.1	İşgücü Piyasası	85
5.3.2	Sermaye Stoğu	87
5.3.3	Özel Yatırımlar	88
5.4	Mali Kesim	90
5.5	Dış Ticaret	93
5.6	Kamu Kesimi	95
5.7	Modelin Genel Değerlendirmesi, Veri Tabanı ve Tahmin Yöntemi	96
5E	5. Bölüme Ek: Makro Ekonometrik Model ve Değişkenler Listesi	97
BÖLÜM	6: 1980 SONRASI DÖNEMDE İSTİKRAR POLİTİKALARI VE DIŞA AÇILMA	106
6.1	Giriş	106
6.2	Ortodoks İstikrar Politikaları ve İktisadi Gelişme	107
6.3	24 Ocak Kararları ve Yapısal Reformlar	111
6.3.1	İstikrar Programları ve Ekonomide Liberalizasyon Girişimleri	112
6.3.2	Dışa Açılma Çabalarının Sonuçları ve Dış Borçlar	115
BÖLÜM	7: YAPISAL SORUNLAR VE ORTODOKS İSTİKRAR POLİTİKALARININ AÇMAZLARI	123
7.1	Giriş	123
7.2	İç Talep ve Ekonomik Etkinlik	124
7.2.1	İktisat Politikaları ve Türkiye'de Gelir Dağılımı	124

7.2.2	1980 Sonrası Dönemde Gelirin Kesimler Arası Yeniden Dağılımı	127
7.3	Arz Yönünden Kaynaklanan Sorunlar	130
7.3.1	Sanayi Kesimindeki Yapısal Katılıklar	131
7.3.2	İmalat Sektöründe Üretim Maliyetleri ve Fiyatlar	133
7.3.3	Üretici Kararlarında Davranışsal Alışkanlıklar	136
7.4	Genel Değerlendirme ve Geleceğe Yönelik Beklentiler	137
NOTLAR		139
SUMMARY		149
KAYNAKLAR		151

ÖNSÖZ

1980 yılı başında uygulamaya konulan istikrar programı, başta her ne kadar bilinen IMF politika paketi olarak algılandıysa da, daha sonra bunun geçmişle radikal bir hesaplaşma olduğu ortaya çıktı. Ekonomik olduğu kadar siyasi ve sosyal sonuçları da derin olan bu programın ilerleyen zaman içinde hedeflerine ulaşmadaki başarıları ve yetersizlikleri, programın kendisinin etkinliği kadar, Türkiye'nin 1980 yılına nasıl girdiği ile de ilgilidir. Türkiye'nin 1970'li yılların sonunda ulaştığı yapı Cumhuriyet dönemi boyunca izlenen sanayileşme çabalarının bir uzantısı olarak algılanabilir. Bu nedenle, 1980 sonrası dönemde yaşanan gelişmelerin analizi büyük ölçüde önceki dönemlerde gerçekleşen yapısal dönüşüm ve kurumlaşmanın anlaşılmasına bağlıdır. Bu çalışmada, Türkiye'de 1923-88 dönemindeki ekonomik büyümenin dinamikleri incelenmeye çalışılmaktadır. Cumhuriyet dönemi boyunca Türkiye ekonomisinin geçirdiği dönüşümler ve kurumsal yapısındaki gelişmelerin değerlendirmesi disiplinler arası bir yaklaşımı gerektirir. Burada hedeflenen ise, ne bir iktisat tarihi yapmak, ne de bu karmaşık dönüşüm sürecinin sosyal ve politik bağlarını yakalamaktır. Buna karşılık, kapsam daha dar tutularak, incelemede Türkiye'deki büyüme ve yapısal dönüşüm deneyeninin mikro ve makro ekonomik boyutları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Ancak, ele alınan bu sürecin tarihi boyutunun gözden kaçırılmamasına da özen gösterilmiştir.

Ortaya çıkan bu araştırma iki yıllık bir çabanın ürünüdür. Aramızdaki uzun mesafenin yarattığı zorlukları yazışarak, telefonlaşarak ve yaz aylarında bir araya gelerek aşmaya çalıştık. Uzaklığın verdiği gecikmeleri ve iletişim zorluklarını yaz aylarındaki bu yoğun çalışmalarla bir ölçüde kapatabildik. Bu arada, aramızdaki yazışma trafiğinde hiç zayıf vermediğimizi belirtmek isteriz. Bu nedenle, Türk ve Amerikan posta idareleri çalışanlarına öncelikle teşekkür ederiz. Doğal olarak, bu geçen iki yıllık sürede başta yakın çevremiz olmak üzere pek çok kişiden destek gördük. Hepsine sınırsız teşekkürlerimizi sunarken, özellikle Illinois Üniversitesi'nden Mahir Şaul'u anmadan geçemeyiz. Çalışmanın başlangıç aşamalarında, Mahir Şaul ile yaptığımız tartışmaların konunun disiplinler arası boyutunun beraklaşmasına katkısı büyüktür. Ayrıca, ekonometrik model tahmininde şirketinin bilgisayarını kullanmamıza içtenlikle izin veren Sinan Genim'e, dizgiyi yapan Difiograf çalışanlarına, kitabın yayımını Türkiye'deki alışılmış kitap basım kalitesinin dışına çıkararak gerçekleştiren Egemen Yayıncılık çalışanlarına da ayrı ayrı teşekkür ederiz.

A. Aydın ÇEÇEN
A. Suut DOĞRUEL
Fatma DOĞRUEL

BÖLÜM 1: GİRİŞ

1.1 TEMEL SORUNLAR VE ÇERÇEVE

Türkiye'nin 1970'li yıllarda içine düştüğü kriz ortamı, bir yandan artık eski gelişme çizgisinde yürüyemeyeceği yavaş yavaş anlaşılmaya başlanan ekonomi için yeni gelişme çizgilerinin neler olabileceği, diğer yandan ise ulaşılan bu noktada ekonominin canlılık kazanmasını engelleyen temel sorunların nasıl aşılabileceği sorunlarını gündeme getirmiştir. 1970'li yılların iktidarları ise, özellikle ekonominin içine düştüğü tıkanmanın temel nedenleri ve çözüm yolları gibi sorunları hep ikinci plana itmiş, ekonominin yeni bir gelişme çizgisine oturtulması gerektiği genellikle özelemlere dayalı belirsiz bir ekonomik gelişme stratejisi üzerindeki tartışma ve önerilerle geçirmiştir. Ayrıca, bu yeni gelişme stratejisi tartışmalarında, yapısal dönüşüm yolları aramak yerine, eski gelişme çizgisinde aksadığı düşünülen mekanizmaları temelde kurumsal düzenleme ve reformlarla yeniden çalışır duruma getirerek 1970'li yıllarda Türkiye ekonomisinin içine düştüğü krizin üstesinden gelme eğilimi belirleyiciydi. Tıkanmanın doruğa ulaştığı 1970'li yılların sonlarında, hükümet programlarında ekonomik hedefler genellikle uzun dönemli büyüme sorunlarına yönelikti. Temel dengeleri bozulan ekonominin tekrar işler duruma getirilmesine yönelik istikrar politikaları ise net olmaktan uzaktı ve bu dönemde IMF tarafından sunulan istikrar programı yumuşatılarak uygulanmaya çalışıldı. Burada, IMF programının yumuşatılmasındaki temel nedenin, uzun dönemli büyüme hedefleri ile uyumluluğu sağlamaktan çok, giderek azalan toplumsal desteğin iyice yitirilmesine yol açabilecek sert önlemler almaktan kaçınma eğilimi olduğu söylenebilir.

Ancak, ekonominin bu tıkanma noktasına gelmesinde tek neden şüphesiz 1970'li yıllardaki kararsız ve etkisiz politika uygulamaları değildi. Ekonominin içinde taşıdığı yapısal özelliklerin bir uzantısı olan kronik rahatsızlıklar da belirleyiciydi. Yetersiz ve etkin çalışmayan bir mali kesim, piyasa koşullarına kendini uyarlamada esnek davranamayan üretim yapısı, iç kaynaklardan çok ticaret açığı ile

beslenen sermaye birikimi, özellikle 1950'li yıllarda hızlanan sanayileşme sürecinin sağladığı olumlu gelişmelerin yanında içinde beslediği ekonomik sorunlar kronik rahatsızlıkların başlıcalarıdır. Bu sorunlar giderek kendini şiddetli bir biçimde hissettirerek, dış koşulların da etkisiyle, ekonomiyi 1970'li yılların sonunda durma noktasına getirdi.

Yaklaşık on yıllık bir dönemde, kendi içinde değişik aşamalardan geçmesine rağmen temel çizgisi değiştirilmeden uygulanan istikrar politikaları beklenen sonuçlarını vermekten uzaktır. Bu sonuç birbiri ile ilişkili iki temel sorunu gündeme getirmektedir: Birincisi, uygulanan istikrar politikalarının Türkiye ekonomisinin yapısal sorunlarını aşmada ne oranda yeterli olduğu ve toplumun büyüme isteklerine ne ölçüde cevap verdiği. İkincisi ise, 1970'li yılların sonunda Türkiye ekonomisinin politika uygulamalarını güçleştiren temel sorunlarının neler olduğudur. On yıllık istikrar politikaları uygulamaları bize, bu sorunlardan birincisinin kapsamlı bir değerlendirmesine olanak verecek genişlikte bir zaman dilimi sağlamaktadır. Ancak, bu kitapta tartışmalar ağırlıklı olarak ikinci sorunun üzerinde yoğunlaşmaktadır. Böylece birinci sorun üzerindeki tartışmalara da bir katkının sağlanabileceği umulmaktadır.

Türkiye ekonomisinin 1970'li yılların sonuna doğru kendini giderek artan bir şiddette hissettiren ve büyük ölçüde 1980'li yıllarda da etkinliğini sürdüren yapısal sorunların tümünü incelemek bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Bu nedenle, incelemeler şu üç temel soru çerçevesinde yürütüldü.

1. İlk adımlarının 1950'li yıllarda atıldığı ithal ikamesine dayalı sanayileşmenin finansmanında temel kaynaklarından biri olarak, mali kuruluşların etkin bir aracılığı olmadan, ticari sermayenin doğrudan sanayi sermayesine dönüşmesi nasıl ve hangi koşullarda gerçekleşmiştir? Bu sürecin yarattığı kurumsal ve davranışsal yapıların ekonomi üzerindeki etkileri nelerdir?

2. 1960 sonrası planlı dönemin ilk on yılında gerçekleşen hızlı büyümenin temel nedenlerinden biri 1950-60 dönemindeki yoğun altyapı yatırımlarıdır. Bir anlamda bu dönemde yaratılan altyapıdaki fazla kapasite bir sonraki dönemin itici gücü olmuştur. Benzer bir kapasite fazlalığı durumu 1980'li yıllar için de geçerlidir. Ancak bu tür dengesiz gelişmenin sorunsuz olduğunu söylemek oldukça güçtür. Altyapı kapasitesinde fazlalık - sanayi yatırımlarının hızlanması ekseninde yol alan bir ekonomide ne tür dinamikler belirleyici olmaktadır? Böyle bir gelişme çizgisinin yol açtığı sorunlar nelerdir?

3. 1960-80 döneminde uygulanan politikalar ile 1980 sonrasında uygulanan politikalar bir anlamda birbirinin tam zıddıdır: 1960-80 döneminde iç talebi genişletici politikalar uygulanırken, 1980 sonrası dönemde ise daraltıcı politikalar uygulanmaktadır. Ancak, bu iki tip politikanın ortak bir özelliği vardır: Her ikisi de talep yönetimi temelinde yürütülen politikalar. İç talep düzeyini etkilemeye yönelik politikaların Türkiye'de etkinliği nedir? Diğer bir açıdan ele alırsak, Türkiye'de ekonomik yapı talep oynamalarına ne oranda ve ne biçimde tepki göstermektedir?

Türkiye'de ekonomik büyüme ve yapısal dönüşüm sanayileşme ile birlikte düşünülmektedir. Bu nedenle, inceleme temelde sanayileşme ve dolayısıyla özellikle imalat sektörünün gelişimi üzerinde yoğunlaşarak yürütüldü. Ancak, ekonomik büyüme ve yapısal dönüşümün değerlendirilmesinde sanayi kadar üretici olarak devletin doğrudan katkısı, mali kesimin iç dinamikleri ve ağırlığını son dönemlerde belirgin bir biçimde hissettiren uluslararası ekonomik koşullar da

belirleyicidir. Ancak belirlenen çerçeveye bağlı kalarak, çalışmada sanayileşme üzerindeki etkileri dışında bu kesimler ile ilgili gelişmeler dışarıda bırakıldı.

Yukarıda sıralanan sorular çalışmanın bütününe tanımlamasına rağmen, her bölümün kurgusu kendi başına oluşturuldu. Bunun nedeni, hem tartışmaları kolay izlenebilir kılmak, hem de konuyu uzmanı olmayan ya da belli bir bölüme spesifik ilgi duyan okuyucuların seçerek okumasına olanak sağlamaktır. Özellikle, 5. Bölüm ekonometrik modellere yabancı olan okuyucular tarafından atlanabilir. Böylece, diğer bölümlerin izlenmesinde kopukluk olmayacağı düşünülmektedir. Benzer biçimde, dinamik optimizasyon konusuna yabancı olan okuyucular da Bölüm 4.4.3'ü atlayabilirler. Bu bölümlerde yer alan iki modelden dinamik optimizasyon modeli ekonominin uzun dönemli gelişme çizgisine ilişkin temel birkaç soruya açıklık kazandırmak amacıyla geliştirildi. Orta dönemli makro ekonometrik modelin ise, birincisinin tersine, diğer bölümlerde elde edilen sonuçların ve ilişkilerin kantitatif olarak ölçülmesine yönelik bir işlevi vardır. Ayrıca, bu modelde elde edilen bulgular daha sonraki tartışmalar için bir çok noktada temel göstergeler olarak alındı.

1.2 TÜRKİYE'DE EKONOMİK BÜYÜME VE YAPISAL DÖNÜŞÜMÜN DİNAMİKLERİ

Araştırma çerçevesinde ortaya konulan yukarıda verilen üç temel sorudan ilki, Türkiye'de sanayi sermayesinin nasıl ve hangi koşullarda gerçekleştiği ve bu oluşum sürecine bağlı olarak ortaya çıkan kurumsal ve davranışsal yapıların ekonomi üzerindeki etkisinin ne olduğudur. Bu sorunun cevabı iki açıdan önemlidir: i) başlangıçta ulaşılan sermaye birikimi düzeyi, ii) bu süreçte oluşan davranışsal ve kurumsal yapının bugünkü yapıya ne kazandırdığı (ya da kaybettirdiği). Araştırmanın giriş dışındaki ilk iki bölümü bu sorunun irdelenmesine ayrıldı. Cumhuriyetin ilk yıllarını inceleyen başlangıç koşulları Bölüm 2'de 1930'lu yıllardan 1960'lara kadar süren dönem ise Bölüm 3'te incelendi.

Sermaye birikimi açısından Cumhuriyet'in kuruluşunu izleyen 1960'lı yıllara kadar geçen kırk yılın değerlendirilmesi, etkisini 1980'li yıllara kadar sürdüren kurumsal ve davranışsal yapıların o dönemdeki gelişmelerle biçimlendiğini ortaya çıkarır. Bu değerlendirme çerçevesinde vurgulanabilecek sonuçlardan ilki, 1930'larda özel kesimin yeterli sermaye birikimine ulaşamamış olmasına paralel olarak devletin üretici olarak doğrudan piyasaya girmesi, bu gelişmenin devletin ekonomide etkin rol alması sürecini başlatmış olmasıdır. Bu öyle bir süreçti ki, liberalizm ve piyasa güçlerinin üstünlüğünü savunmanın 'mubah' olduğu 1980 sonrası dönemde bile devletin ekonominin değişik kesimlerindeki varlığı etkisini sürdürmüştür. İkincisi, devlet ilk zamanlarda sadece temel tüketim mallarının üretiminde yer alırken, daha sonra özel kesimin giremediği büyük ölçekli ve yoğun sermaye gerektiren alanlara girmesidir. Böylece devlet, temel girdilerin bir başka deyişle ara mallarının üretimine yönelmiş ve kaynak dağıtıcı politikalara doğrudan müdahale şansını elde etmiştir. Son olarak vurgulanması gereken ticaret sermayesinin doğrudan sanayi sermayesine dönüşmesidir: İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ticaretle özellikle dış ticaretle uğraşan kesimin elinde dış ekonomik koşullar ve ithalatta çıkan sınırlamalarla oluşan birikim, doğrudan-mali kesimin aracılığı olmadan - sanayi sermayesine dönüşmüş, bu şekilde başlayan sanayileşmenin gelişmesi için izlenen korumacı politikalar da rekabet ortamından

uzakta korunmuş iç pazarlara yönelik bir üretim yapısının oluşmasını sağlamıştır (ithal ikamesine dayalı sanayileşme). Burada işaret edilmesi gereken bir diğer önemli nokta, son iki sonuca bağlı olarak ekonomide yerleşen özgün devlet-özel sektör ilişkisidir.

Bu gelişmelerle 1960 sonrası döneme Türkiye kaynak toplama ve dağıtımında etkin rol oynayan devlet, daha çok ticari sermayenin özelliklerini taşıyan ve risk almakta çok isteksiz davranan sanayi kesimi ve etkin olmayan bir mali kesimle girmiştir. 1978 sonrası kriz yıllarına kadar süren bu dönemin bir diğer özelliği de 1950-60 döneminde gerçekleşen yoğun altyapı yatırımları sonucunda yaratılan kapasite fazlalığının verdiği ivme ile sanayi yatırımlarının hızlanmasıdır. Bölüm 4'te, 1960-78 dönemi, altyapı kapasitesinde fazlalık-sanayi yatırımlarının hızlanması ekseninde yol alan bir ekonomide ne tür dinamiklerin belirleyici olduğu ve böyle bir yapının içinde taşıdığı sorunların neler olduğu Bölüm 1.1'de verilen ikinci temel soru çerçevesinde ele alınarak değerlendirilmiştir.

İktisadi büyümenin ve yapısal değişimin kaynakları; arz tarafında sermaye birikimi, teknolojik gelişme (verimlilik artışı) ve işgücünde artış, talep tarafında ise iç pazarın genişlemesinin talep yapısında yarattığı değişimdir. Türkiye'de 1960 sonrası dönemde büyümeyi en çok sermaye birikiminin etkilediği gözlenmiştir. İkinci sırada etkili olan teknolojik gelişme ve en az düzeyde etkili olan ise işgücü girdisinin artış oranıdır. Hızlı nüfus artışı ve tarımın açığa çıkardığı işgücü fazlası, imalat sanayideki genişleme ve 1960'lı yıllarda yurtdışına işçi göçü olgusuna rağmen emilememiş, hizmetler sektöründe daha fazla istihdam kapasitesi yaratılmıştır. İmalat sanayisinin kamunun da desteği ile kısa ve uzun dönemli finansman sorunlarıyla karşılaşmaması ve işçi dövizlerindeki artış sayesinde ihtiyaç duyduğu ithalatın finanse edilebilmesi, bu kesimde görece yeni makina ve üretim teknolojileri kullanma olanağı vermiştir. Hızlı nüfus artışı ve popülist politikalarla genişleyen iç talep de sanayinin talep sorununu çözmüştür. Nitekim büyümenin talep tarafında en önemli kaynak iç taleptir. Talep yönlü analizde ihracat, ithal ikamesi ve sektörler arasındaki bağlantılarda (girdi-çıktı katsayılarında) görülen değişimlerin de dikkate alınması gerekir. Ancak Türkiye ekonomisi için büyümenin talep yönlü analizinde iç talep dışındaki faktörlerin etkisi önemli bulunmamıştır.

Bu dönemin sonunda, krizli yıllara gelindiğinde ekonominin genel özellikleri; i) geniş iç talebe yönelik üretim yapan ve risk almaktan çekinen bir sanayi, ii) ithal ikameci üretim yapısının doğurduğu döviz ihtiyacı ile birlikte ortaya çıkan ödemeler dengesi açığı, iii) gelişmemiş ve etkin olmayan mali kesim ve iv) müdahaleci devlet olarak sıralanabilir. Bu yapıya ek olarak vurgulanması gereken büyümenin uzun dönemli trendinin özelliğidir: Sanayideki üretim kapasitesi ve bunu destekleyen altyapı bazı dönemlerde hızla gelişmekte, bunun sonucunda ekonomide artık kapasite ortaya çıkmakta, iç talep ve bir ölçüde dış ticaret zaman içinde bu fazlayı eritmekte ve ekonomi tekrar bir tıkanma noktasına gelmektedir. Uzun dönemli büyümeyi yapısal olarak çözümlenmek üzere geliştirdiğimiz dinamik optimizasyon modeli gösterdi ki, ekonominin bu türde bir artık kapasite - kriz (tıkanma) döngüsü içinde yaşamasının temel nedenleri talepteki kısa dönemli dalgalanmalar bir tarafa bırakılırsa iki noktadan kaynaklanmaktadır: Birincisi ekonomide zaman içinde oluşan sermaye yoğun yapı, ikincisi ise sanayideki tekelci-oligopolistik eğilimlerdir. Ancak burada belirtilmesi gereken nokta, sermaye yoğun teknolojik yapının 1980 sonrası dönemde gerçekleşen ihracatın hızla genişlemesinde önemli bir katkısının olduğudur.

6. Bölümdeki tartışmalar, 1980 sonrası IMF yönetiminde izlenen politikaların, temelde ekonominin bu yapısal sorunlarını aşmakta yetersiz olduğunu gösterdi. Ancak, istikrar ve yapısal uyum programının ekonomiyi dışa açma hedefleri önceden uygulanan ithal ikameci sanayileşme politikalarıyla radikal bir hesaplaşmayı beraberinde getirdi. Böylece özellikle para piyasaları, dış ticaret rejimi gibi alanlarda önemli yapısal değişimler gerçekleşti. Buna paralel olarak 1980 sonrası dönemde izlenen politikalar en başarılı sonuçlarını ihracat genişlemesinde sağladı. Ekonominin 1980 öncesi dönemden taşınan arz yönlü yapısal bazı sorunları bu gelişme ile daha da derinleşti. 7. Bölümdeki değerlendirmeler, bu sorunların 1980 sonrası politikaların iç dengeleri oturtmaktaki başarısızlığının temel belirleyicileri olduğunu gösterdi.

Gelirin kesimler arası yeniden dağılımının iç talep bileşimini değiştirmesi, buna karşılık tasarruflarda beklenen artışın gerçekleşmemesi talep yönetimine dayanan bu politikaların etkinsizliğinin göstergeleridir. Bunun yanında, ekonominin arz tarafındaki yapısal katılıklar ve fiyat oluşumu mekanizmaları bu tür politikalarla çok zayıf oranda etkilenebildiği için, enflasyon hızında başlarda gözlenen düşme daha sonra tersine döndü ve 1980 öncesi kriz dönemi (1978-79) değerlerine ulaştı. Kriz dönemindeki dış koşulların ekonomi üzerinde ağırlığının çok daha az hissedildiği bu son dönemde enflasyonun bu denli yükselmesi, sorunun temelinde arz yönlü sorunların ağır bastığını göstermektedir. Bu durumda, kısa dönemli şok tipi politikalar yerine bu sorunları aşmaya yönelik orta ve uzun dönemli aşamalı istikrar ve büyüme programlarının uygulanması gereği ortaya çıkmaktadır. Benzer sorunları aşmaya yönelik bu tür programlar aynı zamanda ekonominin 1980 sonrası sergilediği ihracat performansının kalıcılığını da garanti edecektir.

Türkiye ekonomisinin politika uygulamalarını güçleştiren başlıca sorunları ortaya koyarken inceleme çerçevemizin temel iki yönü olduğunu belirlemiştik. Bir tarafta, on yıl önce uygulamaya konulan yapısal uyum ve istikrar programının yapısal sorunları aşmada ne oranda yeterli olduğu ve toplumun büyüme isteklerine ne ölçüde cevap verdiği vardı. Diğer tarafta ise, 1970'li yılların sonunda ulaşılan krizin yapısal nedenlerini anlamak ve 1990'lı yıllara girerken tıkanmayı yaratan sorunları da ortaya koymaktı. Çalışmada ağırlıklı olarak inceleme çerçevesinin ikinci tarafından kalan sorunlarla ilgilendi. Ancak değerlendirmeler gösterdi ki, uygulanan istikrar programlarının öncelikleri ortaya konulan yapısal sorunların üstesinden gelmek ve gerekli büyümeyi sağlamaktan uzaktı. Aslında, 1970'li yıllarda ortaya çıkan kriz sadece Türkiye'ye özgü bir durum değildi. Birçok Latin Amerika ülkesi bizden on yıl kadar önce benzer krize girdiler ve buralarda bu tip programlar uygulandı. Bunun da ötesinde uygulanan programların benzer sonuçları vermesi ilginçtir (1). Bu durumda IMF tipi programların kendi başına ele alınıp incelenmesi önem kazanmaktadır. Çalışmamızda, bir alt bölüm dışında bu tip programların değerlendirilmesine girilmedi. Ama, bu konuda ekonomi literatüründe kapsamlı çok sayıda çalışma vardır (2).

BÖLÜM 2: BAŞLANGIÇ KOŞULLARI

2.1 GİRİŞ

Cumhuriyet idaresinin Osmanlı İmparatorluğu'ndan devraldığı ekonomik yapı hem gelişmişlik düzeyi (teknoloji ve piyasa oluşumu) bakımından çok yetersiz, hem de savaşın yolaçtığı yıkım ve azınlıkların ülkeyi terkedişi nedenleriyle işleyemez bir durumdaydı. İstanbul, İzmir ve Adana gibi ülkenin dışarıya açılan kapları dışında sanayinin neredeyse tamamı 2-3 kişinin çalıştığı el emeğine dayal küçük işletmelerden oluşmaktaydı (Tökin: 1946 s. 23-24). Azınlıklardan özellikle Rumlar'ın Anadolu'dan kaçmaları sonucu ülke içi ticaret ve pazara yönelik tarım üretimi önemli ölçüde aksamaya uğramıştı. Örneğin Anadolu'da hıristiyan köylü nüfusun ortadan kalkmasıyla ipek böcekçiliği büyük zarar gördü (Tezel: 1982 s.90). Aynı şekilde azınlıklar Anadolu'daki küçük işletmelerde işyeri sahipliği ve nitelikli işgücü olarak ekonomi içinde önemli bir yere sahiptiler (Tezel: 1982 s. 90). Cumhuriyetin lider kadrosunun kurtuluş savaşını yürütürken toplumsal desteğini sağlayan Anadolu tüccarı ve eşrafı, ekonominin yeniden işlerlik kazandırılması ve varolan yapının daha ileriye götürülmesinde alınan kararları etkilemede en önemli gücü oluşturdular (Teziç: 1977 s. 65-66). Bu genel çerçevede dönemin belirgin özelliği, azınlıkların boşalttıkları alanlara Anadolu tüccar ve eşrafının yerleşmesi ve buna uygun yeni birikim kanallarının oluşturulmasıdır.

2.2 TARIMSAL ARTIK DEĞERİN TARIM DIŞINA AKTARILMASI

Tarım kesimindeki artık değerın tarım dışına aktarılma asında üç kanaldan bahsedilebilir: Vergi ya da zorunlu tasarruf, gönüllü tasarruf ve iç ticaret hadleri. Bu kanalların etkinliğini tarımın kendisinin artık değer yaratabilme derecesi

belirlediği kadar, tarım dışı kesimin gelişmişlik derecesi de belirler. Özellikle vergi gibi kaba değer transferi aracını bir kenara bırakırsak, gönüllü tasarrufların tarım dışına bankacılık yoluyla aktarılması ile iç ticaret hadlerinin göstergesi alındığı artık değer transferi olgusunu tarım kesimi ile tarım dışı kesimin gelişmişlik derecelerini birbirine bağlayan birer kanal olarak ele alabiliriz. Diğer bir deyişle, tarım kesimi ile tarım dışı kesimin birbirine eklenmesi bu kanallarla gerçekleşirken, aynı zamanda bu kanallar bir kesimdeki gelişmenin diğer kesime aktarılmasını sağlarlar.

Tarım dışına değer aktarımında en kaba yol olarak nitelendirilebilecek vergi, dağıtık artık değerlerin devlet elinde toplanarak kullanılabilir hale gelmesi biçiminde tanımlanabilir. Bu anlamda 1923-29 döneminin belirgin özelliği, aşarın kaldırılmasıyla devletin tarımı doğrudan vergileme etkinliğinin azalmasıdır. Aşarın kaldırılmasının sonuçlarına geçmeden önce genel olarak tarımın vergilendirilmesine bakıldığında şöyle bir görünüm ile karşılaşılır: Tarım kesimindeki yükümlülere ödenen doğrudan vergilerin toplam bütçe gelirleri içindeki payı 1924'te yüzde 29 iken bu oran 1926'da yüzde 14'e, 1929'da ise yüzde 12'ye düştü. Doğrudan vergilerin tarımsal katma değer içindeki payı ise 1924'te yüzde 8'den 1926'da yüzde 4'e, 1929'da ise yüzde 3'e düştü (Tezel: 1982 s. 397). Tarımın vergi yükünün azalması başka bir hesaplama yöntemiyle Çizelge-2.1'den izlenebilir. Burada da görüldüğü gibi tarımdan sağlanan dolaylı ve doğrudan vergi gelirleri toplam kamu gelirlerine göre düştü. Bu değişmeyi tarımsal gelirlerdeki değişimden arındırdığımızda da (aynı çizelgenin üçüncü sütunu) gözleyebilmekteyiz. Bütçe gelirlerinin Gayri Safi Yurt İçi Hasıla'ya (GSYİH) oranı cari fiyatlarla büyük bir kuraklık dönemi olan 1927 ve 1928 yılları dışarıda bırakılırsa, 1923-29 arasında yüzde 12 dolayında kaldı. Kuraklığın tarımsal üretim ve milli gelirden yol açtığı azalma nedeniyle bu oran 1927 ve 1928 yıllarında yüzde 15 oldu (Tezel: 1982 s. 390). Bu da bize devlet gelirlerinin büyük ölçüde tarım dışı kesimlere bağlı olduğunu gösterir.

ÇİZELGE-2.1 TARIM KESİMİNİN VERGİLENDİRİLMESİ

	Tarımdan gelen kamu gelirlerinin genel kamu gelirlerine oranı % (I)	Tarımdan yaratılan gelirin milli gelire oranı % (II)	% I/II
1924	49.4	-	-
1925	43.3	-	-
1926	38.2	-	-
1927	36.8	57.6	63.9
1928	35.6	57.2	62.2
1929	36.3	62.1	58.6

Kaynak: Erdoğan: 1971, s. 238

Aşarın yerine koyulan hayvan ve arazi vergileri sıralanan bu vergilerden de görüleceği gibi aşarın kaldırılmasıyla doğan boşluğu doldurmaya yetmedi. Aşarın

kaldırılmasının bütçede yaratacağı boşluğu doldurmak için getirilen "Mahsulat-ı arziye" vergisi ve eski arazi vergisi oranının artırılması (vergi matrahı olan değerler savaş sırasındaki büyük enflasyondan önceki kayıtlara dayandırıldığı için, sonra da tahakkuk ve toplamadaki güçlükler nedeniyle tamamen vazgeçildiği için) kırsal bölge halkına ilave bir yük getirmemiştir. Devlet bütçesinde gelir azalması tarım dışı vergilerle ve özellikle şeker ile gazyağına konulan dolaylı vergilerle telafi edilmiştir. Böylece dolaysız vergilerden dolaylı vergilere bir kayma olduğu gibi, bu yoldan küçük şehir tüketicilerinin aleyhine, kamu kesiminden köylüye bir gelir aktarması mümkün olmuştur. Bu dönemden sonra, Cumhuriyet dönemi boyunca gelip giden çok değişik hükümetler kırsal kesime hemen hemen kesintisiz bir vergi muafiyeti tanımıştır.

Ancak, aşarın kaldırılması olayına daha yakından bakarsak, yarattığı vergi geliri kaybına karşın bir dizi sermaye birikimine ilişkin sonuçlar yarattığı görülür: Bilindiği gibi aşar köylülerin ürününün yüzde 12.5'inin aynı olarak mültezimler tarafından toplanması biçiminde işliyordu. Mültezimler topladıkları vergiyi nakdi olarak devlete ödedikleri için malın paraya dönüştürülmesinde kendilerine en kârlı olan zamanda vergiyi tahsil etme eğilimindeydiler. Bu işleyişte köylüler mültezimin payını istemek için fiyatların değişmesini beklemesinden ve bu arada ürünün bir kısmının çürüyüp yok olmasından şikayet etmekteydiler (Keyder: 1982 s. 52). Bu durumda köylülerin gerçek vergi yükü yüzde 12.5'in üstüne çıkmaktaydı. Aşarın kalkmasıyla ortaya çıkan en önemli sonuç, aşar sonrası geliri ile kendine yeterli üreticilerin aşar payını kendilerinin pazarlamaları ile tarım kesiminde para ekonomisiyle doğrudan ilişkili olan kesimin genişlemesi oldu. Ayrıca, aşarın toplanma biçiminden kaynaklanan, ürün kayıpları da azaltılmış oldu. Bu nedenlerle 1925 kararının artığın kullanım tarzı ve dolayısıyla sermaye birikimi potansiyeli ve konumu üzerindeki etkisi bir hayli fazlaydı (Keyder: 1982 s. 53). Bu dönüşümün gönüllü tasarruflar ve bankacılık kanalıyla tarım dışına kaynak aktarımında ne gibi potansiyeller sağladığı ilerki bölümlerde açıklanmaya çalışılacaktır.

Tarımda gönüllü tasarruflardan söz edebilmek için önce tarımın para ile ilişkisini, yani piyasaya açılma düzeyini incelemek gerekir. Çünkü, gönüllü tasarruf malın paraya dönüşmesi ile gerçekleşir. Türkiye'de 1923-29 döneminde tarımın pazar ile ilişkisinin düzeyi ile ilgili sağlıklı bilgilere sahip değiliz. Varolan konu ile ilgili ipuçları ise birbirleri ile çelişik sonuçlara yol açabilecek biçimdedir. Bunlardan birincisi tahıl üretiminde verimliliğin yüksek olduğu bölgeler ile ulaşım ağının çakışmasıdır. Anadolu'da dış pazarlara yönelik ticari tarımsal üretimin en yaygın olduğu Ege bölgesinde yer alan demiryolu hatları Cumhuriyet Türkiye'si sınırları içindeki demiryollarının yüzde 40'ını buluyordu. İstanbul'u Şam'a bağlayan demiryolu hattı ise Anadolu'nun belli başlı tarım merkezleri olan Eskişehir, Afyon, Konya ve Adana üzerinden geçiyordu. Bu Demiryolu ayrıca Ankara'ya da bağlıydı. Ankara, Konya ve Adana illerinde kişi başına tarımsal üretim Anadolu'nun diğer bölgelerindeki kişi başına tarımsal üretimden yüzde 27 daha yüksekti. 1927'de, yeni başkent Ankara'nın ticari konumunun gereklerini karşılamaya yönelik yeni demiryolu hatlarının yapımına paralel olarak işletmeye açılan Ankara-Sivas ve Sivas-Samsun hatları ile önemli iki tarımsal bölge de pazarlara daha geniş olarak açılmış oldu. Sivas'da kişi başına buğday üretimi 153 kg iken ülke ortalaması kişi başına 97 kg'dı. Aynı zamanda Samsun da önemli bir tütün ve mısır üretimi merkeziydi (Keyder: 1982 s. 47-49). Demiryolunun ulaşabildiği tarımsal merkezlerde verimliliğin yüksek oluşu potansiyel olarak gönüllü tasarrufların varlığına işaret

olarak alınabilir. Cumhuriyetin hemen öncesi ve bu dönemde Anadolu'da kurulan bankaların bölgesel konumuna baktığımızda ise demiryolu ile bağlanmış bu merkezlerde bankacılık ülkenin geneline göre daha fazla yoğunlaşmıştır (1). Ancak bu bölgelerde yer alan tek şubeli bankaları Türk tüccar ve toprak sahipleri kendi aralarında kredi sorunlarına çözüm bulmak için kurmuşlardır (Ökçün: 1973 s. 467). Bölgedeki tasarrufları bankaya çekebilecekler daha sonraki yıllarda varlıklarını koruyabilmişlerdir. Buradan da anlaşılacağı gibi verimliliğin yüksek olduğu bu bölgelerde tasarruflar büyük ölçüde ticaret kesimine gitmiştir. Diğer yandan gönüllü tasarruflar yoluyla tarımın ülke genelinde ticaret kesimine kaynak aktarması ise oldukça sınırlı kalmıştır. 1929 yılına gelindiğinde bankalardaki mevduatların hızla artışı sonucu para arzında (tedavüldeki paralar artı vadesiz mevduat) tedavüldeki paranın payı yüzde 32 dolayına ulaştı (Keyder: 1982 s. 145). Bu oran 1970 yılında yüzde 26 dolayındadır (2). Bu oranların çok fazla farklı olmaması, bu dönemde dolaşımdaki paranın önemli ölçüde bankacılık sisteminin denetiminde olduğunu düşündürmektedir.

1920'lerde bankacılık sisteminin çok cılız olduğunu düşünürsek tarım kesiminin önemli bir bölümünün para ekonomisi ile ilişkisinin çok zayıf olduğu sonucuna varabiliriz. Sonuç olarak, tarım kesiminde verimliliğin yüksek olduğu sınırlı bölgelerde gönüllü tasarruf için potansiyellerin var olduğunu, ancak bu potansiyelin ağırlıklı olarak yerel tüccar tarafından kullanıldığını söyleyebiliriz.

Dönemin ticaret hadlerindeki değişmelerle ilgili yeterli veriler bulunmamaktadır. Oldukça sınırlayıcı varsayımlar altında Keyder'in (1982 s. 55-56) hesaplamalarına göre, 1929 100 olmak üzere iç ticaret hadleri 1923'te 107'den hafif dalgalanmalarla 1929'da 100'e düşmüştür. Bu düşüşün bir anlam ifade edebilmesi için aynı zamanda bu değerleri dış ticaret hadlerindeki değişme ile karşılaştırmak gerekir. Özellikle pazarlanabilir tarımsal üretimin ağırlıklı olarak ihraç edildiği düşünülürse dış ticaret hadlerindeki değişim ile iç ticaret hadlerindeki değişimin aynı yönde hareket etmesi, Lozan andlaşmasının devlete müdahale etme hakkını sınırlayan maddelerinin geçerliliğinin bu dönemde sürmesi sonucu, iç ticaret hadlerinin tarım kesimi ile ülke dışındaki kaynak aktarımı yönünü gösterir. Bu iki gösterge arasındaki değişim farklılığı ise tarım kesimi ile ülkenin tarım dışında kalan kesimi, ağırlıklı ticari kesim, arasındaki kaynak aktarımını gösterir. Ancak daha önce değinildiği gibi tarım kesiminin piyasa ekonomisi ile ilişkisinin sınırlı olması nedeniyle ticaret hadleri ile gerçekleşecek kaynak aktarımı çok düşük düzeyde olacaktır.

2.3 BÜTÇE GELİRLERİ VE HARCAMALARININ SANAYİLEŞMEYE ETKİSİ

Cumhuriyet idaresinin 1923-29 dönemindeki bütçe ve para anlayışı, Osmanlı son döneminin ekonomik çöküntüsüne tepki olarak, TL'nin değerini korumaya yönelik biçimde daraltıcı bir para politikası çerçevesinde belirlenmişti. Çizelge 2.2'de görüldüğü gibi, bu dönemde bütçe gelirleri hep harcamalardan fazla olurdu. Bir önceki alt bölümde de belirtildiği gibi, tarımın etkin vergilendirilmemesi sonucu gelirlere ve servetlere alınan doğrudan vergilerin payı gelirler içinde genellikle yüzde 20 dolayında kaldı (Çizelge-2.3). Dolaylı vergilerin payının

sürekli yükselmesi sonucu doğal olarak piyasa ekonomisi ile ilişkileri yoğun olan kesimlerin vergi yükleri görece olarak arttı. Devlet harcamalarının, çoğunluğu dış pazarlara yönelik olan ordunun silah ve mühimmat harcamaları dışında diğer harcamaları iç pazarlara yönelik olurken bu harcamalardan ekonomik ve sosyal nitelikli olanların payının sürekli artması piyasa dinamiklerinin harekete geçirilmesi anlamında alınabilir (Tezel: 1982 s. 404). Genel yönetim harcamalarında ordu ve devlet personeline yapılan ödemelerin payının yüksek olması ve bayındırlık hizmetlerinin payının yüksekliği iç piyasanın devletin ekonomik etkinliği sonucu genişleme eğiliminde olduğunun bir işareti olarak alınabilir. Devletin iç piyasayı genişletme yolunda aldığı bilinçli tercihi gerçekleştirdiği sermaye birikiminin sektörel dağılımından da çıkarabiliriz. Devletin gerçekleştirdiği sermaye birikimi Çizelge-2.4'te, bu birikimin sektöre göre dağılımı ise Çizelge-2.5'de yer almaktadır.

ÇİZELGE-2.2 HÜKÜMET VE İL ÖZEL İDARELERİNİN GERÇEKLEŞEN BÜTÇE GELİRLERİ, HARCAMALARI VE BÜTÇE TASARRUFLARI

	Gelirler		Harcamalar		Hükümetin bütçe tasarrufları
	Cari değer milyon TL.	GSYİH'ya oranı (%)	Cari değer milyon TL.	GSYİH'ya oranı (%)	Cari değer milyon TL. (x)
1923	119	0.124	117	0.122	-
1924	151	0.125	146	0.120	-
1926	206	0.124	205	0.123	26
1927	229	0.155	232	0.157	23
1928	249	0.151	237	0.144	52
1929	253	0.121	244	0.117	47

(x) Merkezi bütçe gelirleri ile aynı bütçedeki harcamalar, gelir transferleri ve devlet borcu ödemeleri arasındaki fark.

Kaynak: Tezel: 1982, s. 388

ÇİZELGE- 2.3 HÜKÜMETİN GERÇEKLEŞEN BÜTÇE GELİRLERİNİN YAPISI (%)

	Doğrudan vergiler	Dolaylı vergiler	Diğer gelirler
1923	41	44	15
1924	37	44	19
1925	22	50	28
1926	22	56	22
1927	19	58	23
1928	19	57	24
1929	20	58	22

Kaynak: Tezel: 1982, s. 392

ÇİZELGE- 2.4 DEVLET KESİMİNDE GERÇEKLEŞTİRİLEN GAYRİ SAFİ SERMAYE BİRİKİMİ

	Cari değer Milyon TL.	Endeks 1948 100	GSYİH içindeki payı (%)
1926	38	33	0.023
1927	44	39	0.030
1928	51	45	0.031
1929	73	63	0.035

Kaynak: Tezel: 1982, s. 409

ÇİZELGE- 2.5 DEVLET KESİMİNDE GERÇEKLEŞTİRİLEN GAYRİ SAFİ SERMAYE BİRİKİMİNİN SEKTÖRLERE DAĞILIMI (%)

	Tarım	Sanayi	Ulaşım			Ulaşım toplamı	Diğer
			Demir- yolu	Kara- yolu	Deniz- yolu		
1926	0.8	23.1	36.9	24.2	2.1	63.3	12.9
1927	1.0	7.9	59.5	18.2	3.9	81.7	9.5
1928	1.1	4.1	58.7	15.5	13.9	88.1	6.0
1929	2.0	4.5	70.3	15.3	1.8	87.4	6.0

Kaynak: Tezel: 1982, s. 410

Gerçekleşen sermaye birikiminin GSYİH içindeki payı düşük olmasına karşın bu kaynakların ağırlıklı olarak ulaşım sektörüne yatırılmış olması, iç pazarı genişletici, dolayısıyla sanayi için ilk birikim odaklarından biri olan ticaret kesiminin kaynak toplama kapasitesini genişletici etkisi sanayi için kaynak yaratılmasına potansiyel oluşturulması çabası olarak görülebilir. Diğer yandan ulaşım ağının geliştirilmesi ile ürünlerin daha geniş pazarlara ulaştırılması kolaylaştırılarak sanayi kesimine dolaylı destek de sağlanmaya çalışılmıştır. Sonraki bölümlerde görüleceği gibi, Teşvik-i Sanayi Kanunu'nda sağlanan taşıma ücretlerindeki önemli indirimlerle teşvik edilmeye çalışılan sanayi kesiminin otofinansman kapasitesinin genişletilme amacı kaynakların ulaşım ağının geliştirilmesi politikası ile kuvvetlendirilmeye çalışılmıştır. Ulaşım ve altyapının geliştirilmesi politikasında, Çizelge-2.5'de görüldüğü gibi, ağırlık demiryollarının geliştirilmesindedir. 1923 yılında 3756 km olan demiryolu hattı 1930 yılında 2000 km dolayında artışla 5639 km'ye ulaştırılarak (DİE: 1973 s. 407), Cumhuriyet öncesinde iç pazarları dış pazarlara bağlama biçiminde oluşturulmuş olan demiryolları ağı iç pazarın kendi gereklilerine göre yeniden düzenledi. Demiryolları ağının genişletilmesi, iç pazarın yeniden organize edilesi ve genişletilmesi etkisi yanında, diğer bir önemli etkisi de taşoran firmalar aracılığı ile sağlanan sermaye birikimi oldu. Bu dönemde demiryolu

ihaleleri yabancı şirketlere verilmekteydi. Ancak yabancı firmalar bu işleri yürütürken yapımla ilgili bazı işleri Türk işadamları ve şirketlerine yeniden ihale ederek bu işadamları ve şirketlerine önemli kazançlar sağladılar (Tezel: 1982 s. 210-11 ve Yerasimos: 1976 s. 1283).

2.4 1923-29 DÖNEMİNDE BANKACILIK ALANINDA SAĞLANAN GELİŞMELER

1923 yılında Cumhuriyet idaresi Osmanlılardan 1 devlet bankası, 14 yabancı ve 8 yerli özel banka devir aldı (Silier: 1973 s. 492) (3). Bu dönemde kurulan 24 bankadan Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası ile Emlak ve Eytam Bankası doğrudan devlet sermayesi ile, İş Bankası önemli ölçüde devlet desteği ile kuruldu. Geriye kalan 21 banka ise, Türkiye İmar Bankası hariç, genellikle parasal güçleri zayıf olarak ve bölgenin tüccar eşrafı tarafından kurulmuştu. Bu bankalardan 12'si faaliyetlerini uzun süre devam ettiremeyip feshedildiler. Bir tanesi bankacılık sistemi dışına çıkarak, altı tanesi de önemli sermaye operasyonları geçirerek varlıklarını sürdürebildiler.

Bu dönemde kurulan bankalardan hiç şüphesiz en ilginç olanı Türkiye İş Bankası'dır. İlk başta kurucular listesinde yer alan 14 kişi, yarısı Bursa'da olmak üzere, çoğunlukla tüccarlardan oluşmaktadır. Daha sonra, Ankara'lı tüccarlar ve Atatürk'ün yakın arkadaşlarının katılımı ile kurucu sayısı artırılmıştır. Kuruluş anında ödenen sermayenin Atatürk tarafından karşılandığı söylenmektedir (Ökçün: 1973 s. 441-42). Bu bankanın gelişme tarihi bir anlamda Türkiye'nin sanayisinin finansmanı tarihi sayılabilir; önce tüccar sermayesi ve ticareti alanında yoğunlaşan bu banka daha sonra birikimini giderek artan oranlarda iştirakler biçiminde sanayiye yönlendirmiştir. Kuruluş ve gelişme dönemindeki özellikleri sonucu bir tür yarı-resmi banka stütüsü kazanan bu bankanın sonraki dönemlerde sanayileşme ile yakın ilişkisi olmuştur.

Konumuz bakımından doğrudan ilgili olan Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası özel sermaye ve teşebbüsün sanayileşme hareketine katılmasını sağlamak amacıyla özel bir kanunla kuruldu (Abaç: 1974 s. 532). Devletin sahipliğinde olan 13 sanayi işletmesi - ki bunların hemen hemen tamamı gıda, tekstil ve madencilik alanındaydı (Ökçün: 1973 s. 443) - bu bankaya bağlandı. Ancak bankanın beklenenini veremediğini daha sonraki dönemlerde kuruluşunda gerçekleştirilen dönüşümlerden anlamaktayız. 1926 yılında Emlak ve Eytam Bankası'nın yine devletin sahipliğinde kurulmasındaki amaç özellikle Ankara'nın imarını finanse etmek için bina ve üzerinde inşaat yapılacak arsa sahiplerine borç para vermektir. Başkent Ankara'nın geliştirilmesi çabasında inşaat kesiminin kredi ihtiyaçlarını karşılayarak bu dönemde sanayi kesimine kaynak aktarma amacını en iyi gerçekleştiren kuruluş olmuştur. Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'nın aksine bu banka mevduat toplamada belirgin bir başarı göstererek (birincisinde 1929 yılında mevduat toplamı 207 bin TL iken, bu bankanın mevduat toplamı aynı yıl 8 milyon küsur TL'ye yaklaştı) kredi kaynaklarını geliştirdi (Silier: 1973 s. 494, 513).

Bu dönemde yeni kurulan ve Cumhuriyet öncesinen devredilen bankaların topladıkları mevduat 1925-29 yıllarında yaklaşık 2.5 misli artarken (Çizelge 2.6), verdikleri kredi miktarı ise aynı yıllarda sadece yüzde 50 dolayında arttı ve

kredilerin GSYİH içindeki payı küçük oynamalarla 0.1 dolayında kaldı (Çizelge 2.7). Banka kredilerinde sanayiye verilen kredilerin payı ise yüzde 20 dolayındadır (Silier: 1973 s. 512). Daha önce değinildiği gibi demiryolları ağı tarımsal verimliliğin yüksek olduğu, yani tarımsal birikim potansiyelinin büyük olduğu bölgelerden geçmekteydi. Bankaların mekansal dağılımı için de aynı şeyi söyleyebiliriz (Ökçün: 1973 s. 474). Ziraat Bankası, İş Bankası ve (Adapazarı) Türk Ticaret Bankası'nın ülke çapında şube açarak yaygınlaşmaya başladıkları 1930'lara

ÇİZELGE- 2.6 1923-29 DÖNEMİNDE BANKALARDAKİ MEVDUAT GELİŞMELERİ

	Bankalardaki mevduatın yüzde olarak dağılımı		
	Toplam mevduat (milyon TL)	Milli bankalar	Yabancı bankalar
1923	-	59.7	40.3
1924	-	62.6	37.4
1925	47.9	64.9	35.1
1926	41.8	69.8	30.2
1927	52.7	75.4	24.6
1928	77.9	77.7	22.3
1929	117.0	81.7	18.3

Kaynak: Silier: 1973, s. 508 ve 522

ÇİZELGE- 2.7 1923-29 DÖNEMİNDE BANKA KREDİLERİNİN GELİŞİMİ (milyon TL)

Yıllar :	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929
Kredi		123	134	145	149	191	204
GSYİH'ya oranı		0.10	0.09	0.09	0.10	0.12	0.10
Kredilerin dağılımı (%)				1924-29 ortalaması			
Tarım		14			14		
Tarım dışı iş kesimi		79			78		
Mesken kredileri		-			1		
Devlet		7			7		
Kredilerin kaynaklara göre dağılımı (%)							
Yabancı bankalar		53			47		
Özel Türk bankaları		5			15		
Devlet bankaları		42			39		

Kaynak: Tezel: 1982, s. 111, 114 ve 115.

kadar bu bölgelerde tüccar ve eşrafın kurdukları bankalar tarımsal birikimi toplamaya çalıştılar. Kredilerin sektörel dağılımında (Çizelge 2.7) tarımın payının düşüklüğünü dikkate alarak, tarımsal birikiminin sınırlı ölçülerde de olsa tarım dışına (bankaların kurucularının niteliğinin sonucu ağırlıkta ticaret kesimine) aktarılabilirdiği sonucuna varabiliriz.

Mevduat toplama bakımından milli bankaların gösterdikleri başarıya karşın yabancı bankalar verdikleri kredilerdeki payları dönem boyunca yüzde 50 dolayında kaldı. Yabancı bankaların bu üstünlüklerinde, kredi politikalarındaki milli bankalara göre gösterdikleri farklılık temel neden gibi gözükmektedir. Küçük bankaların mevduat toplayabilmek için faiz oranlarını yüksek tutmaları kredi maliyetlerini, dolayısıyla kredi faiz oranlarını yüksek tutmalarını zorunlu kılmaktaydı (Sillier: 1973 s. 514-15). Verdikleri kredilerin vadeleri de genellikle üç ayı geçmiyordu (Sillier: 1973 s. 508). Bu dönemde genel olarak bir kredi sıkıntısı vardı. Yabancı bankalar için büyük firmaları temsil eden ve arkalarında sağlam teminatlar bulunan yabancı tacirlere kredi vermek daha çekiciydi. Diğer taraftan bankerler için riski belirsiz uzun vadeli krediler yerine kısa vadeli borç vermeyi tercih ediyorlardı. Sanayi kesiminin uzun vadeli kredi bulamama şikayetleri dönem boyunca sürdü. Sanayi ve Maadin Bankası'nın devlet kesimine yönelik olması, Emlak ve Eytam Bankası'nın kaynaklarını Ankara'nın imarına ayırması, İş Bankası'nın uzunca bir dönem kaynaklarının ticaret kesimine akması ve yabancı bankaların ise emlak mülkiyeti ve miras hukukundaki belirsizlikler nedeniyle ipoteği değeri şüpheli kıymetler olarak gördüklerinden gayrimenkul üzerinden kredi vermeye çekinmeleri nedeniyle sanayi kesiminin bu şikayeti giderilemedi (Keyder: 1982 s. 153-54). Sonuç olarak, bu dönemde bankacılığın ticari kökenli olması ve ticarete hizmet etmesi nedenleriyle özel sanayi sermayesi birikimine belirgin bir katkısının olmadığı söylenebilir (Tezel: 1982 s. 444).

2.5 SANAYİYE SAĞLANAN DOĞRUDAN DESTEKLER

Sanayi kesimine, iç pazarı genişletici ulaşım ağının geliştirilmesi, pazarın canlanmasını sağlayacak ticaret kesiminin bankalar yoluyla desteklenmesi, büyük ihalelerde taşaronluk olanağının sağlanması gibi dolaylı destekler daha önceki alt bölümlerde açıklanmıştı. Bu alt bölümde ise sanayi kesimine sağlanan doğrudan destekler sıralanacaktır. Konumuz ile ilgili olarak İzmir İktisat Kongresi'nde ticaret ve sanayi kesimi tarafından önerilip kabul edilen istekler şunlardı (özetleyerek aktaran Çavdar: 1982 s. 260-61):

- Ulusal sanayinin geliştirilmesi, yerli ürün ve hammaddelerin ve deniz ürünlerinin yaygınlığını sağlayacak biçimde koruyucu bir gümrük politikası izlenmesi ve gümrük konusunda yabancı müdahalesinin bütünüyle ortadan kaldırılması.
- Demiryollarının yapımının hükümetçe bir programa bağlanması.
- Teşvik-i Sanayi kanununun yeniden ele alınarak daha etkin ayrıcalıkları içeren bir biçimde düzenlenmesi.
- Ulaşımında yerli sanayinin ürünleri için ucuz taşıma tarifelerinin kabulü.

Bu isteklerden ikincisi devletçe ele alınan en önemli ekonomik politikalarından biri olmuş ve sanayi üzerindeki etkileri daha önce açıklanmıştı. Koruyucu gümrük politikalarının izlenmesi ise ancak 1929 yılından sonra Lozan anlaşmasının eko-

nomik kararlardaki sınırlayıcı hükümlerinin geçerlilik süresi bittikten sonra etkin bir biçimde uygulanmaya konulabilmiştir. 1929 gümrük tarifesine kadar arada yapılan tadillerle 1916 gümrük tarifesi kullanılmıştır. Ancak bu tarifedeki spesifik oranlar 1924 yılında (malların miktarına göre para birimli oranlar) Lozan andlaşmasını imzalamış ülkeler için beş katı, diğer ülkeler için sekiz ve oniki katı artırıldı. 1916 yılına göre gümrük oranlarındaki artışlar fiyat artışlarının üstünde yer aldığı için yeni ayarlamalarla gerçek bir artış sağlandığı söylenebilir (Tezel: 1982 s. 145). 1929 tarifesi ile sağlanan gerçek artışlar ve bunların etkileri bir sonraki dönemde inceleneceği için şimdi sadece 1924'de yeniden ayarlanan 916 tarifesi üzerinde durulacaktır. Yapılan bir hesaplama göre bu tarifenin sağladığı koru-

ÇİZELGE-2.8 1916 TARİFESİ İLE İSTANBUL TİCARET VE SANAYİ ODASININ KORUMA ORANLARI

Mal Grupları	Ortalama İthalat fiyatları (100 kr/kg)	1916	İTSO
Tahıl, diğer taneli ürünler ile bunların ürünleri	1490	23.4	25.9
Kahve, çay, şeker ve glikoz	2866	14.9	19.9
Pamuk ve pamuk ürünleri	22412	12.3	23.4
Yün, yün ipliği ve ürünleri	48603	11.9	24.7
Maden ve ürünleri	1785	6.9	12.2
Petrol, maden yağları ve sabun	1325	11.8	9.6

Kaynak: Kurmuş: 1978, s. 196

ma oranları Çizelge-2.8'de gösterilmiştir. 1923-28 yılları arasındaki toplam ithalatın yüzde 66.7'sini oluşturan altı grup mal için yapılan bu hesaplamada 1916 tarifesinin bağladığı ortalama koruma oranı yüzde 12.9 iken bu oran 1929 tarifesi için yüzde 45.7 olarak hesaplanmıştır (Kurmuş: 1978 s. 196). İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nın (İTSO) önerdiği tarifeden hesaplanan ortalama koruma oranı ise yüzde 20.9'dur. İTSO'nun önerisinde en yüksek koruma oranları pamuk ve yün sanayi kolundadır. Yerli sanayinin bu oranlarla yeterli biçimde korunamayacağı bilincinde olan hükümet, koruma oranını 1929 tarifesi ile yüzde 98.8'e çıkardığı şeker sektöründe, bölgesel tekel imtiyazları verme yoluna gitti. Sanayide özel birikime doğrudan destek sağlamanın en ilginç örneklerinden biri, 1925 yılında şeker fabrikaları kuracak bir şirkete beşer yıllık pancar üretim bölgelerinde 25 yıl için fabrika kurma tekelinin verilmesiydi. Şirkete hükümet hazine arazilerinden bedava fabrika arsası verecek, şeker üretimini sekiz yıl üretim vergisinden muaf tutacak, demiryolu ve denizyolu taşımasında özel tarife uygulanacaktı. Birkaç ay sonra çıkarılan kanunla şeker ithalatında bir devlet tekeli kuruldu. Bu tekel, iki fabrika inşa eden bu şeker şirketinin üretimini ithal edilen şekerin maliyetine gümrük ve tüketim vergileri ve tekel resmi eklenmesiyle bulunacak fiyattan satın alınacaktı.

Şeker üstünde vergileme yüksek olduğu için şirkete yüksek kârlılık koşulları sağlanmış oluyordu. Şirketin en büyük hissedarı İş Bankası'ydı (Tezel: 1982 s. 263).

İzmir İktisat Kongresi'nde ileri sürülen isteklerden burada belirtilen son iki maddenin gerçekleştirilmesi 1927 Teşvik-i Sanayi Kurumu ile sağlandı. Bu kanun ile getirilen teşvikler üç ana grupta toplanabilir (özetleyerek aktaran Çavdar: 1982 s. 270).

- Yatırımın ve üretimin maliyetini düşüren önlemler: Parasız arazi sağlanması, hammadde ve makina-techizat ithalinde tanınan gümrük muafiyetleri, harç ve resimlerden muafiyet.

- Girişimcinin gelirini artıran önlemler: Kazanç vergisinden muafiyet, yıllık üretim değerinin yüzde 10'una varan primler, yabancı mallardan yüzde 10 pahalı da olsa yerli malların kullanılma zorunluluğu.

- Belli bir süre bölgesel tekel oluşturma hakkının tanınması.

Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun etkilerinin sonraki yıllarda ortaya çıkması nedeniyle değerlendirmesini 3.2.5 Bölüm'e bırakarak, burada teşvik belgesi almış işletmelerin sayıları ile ilgili verileri vermekle yetinilecektir: 1927 Sanayi Teşvik Kanunu'ndan önce 1913 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu geçerliydi. Bu kanuna göre teşvik belgesi almış işletmelerin sayısı 1923 yılında 342, 1927 yılında ise 470'dir. 1927 Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanan firmaların sayısı ise 1928 yılında 1261'e, 1929 yılında da 1589'a çıktı (Tezel: 1982 s. 263 ve 265).

ÇİZELGE- 2.9 1923-29 YILLARINDA YENİ KURULMUŞ LİMİTED VE ANONİM ŞİRKETLERİN SERMAYELERİNİN MİLLİ GELİR VE BANKA MEVDUATINDAKİ ARTIŞ İÇİNDEKİ PAYI (%)

	Banka mevduatlarındaki artış içindeki payı	Milli gelir içindeki payı
1923	39.0	0.15
1924	70.7	0.65
1925	19.6	0.74
1926	banka mevduatları azaldı	2.02
1927	39.0	0.43
1928	68.5	1.70
1929	35.0	1.30

Kaynak: Kazgan: 1974, s. 412

Çizelge 2.9'da, incelenen alt dönemde kurulan şirketlerin sermayelerinin milli gelir ve banka mevduatındaki artış içinde aldığı pay gösterilmiştir.

2.6 OTOFİNANSMAN VE 1923-29 DÖNEMİNİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ

Dönemin yönetiminin, ekonomik bağımsızlığı oluşturmanın temel taşı olarak gördükleri sanayiye, ısrarla teşvik etmeye ve geliştirmeye çalışmalarında temel kısıtlayıcı faktör, sanayinin gerek gelişmişlik düzeyinin gerekse sermaye birikimi düzeyinin bu çabaları emebilecek kadar gelişmemiş olmasıdır. Ekonominin genel yapısını, pazar ekonomisine oldukça kapalı bir tarımsal kesim ve azınlıkların boşalttığı yerlere yerleşerek kendilerine yer sağlamaya çalışan ve kaynağını tarımsal birikimden alan ticaret kesimi olarak tanımlayabiliriz. Bu yapı içinde öncelikle yapılması gereken ekonominin dinamiklerini harekete geçirmeye olanak veren altyapı yatırımlarının gerçekleştirilerek iç piyasanın canlandırılması ve sanayi ile pazar ve sermaye olanakları sağlayacak ticari birikimlerin oluşturulmasıydı. Bu çerçevede, 1920'li yıllara, sonraki dönemler için sanayiye kaynak aktarmanın potansiyellerinin geliştirilmeye çalışıldığı dönem olarak bakabiliriz.

1920'lerde imalat sanayi genellikle fazla kârlı değildi. Katma değer bu dönemde yüzde 50 artmasının ardında önemli kârlılık farklılıkları vardı. Yeni ve kârlı firmalar kurulurken, ithal malların rekabetine dayanamayan eski firmalar iflas ediyordu. İmalatçı firmalar arasında yüksek geliri sağlayanlar sadece çimento fabrikaları ve un değirmenleriydi. Bu iki ürün hem yüksek gümrüklerle, hem de taşıma maliyetlerinin yüksekliği ile korunuyorlardı. Gerek Ankara'da yeni hükümet binaları yapılması, gerek savaşta yıkıma uğramış iç bölgelerin yeniden inşa faaliyetleri nedeniyle çimento talebi giderek büyüyordu. Devlet himayesi ve talebin arzdan yüksek olması sonucu çimento fabrikaları 1927'de ödenmiş sermayelerinin yüzde 36'sı, 1928'de yüzde 39'u oranında kâr ettiler (Keyder: 1982 s. 93). Yani sanayi içinde kârlılık ve genişleme koşulları otofinansman için kaynak yaratmaya olanak veren kesimler çimento fabrikaları ile un değirmenleriydi.

Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun da otofinansmanın sağlanmasına sınırlı da olsa katkıda bulunduğu söylenebilir. Teşvik belgesi alan ortalama bir firma 79 BG gerektiren makineler kullanırken, 1927 sayımında bu değer imalat kesimi için ortalama 0.6 BG'ydü. Teşvik belgesi alan firmaların ortalama katma değeri 43300 TL iken, 1927 sanayi sayımına giren firmalar için bu değer 3080 TL'ydü. Teşvik belgesi almış olan firmaların bu ölçek üstünlükleri ile teşviğin kendisinin sağladığı kârlılık koşulları birlikte ele alınınca, sanayiye sınırlı da olsa bazı otofinansman olanakları sağlandığı ileri sürülebilir. Ancak daha önce de belirtildiği gibi bankacılık sistemi bu cılız gelişmeyi kuvvetlendirecek etkinliği gerçekleştirmekten uzak kaldı. Bankacılık sisteminin bu etkinlik sorunu, daha sonraki dönemlerde de hep güncelliğini korudu.

BÖLÜM 3: TÜRKİYE'DE SERMAYE BİRİKİMİ SÜRECİ

3.1 GİRİŞ

Ülke ekonomisinde planlı dönem boyunca gözlenen iktisadi büyüme ve yapısal değişim, 1960 öncesi oluşan birikimin katkısı ile gerçekleşmiştir. 1960 sonrası dönemde sanayinin finansmanında, özellikle 1950'li yıllarda sağlanan altyapıdaki fazla kapasitenin etkisini dikkate almak gerekir. Bu bölümde, planlı dönem öncesinde, Türkiye'nin sanayileşme çabalarının nasıl ve hangi kaynaklardan finanse edildiğinin bir çerçevesini çizmek amaçlanmıştır. Ancak, sanayileşme çabalarında kullanılan kaynakların sanayileşmeyi ne ölçüde etkilediği ölçülmeye çalışılmamış, bunun yerine sanayiye kaynak yaratma potansiyeline sahip kesimlerin ve etkinliklerin ekonomi içindeki yeri saptanmaya çalışılarak, bu potansiyelin ne düzeyde olduğu, ne oranda ve hangi biçimde kullanılabilirdiği incelenmek istenmiştir. Bundaki amaç iktisat tarihi analizi yapmak değildir. İnceleme, sanayileşme ve bunun finansman sürecinin daha sonraki yıllarda sanayi kesiminin karar alma, değişen koşullara uyum gösterme ve rekabet gibi performans özelliklerini belirlediği düşünüldüğü için yapılmıştır. Bu sürecin, ithal ikamesine dayalı sanayileşmenin Türkiye'deki özgül yapısını kavramak için anahtar olduğu söylenebilir. Ayrıca, özel kesim eliyle sanayileşmenin ilk aşamalarının gerçekleştiği -özellikle 1950'li yıllarda - sanayileşmenin finansman biçimi, daha sonraki yıllarda ekonominin genel performansı üzerinde önemli bir etkisi olan mali kesimdeki kurumsal ve davranışsal yapının tanımlanmasında da belirgin bir rol oynamıştır.

3.2 1929-39 DÖNEMİ

Gelişmiş ülkelerin büyük bir bunalıma girdiği 1929 yılında Türkiye'de önceki yılların hakim anlayışına uygun olarak sanayinin özel kesim tarafından geliştirileceğine ilişkin iyimser beklentiler vardı. Bu iyimserliğin bir nedeni de iklim koşullarının elverişli gitmesi sonucu tarımsal üretimde beklenen artışlardı. Nitekim

dönemin ilk üç yılında tarımsal üretim önceki yıllara göre önemli sıçramalar gösterdi. Ancak uluslararası ticaretin giderek daralması ve dünya fiyatlarının düşmesi sonucu TL'nin hızla değer kaybetmesi ekonomide belirgin bir telaşa yol açtı (Tekeli ve İkkin: 1977 s. 75-78). Buhranın içteki etkisi sonucu küçük imalat kesimindeki iflasların hızla artmasının yanı sıra, özel kesim de sanayileşmeye ilişkin konularda bekleneni veremedi. Sanayi malları üretiminde beklenen gelişmelerin sağlanamaması ve geniş ölçüde devlet tarafından desteklenen İş Bankası dışında özel kesimin bankacılık alanında sağlıklı bir gelişme gösterememesi sonucu 1933 yılından itibaren devletin gerek sanayi malları üretiminde gerekse bankacılık alanında doğrudan girişimleri yaygınlaşmaya başladı.

Devletin ekonomik yaşama doğrudan ve yoğun olarak girmesi ortaya devlet işletmeleri ile özel kesim işletmelerinin ekonomi içindeki rollerinin ne olması gerektiği sorununu da beraberinde getirdi. Bu konuda hakim düşünce özel kesimin yapamadığı işlerin devlet eliyle özel kesim yerine yapılmasıydı. Devlet işletmeleri ile ilgili ileriye yönelik düşünce ise bunların zamanı geldiğinde özel kesime devredilmesi biçimindeydi. Devlet bir yandan kendi eliyle müstakbel özel kesim işletmelerini onlar adına kurarken diğer yandan da kurduğu işletmelerin ileriye ve geriye bağlantı etkisi yoluyla özel kesime yeni iş olanakları yaratılacaktı. Devletin kurduğu işletmelerin özel kesime devredilmesi konusu 1960 yılına kadar politik iktidarın gündeminde durdu.

Ekonominin 1920'li yıllardaki gelişmişlik düzeyi sanayinin kendi kendine gelişmesini sağlayacak bir sermaye birikimine olanak vermemekteydi. Elde varolan kısıtlı kaynakların küçük özel kesim birimleri arasında dağılarak etkinliklerinin kaybolması da devletin ekonomiye doğrudan müdahale etmesine bir neden olarak görülebilir. Devletin tek merkezden büyük işletmeler kurarak varolan kaynakların etkinliğinin artırılması ve böylece sanayinin otofinansman yaratma kapasitesinin geliştirilmesi bu dönemin belirgin özelliklerinden biridir. Bankacılık alanındaki gelişmelere de bu çerçevede yaklaşılabılır.

Yerli sanayinin yurt içi talebin çok düşük bir payını karşılıyor olması yanısıra dünya ticaretinin de daralması nedeniyle 1929-39 yıllarında gerçekleştirilmeye çalışılan sanayileşme çabaları iç talebe yönelik oldu. Öncelikle ülkede mevcut hammaddelerin işlenmesi yoluyla ekonomide içe kapanma bu sanayileşme politikasında hızlandı. Temel tüketim mallarına yönelik ithal ikamecilik iç ticaret hadlerinin tarım aleyhine dönmesiyle birlikte sanayideki kârlılık artarken tarımın ticaret kanalından sanayiye kaynak aktarması bir ölçüde gerçekleştirildi.

3.2.1 TARIMIN 1929-39 YILLARINDAKİ DURUMU

1929 öncesi dönemde bankacılık alanındaki gelişmelere ve tarımsal makina kullanımının hızlanmasına karşın 1930'lara gelindiğinde hala tarımsal verimlilik düşük düzeyde olduğu gibi, tarım kesiminin kendi içine kapallılığı da devam ediyordu. Bu dönemde, dünya buhranının Türkiye'ye yüklediği dış ödeme zorluklarında hükümetin tarımdan beklediği temel olarak ülke ihtiyaçlarını karşılayarak beslenme için döviz ayırmak zorunda kalınmamasıydı (Birtek ve Keyder: 1976). 1930'larda Türkiye'deki kişi başına tarımsal üretim aynı dönemde Fransa'daki kişi başına üretimin 1/4'ü, ABD'deki kişi başına üretimin 1/6'sı kadardı (Herslag: 1968 s. 113). Bu dönemde tarımdan tarım dışına kaynak aktarımında olası üç kanaldan bahsedilebilir: Fiyatların tarım aleyhine dönmesi, bankacılık ve tefecilik ilişkileri ve tarıma devletin doğrudan müdahaleleri.

1927-28 ortalamasını dış ticaret hadleri ve tarımın ticaret hadleri için 100 alınırsa, dönem boyunca her iki nisbi fiyatların da çok hızlı düştüğü görülür (Çizelge 3.1). 1930'larda Türkiye'nin ihracatının ağırlıklı olarak tarımsal ürünlere dayandığı göz önüne alınırsa, dış ticaret hadlerindeki düşme tarımsal artığın önemli bir kısmının ülke dışına aktığını gösterir. Ancak tarımın ticaret hadlerindeki düşmenin dış ticaret hadlerinden daha hızlı düşmesi (Çizelge 3.1), akla tarımsal artığın önemli bir kısmının tarım dışına akarken ülke içinde kaldığını getirmektedir. Tarımın ticaret hadlerindeki düşmenin doğrudan iki etkisinden bahsedilebilir. İlki, gıda maddelerindeki fiyat düşmesinin ücretlere etkisidir. Gıda maddeleri fiyatlarının

ÇİZELGE- 3.1 TÜRKİYE TARIMININ TİCARET HADLERİ VE TÜRKİYE'NİN İHRACAT FİYATLARI ENDEKSİNİN İTHALAT FİYATLARI ENDEKSİNE ORANI (1927-28 ortalaması= 100)

	Görelî dış ticaret fiyatları	Tarımın ticaret hadleri
1927-28 Ortalaması	100	100
1929	84	94
1930	80	65
1931	77	55
1932	69	49
1933	61	45
1934	65	49
1935	72	68
1936	81	73
1937	78	74
1938	61	74
1939	71	73

Kaynak: Tezel (1982 s. 382)

düşmesi sonucunda en azından gerçek ücretlerin artmadığı söylenebilir (1). Bu durumda sanayi kesimi için ucuz işgücü kullanımı söz konusudur. İkinci olarak yerli sanayinin giderek artan oranda tarım kesiminin piyasadan satın aldıklarını üretir duruma gelmesi ile fiyatların tarım aleyhine dönmesi, sanayi kesiminin kârlarını artırmıştır. Dönem boyunca özel kesim, 1933'ten sonra devlet kesimi bu olanaktan yararlanarak otofinansman kapasitelerini genişlettiler. Tarım kesiminde en yaygın üretim olan buğday fiyatları ile sanayi malları fiyatları karşılaştırıldığında şu sonuçla karşılaşılır: 1939'da 100 olmak üzere buğday/sanayi fiyatları oranı 1929'da 175, 1930-32 ortalaması olarak 111, 1933-39 ortalaması ise 104'dür (Boratav: 1977 s. 18). Tarımsal ürünlerin fiyatlarının gerilemesi sonucu tarım kesimi bu dönemde devlet eliyle yürütülmeye çalışılan sanayileşme sürecinin temel kaynaklarından birini oluşturmuştur (Boratav: 1977 s. 19). Aynı

zamanda özel kesim için de benzer olanaklardan bahsedilebilir. 1932-39 yılları arasında Teşvik-i Sanayi kanunundan yararlanan işletmelerde üretim değeri içindeki kâr oranı yüzde 38 dolaylarına yükselmiştir (Kazgan: 1977 s. 266).

Tarım kesimi ile bankacılık ve tefecilik kesiminin ilişkisi yoluyla kaynak aktarılması mekanizması için, 1929 öncesi döneme ilişkin gelişmelerden farklı bir gelişme gözlenmemektedir. Ticaret kesimi aracılığı ile sanayiye potansiyel kaynak yaratan bu ilişkinin önceki döneme göre görece öneminin yukarıda gösterilen gelişmeler sonucunda azaldığı söylenebilir.

Devletin tarıma doğrudan müdahalesi, vergi politikası ile fiyat politikası başlıkları altında yorumlanabilir. Tarımın vergi gelirleri içindeki payının düşüklüğü bu dönemde de devam etmiştir (Erdoğan: 1971 s. 238) (Çizelge-3.2). Ancak devlet gelirleri içindeki tarımsal gelirlerin payı yüzde 36 dolaylarında dengeye gelmiş görünmektedir. Yani, vergileme politikası bakımından herhangi bir değişiklik söz konusu değildir. Hükümetin fiyat politikası ise, genel olarak tarımsal ürünlerin fiyatlarındaki düşüşe karşın, kendi içinde belli bir çeşitlilik göstermiştir (2). Buğday fiyatlarının dönem içinde düşmesine rağmen bu düşüş 1936 yılına kadar dünya fiyatlarının üstünde kaldı. Bu yıldan sonra hükümet alım fiyatları, artık tarım kesiminin iç talebi karşılayarak düzeye geldiği düşüncesi ile, dünya fiyatlarının altına düşürüldü (Birtek ve Keyder: 1976 s. 37).

ÇİZELGE- 3.2 TARIM KESİMİNİN VERGİLENDİRİLMESİ

	Tarımdan gelen kamu gelirlerinin genel kamu gelirlerine oranı (%)	Tarımda yaratılan gelirin milli gelire oranı (%)	(%)
	(I)	(II)	(I/II)
1929	36.3	62.1	58.6
1930	36.3	60.3	60.2
1931	37.8	61.4	61.5
1932	36.3	56.2	67.8
1933	36.3	58.1	62.3
1934	35.6	58.5	60.6
1935	35.6	57.7	61.7
1936	-	59.9	-
1937	38.7	59.8	65.6
1938	39.0	58.1	66.9
1939	37.5	57.4	65.3

Kaynak: Erdoğan (1971 s. 238)

Buna karşın pamuk fiyatları ise buğdaya oranla daha yüksek seyretmiştir. Pamuktan bir genelleme yapılırsa sanayinin hammaddesini oluşturan tarım ürünleri, fiyat politikası ile desteklendi (Boratav: 1977 s. 20).

Tarım kesiminin pazara açılma sürecinde en belirgin özellik, devletin doğrudan buğday alıcısı olarak piyasaya girmesidir. 1932 yılında Ziraat Bankası buğday fiyatının belli bir düzeyin altına inmesini önlemek için piyasadan buğday satın almakla görevlendirildi. Bu amacın gerçekleşme derecesi konunun dışında olduğu için bir kenara bırakılabilir. Ancak, daha önce dış ticarete konu olan tarımsal ürünler dışında buğday üretimi de devlet eliyle piyasa ilişkileri içine girmeye başladı. 1932-37 yılları arasında Ziraat Bankası buğday alımları beş kattan fazla arttı (3). Böylece buğday üreticileri de giderek iç ticaret hadleri mekanizması ile tarım dışına kaynak aktarma ilişkisine girdiler. Genel olarak tarımın pazara açılma sürecini hızlandıran demiryolu ağının geliştirilmesi çabaları ise, demiryoluna yapılan yatırımların devlet yatırımları içindeki payının sürekli düşmesine karşın önemini korudu.

3.2.2 1933 ve 1936 SANAYİ PLANLARI

1933 ve 1936 yıllarında uygulamaya konulan sanayi planları, bugün anlaşılan plan kavramlarından oldukça uzak bir çerçevede hazırlandılar. Bunlar kendi içinde belli bir bütünselliği olan ve ekonominin bütününe kapsayan bir yapıdan çok seçilmiş sanayi işletmelerinin gelişme projeleri ve yer seçimi ilkelerinden oluşmaktadır. Birinci plan için bu parçalılığa karşın bazı genel ilkelerden söz edilebilir. Bunlardan ilki, ithal edilen malların üretimine öncelik verilmesidir. İkincisi ise, hammaddelerinin ülke içinde üretildiği ya da üretebilme olanaklarının bulunduğu malların üretimine öncelik verilmesidir. Son olarak da özel kesime yatırım yapma olanaklarını sağlayacak biçimde (ileri ve geri bağlantı etkisi) sanayinin geliştirilme ilkesinin gözetilmesidir (Tekeli ve İkin: 1982 s. 188-190).

1933 Sanayi Planı dokumacılık, madencilik, kağıt, seramik, kimya, sünger ve gülyağı üretimi alanlarındaki 26 işletmeyi kapsamaktadır (Tekeli ve İkin: 1982 tablo-46). Öngörülen yatırımların gerçekleştirilmesi ile Sümerbank ve İş Bankası görevlendirilmiştir. Sümerbank tarafından gerçekleştirilmesi öngörülen yatırımların tutarı 41.6 milyon TL'dir. Bunun 10.5 milyon TL'lik makina ve teçizat alımı ile bir kısmının Sovyetler Birliği'nden sağlanacak kredi ile gerçekleştirilmesi düşünülmüştür. İş Bankası'nın üstlendiği yatırımların tutarı ise 2.4 milyon TL'dir. (İnan: 1972, Raporlar I. Kısım s. 141-42). Planda yer alan işletmelerin önemli bir kısmı bu dönem içinde işletmeye açılmıştır. En hızlı uygulanan projeler dokumacılık alanındakiler ile İş Bankası tarafından üstlenilen cam sanayidir (Tekeli ve İkin: 1982 s. 198). Planın uygulanması sırasında ayrıca 22 milyon TL'lik bir İngiliz kredisi de sağlanmıştır (Tekeli ve İkin: 1982 s. 200). 1933 Sanayi Planı'nın öngördüğü yatırımlar 1934-38 yılları arasında gerçekleşen program dışı devlet yatırımlarının ancak yüzde 17'si düzeyindedir (Tekeli ve İkin: 1982 s. 194).

1936 yılında hazırlanan İkinci Sanayi Planı ise ilk planın kapsadığı üretim alanlarından 88 adet işletme ile ilgili projelerden oluşmaktadır. Bu projeler için öngörülen sabit sermaye yatırımlarının tutarı 88. 2 milyon TL'nı bulmakta ve bunun 44.4 milyon TL'lik kısmının ülke dışından alınması gerekli görülmektedir (İnan: 1973 cetvel-11). Ancak bu plan ikinci dünya savaşı koşullarında uygulanamamıştır (Günçe: 1981 s. 121).

3.2.3 ÖNEMLİ DEVLET BANKALARININ KURULMASI

1929-39 döneminde bankacılık alanında en önemli gelişme, Merkez Bankası'nın kurulmasıyla bağımsız bir para politikasının uygulanma olanağının elde edilmesidir. 1939 yılı hariç emisyon hacmi 1929 yılı öncesi dönemde olduğu gibi TL'nin değerinin değişmemesini sağlamak kaygısıyla sabit tutuldu. Böylece para arzındaki artış hemen hemen bütünüyle bankalardaki mevduattaki artıştan kaynaklandı (Tezél: 1982 s. 112).

Bu dönemin bir diğer özelliği özel sermayeli yerel bankaların yaygınlaşma hızının kaybolması ve devlet eliyle sanayileşmenin finansmanını sağlayacak büyük bankaların kurulmasıdır. Kentlerin altyapı yatırımlarını finanse eden İller Bankası 1933 yılında Belediyeler Bankası adı ile kuruldu (Tekeli ve İlkin: 1982 s. 302). 1938 yılında ise tarım, sanayi ve ticaret kesimlerindeki küçük işletmelerin küçük kredi taleplerini karşılamak amacıyla Halk Bankası ve buna bağlı Halk Sandıkları kuruldu. Bu bankanın kuruluş hedefi ise küçük işletmeleri tefecilerin elinden kurtarmak olarak belirtiliyordu (İnan: 1972 Raporlar II. Kısım s. 60). Bu iki bankanın sanayi için doğrudan kaynak yaratma yerine dolaylı olarak iç pazarı genişletici etkileriyle sanayileşmeye katkıda buldukları söylenebilir.

1929-39 döneminin bankacılık alanında hem etkisi hem de büyüklüğü bakımından en önemli olayı Sümerbank'ın kurulmasıdır. Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'nın 1932 yılında ikiye ayrılmasıyla devlet işletmeleri Devlet Sanayi Ofisi'ne bağlandı; bankacılık faaliyetleri ise Türkiye Sanayi Kredi Bankası kurularak sanayinin finansmanı görevi bu bankaya verildi (Abaç: 1974 s. 534). Ancak bu düzenlemenin de bekleneni verememesi üzerine Devlet Sanayi Ofisi ile Türkiye Sanayi Kredi Bankası'nın bütün varlıkları ve bağlı işletmeleri 1933 yılında birleştirile-

ÇİZELGE- 3.3 SÜMERBANK'A BAĞLI KURULUŞLARIN TOPLAM ÜRETİM İÇİNDEKİ PAYLARI (1939)

Sektörler	Sümerbank'a bağlı kuruluşların toplam üretim içindeki payı (%)
Pamuk	35
Yün	60
Suni ipek	100
Deri	62
Ayakkabı	90
Kağıt ve mukavva	100
Çimento	55
Kok kömürü	70
Demir	100
Süperfosfat	100
Çelik	80
Makina yağı	80

Kaynak: Herslag: 1968, s. 92

rek Sümerbank oluşturuldu (Abaç: 1974 s. 537). Böylece devlet işletmelerinin tek merkezde toplanması ile etkinliklerinin artırılması sağlanmış oldu. 1939 yılına gelindiğinde Sümerbank'a bağlı kuruluşların ekonomideki payları önemli boyutlara ulaştı (Çizelge- 3.3). Sümerbank'ın kuruluşundan iki yıl sonra da 2 Haziran 1935 tarihli bir kanunla maden ve taşocağı işletmek, maden cevheri satmak, bunları işlemek, petrol aramak, elektrik üretmek ve nakletmek amacıyla Etibank kuruldu (Gürsoy: 1974 s. 483). Böylece devlet eliyle sanayi için gerekli hammaddelerin üretimi gerçekleştirilerek sanayinin gelişmesi için uygun ortamlardan birisi sağlanmaya çalışıldı.

1929-39 döneminin hakim düşüncesi olan, özel kesimin sanayileşme alanında yapamadığını devlet eliyle gerçekleştirmek düşüncesi, bankacılık alanında da kendini gösterdi ve bir önceki dönemde bankacılık sisteminde özel kesim tarafından gerçekleştirilen gelişmelerin sanayileşme için gerekli fonu doğrudan sağlamaması sonucu bu dönem için güçlü sayılabilecek Etibank ve Sümerbank gibi bankalar doğdu. Böylece daha önce kurulmuş olan İş Bankası gibi güçlü bir mevduat bankası yanında bu dönemdeki işlevleri bakımından yatırım bankası olarak nitelendirilebilecek bu bankalarla birlikte bankacılık ağı oluşturulmuş oldu. Aslında Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası ile devlet eliyle bu türden bir bankacılık girişimi 1920'li yıllarda da denenmişti. Ancak, bu girişimin bekleneni verememesi nedeniyle Etibank ve Sümerbank'ın kuruluşunu devletin bu anlamdaki çabaları yeniden ve etkin bir biçimde reorganizasyonu olarak ele alınabilir. Bu dönemde özel kesimin bankacılık alanındaki etkinliklerinin, hem devlet girişimleri hem de bir önceki dönem özel kesim çabalarına göre kısır kaldığı söylenebilir. 1929-39 döneminde özel kesimin bankacılık etkinliklerinin temel görünüşü, dünya buhranının da katkısıyla, cılız varlıkların sürdürülebilirliği çabası ile sınırlı olarak tanımlanabilir. Bankacılık sistemindeki genel görünüşe bakılırsa bir önceki dönemdeki mevduat artışı bu dönemde de gözlenebilir (Çizelge-3.4). Son yıl hariç mevduatların milli gelire oranı, ilk yıllardaki artışla yüzde 16 dolayında dengelenmiş görünmektedir. Bankaların verdikleri kredilerde de benzer gelişme gözlenebilmektedir. Bankaların verdikleri kredilerden tarım kesimine giden oran 1930-34 yılları için ortalama yüzde 18 iken, bu oran 1935-38 yılları için ortalama yüzde 15'e düştü. Tarım dışı kesimlerin payı ise - ki bu grupta ağırlık ticaret kesimindedir - 1930-34 yılları için ortalama yüzde 71, 1935-38 yılları için ise ortalama yüzde 73'dür (Tezel: 1982 s. 115).

Genel olarak 1929-39 yılları bankacılığı için (devlet ve özel kesim bankaları birlikte) sanayileşmeye kredi yoluyla katkılarının bir önceki dönemdeki gibi yetersiz olduğu, ancak Etibank, Sümerbank ve İş Bankası aracılığı ile sanayi işletmelerinin kurulmasında doğrudan yatırımcı olarak katkılarının önemli olduğu vurgulanabilir.

3.2.4 KAMU MALİYESİNDEKİ GELİŞMELER VE DEVLETİN DOĞRUDAN GİRİŞİMLERİ

1929-39 döneminde devlet gelirlerinin milli gelire oranı 1935 yılına kadar artarken daha sonraki yıllarda önemli düşmeler gösterdi. Düşme eğilimi, gelirler kadar olmamakla birlikte, devlet giderlerinde de gözlenmektedir (Çizelge-3.5). Harcamalardaki artışın bir nedeni devletin sanayileşme hareketine doğrudan katılması olmakla birlikte asıl neden yaklaşan dünya savaşına bağlı olarak askeri nitelikli

ÇİZELGE- 3.4 1929-39 DÖNEMİNDE BANKACILIK ALANINDA SAĞLANAN GELİŞMELER

	Toplam mevduat		Banka kredileri	
	Değer milyon TL	GSYİH'ya oranı (%)	Değer milyon TL	GSYİH'ya oranı (%)
1929	211	11	204	10
1930	207	14	214	14
1931	212	16	201	14
1932	184	16	175	15
1933	190	17	181	16
1934	185	16	191	16
1935	195	16	200	16
1936	244	15	220	13
1937	272	16	282	16
1938	294	16	287	15
1939	260	13	275	13

Kaynak: Tezel: 1982, s. 103 ve 111

ÇİZELGE- 3.5 HÜKÜMET VE İL ÖZEL İDARELERİNİN GERÇEKLEŞEN BÜTÇE GELİRLERİ, HARCAMALARI VE TASARRUFLARI

	Gelirler		Harcamalar		Hükümetin bütçe tasarrufları
	Cari değer milyon TL	GSYİH'ya oranı (%)	Cari değer milyon TL	GSYİH'ya oranı (%)	Cari değer milyon TL (x)
1929	253	0.121	244	0.117	47
1930	224	0.141	239	0.150	26
1931	193	0.139	211	0.151	13
1932	212	0.180	206	0.175	41
1933	205	0.179	210	0.184	24
1934	233	0.191	236	0.193	29
1935	255	0.194	269	0.204	23
1936	281	0.165	301	0.177	30
1937	310	0.171	336	0.186	35
1938	317	0.167	355	0.187	16
1939	310	0.150	426	0.206	-56

x) Merkezi bütçe gelirleri ile aynı bütçedeki cari harcamalar, gelir transferleri ve devlet borcu ödemeleri arasındaki fark

Kaynak: Tezel: 1982, s. 389

ÇİZELGE- 3.6 HÜKÜMETİN GERÇEKLEŞEN BÜTÇE GELİRLERİNİN
YAPISI (%)

	Doğrudan vergiler	Dolaylı vergiler	Diğer vergiler
1929	20	58	22
1930	22	58	20
1931	26	55	19
1932	31	52	17
1933	33	53	14
1934	31	54	15
1935	30	58	12
1936	30	57	13
1937	30	56	14
1938	30	53	17
1939	33	51	16

Kaynak: Tezel: 1982, s. 392

ÇİZELGE- 3.7 1929-39 DÖNEMİNİN BAŞLARINDA VERGİ MÜKELLEFLERİ
TÜRLERİNE GÖRE VERGİ YÜKÜ

Vergi ödeyeninin niteliği	Yıllık kazancı TL	Ödediği vergi yüzdesi
7 işçi çalıştıran fabrika sahibi	4000	39.5
Tüccar	3000	33.8
Hükümet memuru	1800	29.0
Tütün yetiştiren köylü	400	26.5
Buğday yetiştiren köylü	120	21.5
Sarraf ya da borsa tellalı	1080	19.5
Doğramacı	720	16.5
Hademe	360	16.5

Kaynak: Hines et al (1936)'dan derleyen Tekeli ve İlkin: 1982 s. 51)

ÇİZELGE- 3.8 DEVLET KESİMİNDE GERÇEKLEŞTİRİLEN GAYRI SAFİ
SERMAYE BİRİKİMİ

	Cari değer milyon TL	Endeks 1984=100	GSYİH içindeki payı (%)
1929	73	63	3.5
1930	69	68	4.4
1931	43	48	3.1
1932	49	61	4.2
1933	43	59	3.7
1934	51	66	4.2
1935	62	84	4.7
1936	67	88	3.9
1937	89	111	4.9
1938	90	115	4.7
1939	125	160	6.1

Kaynak: Tezel:, s. 409

harcamaların, ki buna gıda depo etmek de eklenebilir, artmasına bağlanabilir. Bütçe gelirlerinin yapısı incelendiğinde ise doğrudan vergilerin, toplam gelirler içindeki payının sürekli yükselmesine karşın, yüzde 30 dolaylarında kaldığı görülmektedir (Çizelge- 3.6). Bütçe gelirlerinin yarısını oluşturan dolaylı vergilerde bu vergileri yüklenen kesimin piyasa ekonomisine açık olan kesimler olduğu söylenebilir. Tarım kesiminin bu dönemde piyasa ilişkilerine girme oranının arttığı düşünülürse bu kesimin dolaylı vergilerdeki payının bir miktar arttığı söylenebilir. Ancak doğrudan vergilerde tarımsal kazançların büyük ölçüde aşarın kaldırılmasıyla vergi dışında kaldığı düşünülürse toplam vergi yükü bakımından tarımsal kesimin diğer birçok kesime göre avantajlı olduğu söylenebilir. Nitekim Hines et al (1936) tarafından yapılan bir çalışmada çeşitli kesimlerin ödedikleri dolaylı ve doğrudan vergilerin toplam gelirlerine göre oranları incelenmiş ve tarımsal ürün üreticilerinin sanayici, tüccar ve devlet memuruna göre düşük olduğu bulunmuştur. Çizelge-3.7'de Tekeli ve İkkin (1982)'de özetlenen biçimiyle bu değer ve oranlar yer almaktadır. Bu dönemde vergi yükünü üstlenenler çok kaba bir genelleme ile şöyle sıralanabilir: Arazi ve hayvan vergisini köylü kesim diğer vergileri kentli kesim üstlenmiştir. Köylü kesimde vergi yükünün hayvan besleyen kesim aleyhine olduğu söylenebilir. Kazanç vergisini şirketler, serbest meslek sahipleri, ticaret kesimi, küçük üreticiler ve çalışanlar ödemektedir (Tekeli ve İkkin: 1982 s. 50)

Devlet kesiminde gerçekleşen sermaye birikiminin hem değer olarak miktarı hem de milli gelir içindeki payı dönem boyunca sürekli arttı. Hatta 1937-39 yıllarında 1948 düzeyinin oldukça üstüne çıktı (Çizelge-3.8). Bu gelişme, 1933 Sanayi Planı içinde yer alan işletmelerin ağırlıklı bu yıllar içinde tamamlanmış olması ve devletin doğrudan yatırımlarının dönemin ikinci yarısından sonra hızlanmasının sonucudur. Devletin doğrudan yatırımlarının artması sonucu sermayelerinin tamamı devlet tarafından karşılanan işletmelerin sayısının artmasıyla ortaya çıkan yönetim ve denetim sorununun üstesinden gelebilmek için 1938 yılında bu işletmelerin

ÇİZELGE- 3.9 DEVLET KESİMİNDE GERÇEKLEŞTİRİLEN GAYRI SAFİ SERMAYE BİRİKİMİNİN SEKTÖREL DAĞILIMI

	Tarım	Sanayi	Ulaşım				Diğer
			Demir-yolu	Kara-yolu	Deniz-yolu	Ulaşım toplamı	
1929	2.0	4.5	70.3	15.3	1.8	87.4	6.0
1930	3.0	1.6	70.7	16.4	1.6	88.6	6.4
1931	3.3	1.5	66.5	21.6	0.1	88.2	6.9
1932	2.3	7.4	65.9	20.0	0.2	86.1	4.2
1933	2.4	8.1	62.2	15.6	0.5	78.3	11.1
1934	2.3	19.1	58.5	11.1	1.4	71.4(x)	7.2
1935	2.4	24.6	48.8	11.3	3.5	64.1(x)	8.8
1936	7.3	22.7	48.0	11.0	1.5	62.0(x)	8.1
1937	4.5	28.5	35.1	8.4	7.5	51.6(x)	15.5
1938	5.2	24.5	41.4	9.2	0.3	52.5(x)	17.9
1939	6.1	33.7	36.3	6.9	5.1	49.1(x)	11.1

(x) Bu yıllarda ulaşım toplamı içinde havacılık yatırımları da yer almaktadır.

Kaynak: Tezel: 1982, s. 410

ÇİZELGE- 3.10 1929-39 DÖNEMİNDE SANAYİ KESİMİNDE SAĞLANAN
ÜRETİM MİKTARLARI (bin ton)

	Çimento	Pamuk		Şeker	Kömür	Krom	Elektrik (x)
		ipliği	Yün ipliği				
1924	24	1	1	-	994	3	45
1929	71	4	2	8	1433	88	98
1934	180	12	3	59	2341	120	157
1936	193	15	3	66	2394	160	231
1938	287	20	5	43	2747	214	312
1963	8425	219	35	472	11792	284	3983

(x) Milyon kilovat saat

Kaynak: Tezel: 1982, s. 253-254

yönetim ve denetimini düzenleyen bir kanun çıkarıldı (Gürsoy: 1974 s. 483).

Çizelge-3.9'da yer alan devlet kesiminde sağlanan sabit sermaye birikiminin sektörel dağılımına bakıldığında ulaşım sektöründe gerçekleştirilen yatırımların payının, önemini korumasına karşın sürekli bir düşme eğiliminde olduğu görülebilir. Buna karşın sanayi sektöründe gerçekleştirilen sabit sermaye birikimi ise özellikle 1954 yılından sonra, devletin doğrudan yatırımlara girmesi sonucu hızla artmıştır. Bu değerler, bir yandan devletin ulaşım ağını genişleterek iç pazarı canlandırma politikası sürdürdüğünü, diğer yandan ise sanayiye yapılan doğrudan yatırımlarla uygulanan diğer politikaya yeni bir boyut eklendiğini gösterir.

Bu dönemde kurulan ya da programlanan devlet sanayi yatırımlarında genel ilkeler, 1933 ve 1936 Sanayi Planlarında da gözlenen, hammadde bakımından iç kaynakları kullanan bir ithal ikamecilik olarak özetlenebilir. Uygulanmaya çalışılan sanayileşme çabaları daha çok çimento, pamuk ve yün ipliği, şeker, kömür, krom ve elektrik üretimi üzerinde yoğunlaştı. Bu alanlarda sağlanan gelişmeler, karşılaştırma yapma olanağını sağlamak için planlı dönemin başlangıcı olan 1963 yılı verileri de eklenerek, Çizelge 3.10'da gösterilmiştir. Çizelgeden de görüldüğü gibi bu üretim alanlarında önemli gelişmeler sağlanarak sanayi kesiminin kendi içinde otofinansman olanakları genişlemiştir.

3.2.5 1927 TARİHLİ TEŞVİK-İ SANAYİ KANUNUNUN SONUÇLARI

1923-29 döneminin özel kesime ağırlık veren sanayileşme politikasının bir sonucu olarak çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu daha önce yürürlükte olan teşvik kanunundan bazı temel farklılıklar getirmekteydi. Önceki kanunun aksine yeni kanunda enerji üretimi ile antrepoculuk da teşvik kapsamına alınmıştı. Önceki kanunun kapsamına çok küçük işletmeler girebilmekteyken, yeni kanuna göre işletmeler dört gruba ayrıldı. On beygirlikten daha fazla çevirici güç kullananlar ve bir yıl içinde en az 1500 gündelik miktarında işçi çalıştıranlar sağlanan ayrıcalıklardan en fazla yararlananlardı. Çevirici güç kullanmayanlar ve az işçi çalıştıranlar

teşviklerden en az yararlananlardı. Teşvik edilen işletmeleri büyüklüklerine göre farklılaştırarak çevirici güç kullanmaya ve daha büyük ölçeğe itmeye çalışıldı (Tekeli ve İlkin: 1977 s. 65-66). 1928'de 1261 olan teşvikten yararlanan işletme sayısı, 1929'da 1589'a, 1930'da 1857'ye yükseldi. Ancak, kanunun çıkmasından birkaç yıl sonra özel kesimin teşvik edilmesinin hükümetin sanayileşme politikasında taşıdığı önem hızla azalmaya başladığı için teşvikten yararlanan işletme sayısı da buna paralel olarak düştü (Tezel: 1982 s. 265).

Teşvikten yararlanan işletmeler ile ilgili istatistikler daha çok bu işletmelerin bir dökümü biçiminde olduğu için bu işletmelerin ekonominin bütünü içinde taşıdığı önemi saptamak oldukça zordur. Ancak, teşvikten yararlanan işletmelerin kendi içindeki gelişimi izlenebilmektedir. Teşvikten yararlanan işletme sayısının düşmesine karşın bu işletmelerin ortalama sabit sermaye miktarı dönem boyunca artmıştır (Çizelge- 3.11). Aynı şekilde makina kullanan işletmelerdeki ortalama makina sayısı ile makinaların ortalama güçleri de artmıştır (Çizelge- 3.12). Bir başka deyişle, teşvikten yararlanan işletmeler giderek artan oranda büyük ölçekli ve daha ileri tekniklerle donanmış oldu. Böylece teşvikten hedeflenen ölçek büyütme ve daha çok çevirici güç kullanma bir ölçüde de olsa gerçekleştirilebildi.

ÇİZELGE-3.11 TEŞVİK-İ SANAYİ KANUNUNDAN YARARLANAN İŞLETMELER

	İşletme sayısı	Makina-techizat ve bina değeri milyon TL	İşletme başına düşen değer bin TL
1932	1473	117.5	79.8
1933	1397	110.2	78.9
1934	1310	118.5	90.5
1935	1161	126.8	109.2
1936	1101	124.5	113.1
1937	1116	134.2	120.3
1938	1103	148.7	134.8
1939	1144	167.5	146.4

Kaynak: Tökin: 1946, s. 48

ÇİZELGE- 3.12 TEŞVİK-İ SANAYİ KANUNUNDAN YARARLANAN İŞLETMELERDE MAKİNA VE GÜÇ KULLANIMI

	Makinalı işletme sayısı	Makinalı işletme başına düşen makina sayısı	Makina başına düşen beygirkuvveti
1932	1292	4.55	17.43
1933	1261	5.07	19.45
1934	1199	6.16	18.50
1935	1082	9.57	16.77
1936	1029	9.91	18.70
1937	1048	11.85	17.98
1938	1044	12.82	18.38
1939	1076	9.43	28.76

Kaynak: Tökin: 1946, s. 52

1932 yılında teşvikten yararlanan işletmelerin satış hasılatlarından elde ettikleri kâr oranı yüzde 29 dolayında iken, bu oran sonraki yıllarda ölçek ve çevirici güç kullanımındaki gelişmeye paralel olarak yüzde 38 dolaylarına kadar yükseldi (Kazgan: 1977 s. 266). Böylece teşvik edilen işletmelerin kendi içlerinde kaynak yaratma olanakları genişledi.

3.2.6 1929-39 DÖNEMİNİN SONUNDA SANAYİ KESİMİNİN FINANSMAN KAYNAKLARI BAKIMINDAN GELDİĞİ NOKTA

Bu dönemde sanayi kesiminde küçük atölye biçiminde örgütlenmiş yapı giderek yerini büyük devlet işletmelerine terketmeye başladı. Dünya buhranının da katkısıyla küçük üreticiler içinde iflaslar hızla artarken, uygulanan ekonomi politikaları ve ekonomik durum devlet işletmeleri için elverişli bir ortam yarattı. Ortalama büyüklüğün üstünde olan özel kesim işletmelerinin de teşvik kapsamına alınmasıyla sanayi kesimi içinde belirgin bir canlanma gözlemlendi. Yerli sanayi 1930'lar da tarımsal üreticilerin piyasadan satın aldıkları sanayi mallarının giderek daha büyük bir bölümünü karşılarken, 1920'lere göre daha elverişli bir görece fiyatlar ortamında yaşamış, tarımın ticaret hadlerinin bozulması devlet sektörü de içinde olmak üzere sanayideki sermaye birikimini olumlu yönde etkilemiştir (Tezel: 1982 s. 386).

1929-39 döneminde, dünya ekonomisinin hızla buhrana sürüklenmesi sonucu 1920'li yıllarda cılız da olsa başlamış olan yabancı sermaye yatırımları durdu. Bunlardan Nestle'nin çikolata fabrikası dışındakiler 1930'lu yıllarda kapandılar. Yabancı sermaye bakımından önemli bir girişim sayılabilecek olan Ford Motor ile yapılan yıllık on bin otomobil üretimi ve Balkanlar ile Orta Doğu'ya ihracı hedefleyen anlaşma ile kurulan İstanbul'daki montaj fabrikası 1936'da dünya buhranı sonucu üretimini durdurdu (Tezel: 1982 s. 178). Hükümetin bu dönemde yabancılardan, özellikle Amerikalı sermayedarları, çekme çabaları yine bu nedenle sonuçsuz kaldı. Uygulanmaya konulan ekonomi politikasının kendine yeterli olma mantığı ile 1933 Sanayi Planı'nın uygulanmasında Sovyetler Birliği'nden ve İngiltere'den sağlanan krediler dışında önemli bir dış sermaye girişi olmadı.

Sanayinin kendi otofinansman kaynaklarının gelişmesi ve iç ticaret hadlerinin sanayi lehine dönmesi yanında İş Bankası, Sümerbank ve Etibank, devletin geniş desteğini de kullanarak, kurucu ya da sermayeye katkıda bulunmak yoluyla sanayi kesimine önemli bir finansman kaynağı oluşturdular.

3.3 1939-46 DÖNEMİ

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye savaşa katılmamasına rağmen muhtemel bir savaş olasılığına karşı kaynaklarının büyük bir kısmını askeri harcamalara ayırmak zorunda kaldı. 1929-39 döneminde devlet eliyle başlatılan sanayileşme çabaları, özel kesimin 1940'lara gelindiğinde de yeterli sermaye birikimini gerçekleştirememiş olması nedeniyle, kamu kaynaklarının savaş harcamalarına ayrılması sonucu durakladı. Bu dönemde izlenen politika yeni yatırımlara girişmek yerine varolanların yaşamlarını sürdürmektir. Ancak, ekonomide yaratılan artığın devletin elinde savaş harcamalarına ayrılması sanayileşmeye kaynak yaratılması konusunda hiçbir gelişmenin olmadığı anlamına gelmez. Tam tersine, bu dönem de gerçekleşen bazı gelişmeler, özellikle savaş sonrası ile planlı dönem

arasında, sanayileşme için kaynak yaratılmasında önemli potansiyeller ortaya çıkardı. Sonraki bölümlerde aktarılan gelişmeler sonucunda bu dönemde özellikle dış ticaretle uğraşan ticaret kesiminde önemli sermaye birikimleri oluştu. Gerek savaş koşullarının getirdiği kısıtlamalar gerekse korumacı dış ticaret politikası sonucu ortaya çıkan kıtlık rantları devletten çok özel kesim için kaynak birikimi sağladı. Bunun yanında fiyatlar düzeyindeki yükselme ile gelir dağılımının ticaret kesimi lehine değişmesi ile Cumhuriyet döneminin başlangıcından savaş öncesine kadar belli bir hızla gelişen ticaret kesimindeki sermaye birikimi bu dönemde büyük bir sıçrama gösterdi. Diğer taraftan uygulanan politikalar sonucu dış ticaretin fazla vermesi ile sağlanan altın ve döviz stoku ile devlet kesiminde de önemli bir birikim sağlanmış oldu. Bu büyüklükte olmasa da sermaye ve ara malları ithalatındaki darlıklara karşın üretimlerini sürdürebilen sanayi kuruluşları başta devlet işletmeleri olmak üzere büyük kârlar sağladılar. Ticaret kesiminin elinde toplanan servet ile devlet kasasında toplanan altın ve döviz rezervleri sonraki dönemin ekonomik gelişmelerinin kaynağını oluşturdu.

3.3.1 DIŞ TİCARETTEKİ GELİŞMELERİN SERMAYE BİRİKİMİNE ETKİSİ

Dış ticaretin düzenlenmesi bakımından hükümetin uyguladığı politika mevcut döviz rezervlerinin daha tasarruflu kullanılması ve ihtiyaç payının artırılması olarak özetlenebilir. Böylece ihracat için herhangi bir sınırlama getirilmezken, savaş koşullarının ithalatı güçleştirmesine ek olarak uygulanan ithalat kısıtlamaları ile 1938'de 100 olan ithalat hacmi endeksi 1940 yılında 40'a kadar düştü (Sönmez: 1982 s. 39). Dönem boyunca hem ithalat, hem de ihracat miktar olarak çok büyük oranlarda düşüş göstermesine karşın, ticaret hadlerinin ihracat lehine dönmesi sonucu dönem boyunca hep ticaret fazlası elde edilmiştir (Çizelge- 3.13). Böylece Türkiye savaş sonrası döneme önemli bir döviz rezervi ile girdi.

ÇİZELGE- 3.13 1939-45 YILLARINDA DIŞ TİCARETTEKİ GELİŞMELER

	İthalat milyon kg	İthalat milyon TL	İhracat milyon kg	İhracat milyon TL
1939	734	118	1134	127
1940	356	68	658	111
1941	310	74	428	123
1942	344	147	355	165
1943	391	203	333	257
1944	331	164	345	232
1945	324	126	309	218

Kaynak: Yerasimos: 1976, s. 1327

Dış ticarete özetlenen bu gelişmeler daha sonraki yıllarda sanayileşme çabasının finansmanı için devlete önemli döviz rezervleri sağlarken, ithalata konan kısıtlamalar sonucu ithalatla uğraşan ticaret kesimine de büyük rantlar sağladı. İthalat malları fiyatları, gümrüklerde TL birimiyle beyan edilen ithalat değerlerine göre, 1939-44 arasında yüzde 189 oranında arttı. Buna karşılık İstanbul Ticaret Odası'nın toptan eşya fiyatları endeksinin ithal malları grubundaki artış, yani ithal mallarının İstanbul'daki toptan fiyatındaki artış aynı dönemde yüzde 380'i buldu. İthal mallarıyla ilgili ve savaş yıllarında büyük boyutlar kazanan kıtlık rantları, hükümetin bu rantları kamu kesimine aktarmaktan kaçınması sonucunda, büyük ölçüde ithalatçıların bir ölçüde de bu malların toptan ve perakende ticaretini yapanların eline geçti (Tezel: 1982 s. 234). Dış ticaret ile uğraşan kesimlerin 1950'li yıllarda yavaş yavaş ortaya çıkan özel kesim ithal ikameci sanayileşmede öncü rolünü oynamalarındaki, yani daha önce ithal ettikleri malların ülke içinde montajına yönelmelerindeki temel kaynağın bu dönemde ellerinde toplanan ticari sermaye birikimi olduğu ileri sürülebilir.

3.3.2 SAVAŞ YILLARINDA FİYATLARDAKİ GELİŞMELER

İthalattaki kısıtlamaların yol açtığı düşüşlerin yanında hükümetin uyguladığı genişleyici para politikası sonucunda bu dönemde hızlı bir fiyat artışı gözlemlendi.

ÇİZELGE- 3.14 1939-46 YILLARINDA TEDAVÜLDEKİ KAĞIT PARA MİKTARİ ENDEKSİ (1938: 100)

Tedavüldeki kağıt para miktarı endeksi	
1939	153
1940	216
1941	269
1942	384
1943	415
1944	498
1945	455
1946	480

Kaynak: Yerasimos: 1976, s. 1322

1940-46 yılları arasında tedavüldeki kağıt para miktarı iki katına çıktı (Çizelge-3.14). Savaş koşullarına göre tahıl stoklaması ve arzını yürütmekle görevli Toprak Mahsülleri Ofisi başta olmak üzere, iktisadi devlet teşebbüslerinin kredi gereksinimlerinin büyük ölçüde Merkez Bankası tarafından karşılanmış olması genişleyici para politikasının ana nedenidir. Böylece daha çok kamu kesiminin harcamaları ile kamçılanan talep ülke içi üretimin düşmesi ile birlikte enflasyon sürecini hızlandırdı. Fiyatlar genel düzeyi Ekonomi Bakanlığı'nın toptan eşya fiyatları endeksine göre 1938-43 yılları arasında beş katı yükseldi (Tezel: 1982 s. 233). Enflasyon servet dağılımında önemli değişikliklere yol açtı. Örneğin, fiyat artışlarının bankalardaki mevduat ve bankaların dağıttığı kredilerin gerçek değeri

üzerindeki etkileri sonucunda, mevduat sahiplerinden bankalardan kredi almış olanlara bir servet transferi yapılmış oluyordu. Bu transferden bankalardan en çok kredi almış olanlar, yani tüccarlar, sanayiciler ve bazı büyük arazi sahipleri ile devlet yararlandı. Devlet dışında enflasyondan kârlı çıkanlar servetlerini genellikle taşınmaz mallara, altına ve ticaret stoklarına dönüştürdüler (Tezel: 1982 s. 235).

3.3.3 SAVAŞ YILLARINDA KAMU GELİRLERİ VE HARCAMALARI

1939-46 döneminde bütçe gelirlerinde görülen en önemli gelişme doğrudan vergilerin toplam gelirler içindeki payının yükselmesi oldu (Çizelge-3.15). Bu gelişmenin gerçekleşmesini 1942 yılında bir kez uygulamak için yürürlüğe konulan Varlık Vergisi ile 1943 yılında getirilen Toprak Mahsülleri Vergisi sağladı. Bunlardan Toprak Mahsulleri Vergisi ile tarım ürünleri üreticilerinden ürünlerinin yüzde 8'i ile 12'sini aynı olarak devlete vermeleri bekleniyordu. Bu oran 1944 yılında yüzde 10 olarak yeniden belirlendi. Çok partili ilk genel seçimden önce, aşarın yeniden yürürlüğe konması demek olan bu vergi kaldırıldı (Tezel: 1982 s. 396). Varlık Vergisi ise 1942 yılında savaş döneminin enflasyonundan yararlanarak büyük kazançlar elde edenlerin servetlerindeki artışların önemli bir bölümünü devlete aktarmak gerekçesiyle çıkarıldı. Ancak, bu verginin uygulanış biçimi hükümetin asıl amacının resmen açıklanmasa da İstanbul ve İzmir'deki yerli gayrimüslim ve sanayicilerin Türkiye ekonomisindeki güçlerini kırmak ve Müslüman-Türk işadamlarına özellikle dış ticaret sektöründe yer sağlamak olduğunu açığa çıkardı. Bu durumda Varlık Vergisi uygulaması hükümetin savaş yıllarındaki mali zorluklarına kalıcı bir çözüm getirmek ve bozulan servet dağılımını düzeltmekten çok, bir çok yerli gayrimüslim tüccar ve sanayiciyi perişan etti. Bunların varlıklarının bir bölümü vergi nedeniyle devlete aktarılırken, önemli bir bölümü de Müslüman-Türk

ÇİZELGE- 3.15 HÜKÜMETİN GERÇEKLEŞEN BÜTÇE GELİRLERİNİN YAPISI (%)

	Doğrudan vergiler	Dolaylı vergiler	Diğer gelirler
1939	33	51	16
1940	35	48	17
1941	37	52	11
1942	50	41	9
1943	41	51	8
1944	37	55	8
1945	42	50	8
1946	41	48	11

Kaynak: Tezel: 1982, s. 392

zenginlerinin eline geçti. Bunlar, zengin Rum, Ermeni ve Yahudiler'in panik içinde elden çıkarmak zorunda kaldıkları taşınmaz malları, fabrikaları ve ticari stokları yok pahasına satın aldılar. Bu olayların sonucunda İstanbul'daki ticaret ve sanayi

aleminin etnik yapısında belirgin bir değişme oldu. Sadece işverenler için ayrı bir istatistik bulunmasa da 1935 ve 1950 nüfus sayımlarının karşılaştırılması Rum, Ermeni ve Yahudilerin sanayi ve ticaretteki toplam istihdam içindeki paylarında önemli bir azalma olduğunu göstermektedir (Tezel: 1982 s. 238-39).

Bütçe gelirlerinin yapısındaki bu değişme, dolaylı yoldan, gelir dağılımını etkilemesine karşın devlet gelirlerinde önemli bir artışa yol açmadı. 1935 yılında milli gelire oranı yüzde 19 dolaylarına kadar çıkan bütçe gelirleri, dönem boyunca yüzde 15'ler dolayında kaldı (Tezel: 1982 s. 389). Bütçe gelirlerinde beklenen artışın sağlanamaması ve savaş koşullarının getirdiği harcamalar devlet kesiminde gerçekleştirilen sermaye birikimini de olumsuz yönde etkiledi. Sermaye birikimi bir yandan gerilerken, diğer yandan da gerçekleşen sermaye birikimi içinde sanayi kesimine giden pay da azaldı (Çizelge-3.16). Böylece bir önceki dönemde gerçekleştirilmeye başlanan devlet eliyle sanayileşme çabası kesintiye uğramış oldu.

ÇİZELGE- 3.16 1939-46 YILLARINDA DEVLET KESİMİNDE GERÇEKLEŞTİRİLEN GAYRI SAFİ SERMAYE BİRİKİMİNİN YAPISI

	Sabit fiyatlarla Endeks (1948: 100)	Sektörel dağılım (%) (x)			
		Tarım	Sanayi	Ulaştırma	Diğer
1939	160	6.1	33.7	49.1	11.1
1940	113	7.3	13.0	69.4	10.4
1941	83	8.1	13.5	70.3	7.3
1942	61	7.3	9.4	70.4	12.7
1943	68	6.4	12.2	63.2	18.3
1944	78	5.5	23.2	50.8	20.5
1945	-	8.5	16.9	52.3	22.4
1946	104	6.3	19.7	48.4	25.5

(x) Yüzde değerlerin toplamının tam 100 olmamasının nedeni değerlerdeki yuvarlaklaştırmalardır.

Kaynak: Tezel: 1982, s. 410-411

3.4 1947-60 DÖNEMİ

3.4.1 SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE YATIRIMLARIN YAPISINDAKİ DEĞİŞMELER

İkinci Dünya Savaşı öncesi dönemlerde hemen hemen sadece devlet tarafından gerçekleştirilen sanayi yatırımlarına özel kesimin katkısı savaş sonrası yıllarda giderek artmaya başladı. Bu değişmedeki temel neden, ülke içi ticaretin devamlı artması ile güçlenen ticaret kesiminin özellikle savaş yıllarının olağanüstü koşullarında ellerinde topladıkları servetleri yavaş yavaş sanayi yatırımlarına

kanalize etmeleridir. Özel kesimde özellikle ticaretle uğraşanların gelişen yatırım yapma potansiyelleri 1947 Planında da yansımaları buldu ve bu yıl devletçiliğe veda yılı olarak nitelendirildi (Günçe: 1981 s. 122). 1950-58 yıllarında imalat kesiminde gerçekleşen yatırımlarda özel kesimin payı devlet kesimini aşarken, dönemin en belirgin özelliklerinden birisi olan, sanayileşmenin fiziksel altyapısını oluşturan ulaşım, haberleşme, elektrik ve su hizmetleri devlet yatırımlarında en büyük payı aldılar (Çizelge- 3.17). Karayollarının geliştirilmesi, baraj ve çimento fabrikalarının yapımı ile Türkiye planlı dönemin ilk yıllarını bile kurtaracak bir altyapıya sahip oldu.

ÇİZELGE- 3.17 1950-58 YILLARINDA GERÇEKLEŞEN GAYRI SAFİ YATIRIMLAR (%)

	Devlet	Özel
Toplam içinde pay	45.0	55.0
Yatırımların dağılımı:		
- Tarım	12.5	29.0
- İmalat	19.0	23.9
- İnşaat	0.3	33.2
- Petrol, su, elektrik	14.1	0.5
- Ulaşım ve haberleşme	37.0	0.5
- Hizmetler	13.5	0.5
- Diğer	3.6	4.4
- Toplam	1000.0	1000.0

Kaynak: Herşlag: 1968 s. 344

ÇİZELGE- 3.18 SABİT SERMAYE YATIRIMLARI VE BUNLARIN FINANSMAN KAYNAKLARI

	Sabit sermaye yatırımları			TSKB kredilerinin özel yatırımlara oranı	Yabancı sermayenin özel yatırımlara oranı
	Devlet milyon TL	Özel milyon TL	Toplam milyon TL		
1950	42.7	36.4	89.0	-	-
1951	68.5	54.0	122.5	0.33	0.06
1952	58.4	66.1	124.5	0.59	0.03
1953	105.7	130.2	235.9	0.52	0.01
1954	179.1	111.9	291.0	1.00	0.02
1955	222.2	151.1	373.3	0.91	0.05
1956	315.7	200.8	516.4	0.70	0.10
1957	204.8	171.9	376.7	0.95	0.06
1958	244.2	183.6	427.8	0.97	0.08
1959	164.2	285.1	449.4	0.72	0.06
1960	259.7	277.3	537.0	0.81	0.06

Kaynak: DİE: 1973 s. 207

Sanayi kesimine yönelik yatırımlarda özel kesimin payı dönem boyunca devlet kesimi tarafından gerçekleştirilen sanayi yatırımlarına yakın bir miktarda oldu (Çizelge-3.18). Özel kesimin gerçekleştirdiği yatırımlarda özellikle savaş yıllarında dış ticaretle uğraşan ticaret kesiminin birikimleri itici güç konumundaydı. Ancak, özellikle 1950'li yıllarda sanayi kesimi yatırımlarını finanse etmek için kurulan Türkiye Sınai Kalkınma Bankası kredileri ile yabancı sermaye girişleri ticaret kesiminin elindeki birikimin harekete geçirilmesinde itici güç oldular. Bu iki kaynağın özel kesim yatırımlarının ne kadarını finanse ettiğini göstermekten çok bir karşılaştırma yapmak için hazırlanan Çizelge-3.18'in son iki sütununda görüldüğü gibi bu iki kaynaktan sağlanan fonlar özel kesim sanayi yatırımlarından daha hızlı arttı. Özellikle Türkiye Sınai Kalkınma Bankası'nın (TSKB) kredi hacmi özel kesim yatırımlarına göre önemli boyutlara vardı.

Böylece önceki dönemlerde olduğu gibi, devlet kesiminde toplanan birikimlere ek olarak ticari sermayeyi harekete geçiren banka kredileri ile yabancı sermaye bu dönemin sanayileşmesinde temel finansman kaynakları oldular.

3.4.2 DEVLET GELİRLERİ VE HARCAMALAR

Devletin vergi gelirleri bakımından yapısında bu dönemde önemli bir değişiklik gözlenmemektedir. Savaş sonrası dönemi önceki dönemlerden ayıran temel özellik bütçe açıklarının finansmanında iç borçlanmalara ek olarak dış yardım ve borçlanmaların da önem kazanmasıdır (Çizelge-3.19). Ayrıca hazine kaynaklarının da bütçe açığının finansmanında giderek artan oranda kullanılması önemli gelişmelerden birisidir. Bütçe açığının finansmanındaki dış kaynaklardan en önemlisi Marshall Planı çerçevesinde verilen yardımlardır. Bu yardımlardan ekonomik nitelikte olanların toplamı 1948-59 yıllarında 1.21 milyon Dolar'ı buldu ve yaklaşık yüzde 58'i hibe biçiminde gerçekleşti (Hershlag: 1968 s. 150). Bu yardımlar 1940'ların sonları ile 1950'lerin başlarında gerçekleşen toplam yatırım artışlarının yüzde 40'ını karşıladı. Ancak daha sonra bu yardımların yatırım artışlarına katkısı yüzde 12 dolaylarına düştü (Hershlag: 1968 s. 151). Diğer bir önemli dış kaynak ise Dünya Bankası'nın devlete sağladığı kredilerdir. TSKB'nin de oluşmasında önemli katkıları olan bu bankanın açtığı kredilerle limanların siloların ve Ceyhan barajının yapımı finanse edildi (Hershlag: 1968 s. 152).

Bu dönemde yapılan devlet harcamaları sanayileşmeye katkısı bakımından üç ayrılabilir. Bunlardan birincisi olan doğrudan devlet yatırımları dönemin iktidarları tarafından devlet işletmelerinin özel kesime aktarılması biçimindeki düşüncelerine karşın önemini korudu (Çizelge-3.18). İkincisi ise sanayi için gerekli olan altyapının geliştirilmesidir. Bu alanda başlanan yatırımlarla karayolu ulaşım ağı ve elektrik enerjisi üretimi artırılmaya çalışıldı. Bunun sonucunda 1950-60 döneminde devlet yatırımlarının toplam yatırımlar içindeki payı yükseldi (Tüzün: 1977 s. 27). Üçüncüsü ise, özellikle bir önceki grubu oluşturan harcamalar yoluyla sanayi kesimine talep yaratılmasıdır. Ayrıca yine bu grup içinde ulaşım ağının geliştirilmesi ve köyden kente akım için koşulların sağlanmasıyla özel kesimin inşaat sektörüne yaptığı yatırımlar gelişti. Diğer bir değişle, artan devlet harcamaları bir yandan yatırım harcamaları yoluyla özel kesime doğrudan talep yaratırken, diğer bir yandan da iç pazarın ücret ödemeleri ve kentleşme yoluyla genişlemesiyle dolaylı olarak yeni olanaklar sağladı.

ÇİZELGE- 3.19 BÜTÇE AÇIĞININ FİNANSMANI (milyon TL)

	İç borçlanma	Dış kaynaklar		Karşılık paralar
		Yardım	Borçlanma	
1950	19.0	81.2	8.2	-
1951	60.0	80.0	72.6	45.2
1952	-	20.0	90.4	127.2
1953	125.0	-	6.3	108.5
1954	-	-	42.7	144.5
1955	58.0	282.5	44.6	154.0
1956	74.9	-	64.7	189.1
1957	-	-	10.8	147.1
1958	-	-	7.2	425.6
1959	-	-	1.2	588.4
1960	177.6	-	-	733.9

Kaynak: DPT: 1963, s. 20

3.4.3 YABANCI SERMAYE GİRİŞLERİ

1920'li yıllarda gözlenen bir iki cılız yabancı sermaye girişi bir yana bırakılırsa Cumhuriyet tarihindeki ilk büyük yabancı sermaye girişi 1950'li yıllarında gözlemlendi (4). Bu gelişmede 1951 ve 1954 yıllarında çıkartılan Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunları önemli oldu (5). Ancak İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya ekonomisindeki gelişmelerin sonucu ortaya çıkan uluslararası sermaye hareketleri ile karşılaştırıldığında Türkiye'ye giren yabancı sermaye önemsiz kalır. 1951 yılında çıkarılan yabancı sermayeyi teşvik kanunu ile yabancı sermayeye yerli sermayeye tanınan bütün haklar tanınıyordu. Ancak, yatırım alanlarının ve kâr transferinin sermayenin yüzde 10'u ile kısıtlanmış olması sonucu beklenen yabancı sermaye girişi sağlanamadı (Tüzün: 1977 s. 25). Bunun üzerine 1954 yılında çıkarılan yabancı sermayeyi teşvik kanunu ile eski yasadaki tüm kısıtlamalar kaldırıldı. Bu yıldan sonra belirgin bir sıçrama gözlemleniyse de (Çizelge-3.20), asıl artışlar 1960 yılı sonrası gerçekleşti (Tüzün: 1977 s. 25).

3.4.4 BANKACILIK ALANINDA SAĞLANAN GELİŞMELER

1944 yılında Yapı ve Kredi Bankası, 1946 yılında da Türkiye Garanti Bankası'nın kurulmasıyla başlayan özel kesim sermayeli ve çok şubeli mevduat bankacılığı 1950'li yıllarda da gelişerek sürdü. Günümüzde varlığını sürdüren 24 özel yerli bankanın 7 tanesi 1947-60 yılları arasında kuruldu. Ancak 1944-60 yıllarında kurulan 30 bankanın pek çoğu daha sonraki yıllarda tasfiyeye uğradılar. Özel kesimdeki bu gelişmelerin yanında özel kanunlarla devlet öncülüğünde 1952 yılında Denizcilik Bankası, 1954 yılında Türkiye Vakıflar Bankası ve 1959 yılında Türkiye Öğretmenler Bankası kuruldu.

ÇİZELGE- 3.20 TÜRKİYE'YE FİİLEN GİREN YABANCI SERMAYE

	bin \$	milyon TL (x)
1950'den önce toplam	110	-
1950	684	-
1951	575	3.4
1952	840	2.9
1953	724	1.4
1954	2160	2.5
1955	2842	8.0
1956	3848	21.7
1957	2432	10.5
1958	3089	15.1
1959	3397	19.8
1960	2759	18.7

(x) DPT tarafından düzenlenen ve döviz değerleri cari kur üzerinden TL'na dönüştürülen dizi (Uras: 1979 s. 270). Ancak bu dizi başka kaynaklarda verilen değerlere uymamaktadır. Bkz. Tüzün (1977 s. 25) ve Hershlag (1968 s. 345).

Kaynak: Uras: 1979 s. 166 ve 171

Dönemin bankacılık alanında en önemli gelişmesi Türkiye Sınai Kalkınma Bankası'nın 1950 yılında kurulmasıdır. 12.5 milyon TL'lık sermayenin yüzde 75'i başta İş Bankası olmak üzere özel ticaret bankalarınca, yüzde 15'i ticaret ve sanayi odaları ve borsalarınca, yüzde 10'u ise özel sanayi kuruluş ve işyerlerince karşılanan bu bankanın kuruluş amaçları şöyle sıralanabilir:

- i) Yeni özel sanayinin kuruluş ve genişlemesine yardımcı olmak ve hızlandırmak,
- ii) Yerli-yabancı ortaklığı şeklinde kurulan işletmelere yardım etmek ve bunları teşvik etmek,
- iii) Türk sanayisine ait hisse senedi ve tahvilin özel mülkiyete geçmesine ve özel mülkiyette kalmasına yardım etmek (Tüzün: 1977 s. 22).

Bankanın bu amaca hizmet etmek için kullanacağı kaynaklar ise kendi sermayesi, çıkaracağı tahviller, yabancı kurum ve piyasalardan sağlanacak dış krediler ve devletçe kullanımı Türkiye Sınai Kalkınma Bankası'na bırakılan fonlardan oluşmaktaydı. Bu kaynakların kullanılma biçimleri ise orta ve uzun vadeli krediler, hissedar olarak katılmak ve doğrudan banka tarafından yatırım yapmak olarak sıralanabilir (Tüzün: 1977 s. 22). 1950'li yıllarda banka, kuruluşuna öncülük eden Dünya Bankası'nın Türkiye'ye ayırdığı fonlardan bolca yararlandı.

Özel kesim yatırımlarını finanse eden örgütlenmeler yanında devlet kesimi yatırımlarının finansmanını sağlayan düzenlemelerde de gelişmeler oldu. 1935 yılında kurulan amortisman sandığı 1953 yılında yeni bir düzenlemeden geçirilerek Amortisman ve Kredi Sandığı adını aldı ve kamu yatırımlarını finanse etmek

için daha etkin bir biçimde kullanılmaya başlandı (Gürsoy: 1974 s. 491). Sandığın fonları ise tahviller, Merkez Bankası kanuni karşılıkları ile iç finansman fonu olarak adlandırılan AID yardımları ve OECD kredileri, diğer ülkelerden sağlanan krediler ve kambiyo karşılıklar fonlarından oluşmaktadır (Gürsoy: 1974 s. 493-95). Devlet yatırımlarına ve işletmelerine kredi veren bu kuruluşun varlıkları 1964 yılında kurulan Devlet Yatırım Bankası'na devredilerek faaliyeti durduruldu (Gürsoy: 1974 s. 500).

Bankacılık alanında gerçekleşen bu gelişmeleri daha önceki ve sonraki yıllarla karşılaştırmak için düzenlenen Çizelge-3.21'de görüldüğü gibi mali kuruluş-

ÇİZELGE- 3.21 MALİ KURULUŞLARIN AKTİFLERİNİN TOPLAM İÇİNDEKİ PAYI (%)

	1927	1938	1949	1960	1970
Merkez Bankası	-	34	33	24	24
Mevduat bankaları	100	66	65	55	56
- Devlet	49	34	48	39	34
- Özel	12	14	11	14	20
- Yabancı	39	18	6	2	2
Amortisman Kredi Sandığı (x)	-	-	-	9	10
Diğer	-	-	2	12	10

(x) 1970 yılı için Devlet Yatırım Bankası'nın payı.

Kaynak: Atuk: 1974, s. 604

ların çeşitlerinin artmasına rağmen özel bankaların önemi arttı.

Bankacılık alanında sağlanan bu gelişmelere paralel olarak toplam kredi hacmi de 1950-60 yıllarında yaklaşık yedi katı arttı. Bu krediler içindeki sanayi kesimine gidenlerin payı ilk yıllarda düşerken daha sonra tekrar 1940 yılı düzeyine geldi. Toplam kredi hacmi içinde özel bankaların sağladıkları sanayi kredilerinin payı sürekli artarken devlet kaynaklarından sağlanan krediler önceleri düşmesine karşın daha sonra tekrar arttı (Çizelge-3.22). Bir karşılaştırma yapmak için konulan 1970 verilerine göre özel kesim bankaları 1950'li yıllarda sanayi kesiminin kredi ihtiyacını karşılamada önemli bir sıçrama gerçekleştirmiş olmaktadır. Devlet kaynaklarından sanayi kesimine aktarılan kredilerin ağırlığı ise planlı dönemde artmış görünmektedir.

Dönem içinde, özel bankalardan sağlanan sanayi kredilerinde ticaret bankalarının verdiği kısa vadeli kredilerin, devlet kaynaklarından sağlanan kredilere yaklaştığı gözlenmektedir. 1951 yılından sonra düzenli bir artış gösteren TSKB kredileri 1960 yılında toplam sanayi kredileri içinde yaklaşık yüzde 10'luk bir paya ulaştı (Çizelge-3.23). 1950'li yılların başlarında tarımsal üretimin bol ve dış satım olanaklarının rahat olması sonucu sağlanan ihracat genişlemesi 1954 yılından iti-

ÇİZELGE- 3.22 SANAYİ KREDİLERİNİN TOPLAM KREDİ İÇİNDEKİ PAYI (%)

	Toplam kredi hacmi (x)	Sanayi kredilerinin payı (%)		
		Özel kesim	Devlet kesimi	Toplam
1949	1756	3.6	10.5	14.1
1950	2283	3.6	9.5	13.1
1951	2982	4.5	7.9	12.4
1952	4007	5.2	5.9	11.1
1953	5088	6.4	5.1	11.5
1954	6272	7.3	5.0	12.3
1955	7274	7.9	7.3	15.2
1956	8568	7.5	7.1	14.6
1957	11374	7.1	7.0	14.1
1958	12887	7.6	7.1	14.7
1959	14029	8.0	6.3	14.3
1960	14495	8.4	6.3	14.7
1970	57860	17.2	21.8	39.0

(x) Genel kredi hacmi, banka kredileri ile Merkez Bankası dolaysız kredilerinden oluşmaktadır. 1970 yılı için bu toplama Devlet Yatırım Bankası kredileri de dahildir.

Kaynak: Abaç: 1974, s. 579

ÇİZELGE- 3.23 TÜRLERİNE VE KAYNAKLARINA GÖRE SANAYİ KREDİLERİ (milyon TL)

	Özel kesime giden TSKB kredileri	Özel kesime giden kısa vadeli ticaret bankaları kredileri	Merkez Bankası'nın kamu kesimine açtığı sanayi kredileri	Toplam sanayi kredileri
1949	-	64	184	248
1950	-	82	217	299
1951	18	115	235	368
1952	39	169	236	444
1953	67	261	257	585
1954	112	346	216	774
1955	138	437	529	1104
1956	140	506	604	1250
1957	163	646	794	1603
1958	178	806	911	1895
1959	205	921	878	2004
1960	223	988	909	2120

Kaynak: Abaç: 1974, s. 575-576 ve 578

ÇİZELGE- 3.24 ÖZEL KESİME GİDEN SANAYİ KREDİLERİNİN
BANKA KREDİLERİ İÇİNDEKİ PAYI

	Toplam banka kredileri	Toplam içinde sanayi kredilerinin payı (%)		Toplam sanayi kredileri içinde TSKB kredileri (%)
		kısa vadeli	TSKB	
1949	1044	6.1	-	-
1950	1275	6.4	-	-
1951	1751	6.6	1.0	13.5
1952	2599	6.5	1.5	13.8
1953	3402	7.6	2.0	20.4
1954	4271	8.1	2.6	24.5
1955	5025	8.7	2.7	24.0
1956	3832	8.7	2.4	21.7
1957	7787	8.3	2.1	20.2
1958	8640	9.3	2.1	18.1
1959	9407	9.8	2.2	18.2
1960	9522	10.4	2.3	18.4
1970	37005	21.1	5.8	21.4

Kaynak: Abaç: 1974, s. 577

ÇİZELGE- 3.25 TÜRKİYE SİNAİ KALKINMA BANKASI (TSKB) KREDİLERİ
(milyon TL)

	1953	1954	1955	1956	1957	1953-1957 yüzde dağılım
Tüketim malları	51.3	63.4	74.0	79.3	88.2	54.4
Ara malları	26.1	35.4	39.4	44.8	49.4	29.7
Yatırım malları	5.1	8.0	9.5	12.4	26.0	9.3
Diğerleri	2.9	8.7	8.8	11.0	12.0	6.6

Kaynak: Tüzün: 1977, s. 22

baren duraklamaya başlayınca Türkiye bir içine kapanma dönemine girdi. Bunun sonucu ithalat kısıtlamaları ile kârlı bir alan durumuna gelen montajcılık alanındaki gelişmeler 1955 yılı ve sonrası için gözlenen toplam kredi hacmi genişlemesine bir neden olarak alınabilir.

Özel ticaret bankalarının sanayi kesimine sağladığı kısa vadeli kredilerin bankacılık sisteminden sağlanan krediler içindeki payı 1949 yılından 1960 yılına kadar sürekli arttı (Çizelge-3.24). Sanayi işletme sermayesini finanse etmekte kullanılan bu kredilerin bu dönemde özel yatırımların gelişimi bakımından özel bir önemi

vardır. Çünkü, ticaret kesiminde gerçekleşen birikimin yatırım olarak sanayi kesimine akmasıyla artan işletme sermayesi ihtiyacı bu kredilerle sağlanırken diğer yandan da kısa vadeli kredi hacminin genişlemesi ticari birikimlerin sanayiye akmasında bir güvence oluştuyordu.

TSKB kredilerinin toplam sanayi kredilerine oranı 1950'li yıllarda 1970 yılı düzeyine oldukça yaklaştı (Çizelge-3.24). Bu kredilerin sanayi içinde alt kesimlere göre dağılımında, ithal ikameci sanayileşme politikası sonucu bekleneceği gibi, tüketim malları yatırımları ön sırada yer almaktadır (Çizelge-3.25). 1957 yılı sonrasında ortaya çıkan ithalat zorluklarının yatırım ve ara malları ithalatını da güçleştirmesi sonucu TSKB kredilerinde yatırım malı ve ara malı alt kesimlerine giden pay giderek arttı (Tüzün: 1977 s. 22-23). Buradan ekonominin değişen gereksinimlerine uyarlamada bu bankanın oldukça başarılı olduğu söylenebilir.

1950'li yıllar için özel bankacılığın sanayi kesiminin finansmanında ve yatırımların hızlandırılmasında, ticaret bankalarının kısa vadeli işletme kredileri ve TSKB'nin yatırım kredileri aracılığı ile ticari birikimleri sanayiye aktarmasıyla önemli bir yeri olduğu söylenebilir.

3.4.5 TARIM KESİMİNDEKİ GELİŞMELERİN SANAYİLEŞMEYE ETKİSİ

Tarım kesiminin piyasa ekonomisine açılması sürecinin hızlandığı 1950'li yıllarda tarım ile tarım dışı kesimler arasındaki kaynak akımı kanalları da çeşitlenmeye başladı. Bu kanalların tek tek incelenmesi ve sanayileşmeye etkilerini incelemek oldukça yoğun çalışmaları gerektirmektedir. Ancak yine de bazı gözlemlerden giderek genel sonuçlara ulaşmak olanaklıdır. Tarımın sanayiye kaynak aktarması iki genel başlık altında ele alınabilir: Doğrudan ve dolaylı kaynak aktarımı. Bunlardan ilki, tarım kesiminden toplanan vergiler, iç ticaret hadleri ve dış ticarete tarımın rolü ile incelenebilir. İkincisi ise verimlilik artışı, makinelaşma ve bu ikisine bağlı olarak tarım dışına işgücü göçü ve kentleşme verilerine bakarak incelenebilir.

Tarımdan sağlanan kamu gelirlerinin toplam kamu gelirleri içindeki payı Toprak Mahsülleri Vergisi uygulaması ile 1945 yılında yüzde 42'ye çıkmışken, bu oran 1950'de yüzde 32'ye ve düzenli bir inişle 1960'da yüzde 15'e düştü (Erdoğan: 1971 s. 238-39). 1963 endeksi 100 olmak üzere 1954 yılında 41 olan tarım ürünleri toptan eşya fiyatları endeksi 1960 yılında 83'e çıkarken sanayi malları toptan eşya fiyatları endeksi daha hızlı artarak 1954 yılında 41'den 1960 yılında 100'e çıktı (Ticaret Bakanlığı: 1971 s.14). 1950-53 yıllarında tarımsal ihracatta sağlanan gelişme daha sonra beklenenin tersine gerilemeye dönüşünce tarımın bu yolla sanayiye kaynak sağlaması gerçekleşmemiş oldu (Bulutay: 1981 s. 502). Fiyatlardaki sanayi kesimi lehine gelişme sonucu tarım dışına bir miktar kaynak akarken, tarım kesimi etkin bir şekilde vergilendirilemediği için 1950'li yıllarda devlet yatırımlarının büyük bir kısmı dış yardımlarla finanse edildi. Devlet yatırımlarında diğer bir finansman kaynağı Merkez Bankası fonları olduğu için, genişleyen para arzı sonucu ortaya çıkan enflasyondan nisbi fiyatlar lehine gelişen sanayi kesimi yararlandı.

1950'li yıllar başında işlenen tarım arazisinin ve traktör sayısının hızla artışı ile sağlanan üretim artışı 1953 yılından sonra durakladı (Çizelge-3.26 ve 3.27). Ayrıca 1950-60 yıllarında toprak verimliliğinde önemli bir değişme gerçekleşemedi (DPT: 1963 s. 27). Buna karşın traktör kullanımı ile boşa kalan işgücünün kentle-

ÇİZELGE- 3.26 EKİLİ ALANLARIN TÜRKİYE YÜZÖLÇÜMÜ İÇİNDEKİ PAYI

	Yüzde
1944	16.7
1950	18.7
1955	27.0
1960	29.9

Kaynak: DPT: 1963, s. 26

ÇİZELGE- 3.27 TARIMDA KULLANILAN TRAKTÖR SAYISI

	Traktör sayısı (bin)
1948	2.7
1950	10.3
1952	31.4
1955	40.3
1960	42.1

Kaynak: Herslag: 1968, s. 356

re akması sonucunda sanayi kesimi için bol işgücü sağlandı. Bu göçlerin bir diğer etkisi de hızlı kentleşmenin yarattığı konut ihtiyacının inşaat kesimini teşvik etmesi oldu. Böylece özel kesim yatırımları içinde inşaat yatırımları en yüksek payı aldı (Çizelge-3.17).

3.5 TÜRKİYE'DE SERMAYE BİRİKİMİNİN GENEL BİR DEĞERLENDİRMESİ

Savaş sonrası dönemde, değişen dünya dengeleri ile de desteklenen siyasal değişimler, özel kesime hükümet politikalarının belirlenmesinde eskisine oranla görece daha fazla söz hakkı kazandırmıştı. 1945'den sonra Türkiye'ye gelen yabancı uzmanların çoğu devletin üretim faaliyetlerini sınırlamasını, gıda ve tarımsal üretimi destekleyerek dünya piyasasında kendine bir uzmanlık alanı yaratmaya çalışmasını ve yol ve altyapı yatırımları yapmakla yetinmesini öneriyorlardı. Türkiye'nin 1954'den itibaren içteki sanayi gruplarının zorlaması ile tam tersi bir yöne gittiği öne sürülebilir. Ancak bu dönemde, ABD'nin bağış ve kredileri büyük miktarda yol yapımı malzemesi girmesini ve ithalat yolu ile traktör sayısının önemli ölçüde artmasını sağlamıştır. 1950'ler yine tarımsal üretimin büyük sıçramalar yaptığı ve ihracat gelirleri ile dış yardımların bu türdeki altyapı harcamaları ve motorlu taşıt ithali için kullanılabildiği yıllardır. Bu gelişmeler, 1950'li yıllarda

gerçekleştirilebilen altyapı yatırımlarının - sanayileşmenin finansmanını destekleyen altyapı artık kapasitesinin - oluşum sürecine açıklık getirmektedir. İkinci Dünya Savaşı öncesi pazara açılma açısından sadece genişlemenin olduğu bir dönem iken savaş sonrası gelişmeler, iç pazarda alım gücünü yükselterek pazara açılmanın yoğunlaşmasını sağlamıştır. Bu, aynı zamanda ticaret hayatını canlandıran bir etki yaratmıştır. Kırsal talep kökenli bu genişleme 1955'den sonra ihracat gelirlerinin düşmesi üzerine, bir yandan tüketim malları ithalatının daha da kısıtlanması ve ithalatın tamamen sanayi sektörüne tahsis edilmesi, öte yandan da para hacminin genişletilmesine dayanan enflasyonist politikalarla sürdürülebilmiştir.

İnceleme çerçevesinde, 1960'lı yıllara gelinceye kadar Türkiye ekonomisinin gösterdiği gelişme kaba çizgilerle şöyle özetlenebilir:

i) 1920'li yıllarda ekonominin gelişmişlik düzeyine uygun olarak birikim özellikle iç ticaret ile uğraşan ticaret kesimi elinde dağılık biçimde toplandı. Devlette toplanan zorunlu tasarruflar ise - ki bu yıllarda önemli bir dış transfer gerçekleşmiştir - ticaretin hareketlenmesine yönelik ulaşım yatırımlarına yöneldi.

ii) 1930'lu yıllarda devlet elinde toplanan zorunlu tasarruflar iç ticaretin canlanmasına fiziksel ortam yaratan ulaşım olanaklarına yönelmeye devam ederken, diğer yandan da dünya koşullarının da zorlamasıyla iç ticarete konu olacak tüketim mallarının üretimini gerçekleştirecek yatırımlara da yöneltildi. Böylece ticaret kesiminin canlanması süreci devam etmiş oldu.

iii) Savaş yıllarında ticaret kesiminde biriken kaynaklar artmaya devam ederken aynı zamanda ticaret kesimi içinde de ayrışma başladı. Bu dönemde dış ticaretle uğraşanlar kıtlık rantları yoluyla ticaret kesimine akan kaynaklardan en büyük payı aldılar. Böylece özel kesim elinde hem ekonominin bütününe etkileyebilecek düzeyde hem de az sayıda ellerde toplanma biçiminde önemli bir kaynak oluştu. Savaş yıllarında devletin savaş harcamalarının artması sonucu zorunlu tasarruflar yatırımlara yöneltilemedi. Ancak savaş harcamalarının bir kısmı ülke dışından silah almaya ayrılırken, diğer önemli bir kısmı da gıda ve malzeme stoklarını artırmak amacıyla iç pazara yönelik oldu. Bunun sonucunda toplam talep içinde devletin payı arttı.

iv) Savaş sonrası yıllarda ise en önemli gelişmeler ticaret kesimi elinde birikmiş olan kaynakların sanayi kesimine yatırım olarak akmasıdır. Bu, yabancı sermaye girişleri ve bankacılık kesiminin güçlenmesiyle hızlandı ve bir anlamda güvence altına alındı. Zorunlu tasarrufların yanısıra dış kaynakların da önem kazandığı devlet gelirlerinin sanayi yatırımlarına yönelmesi bu dönemde de devam etti. Ancak burada belirleyici olan nokta, ticari sermayenin mali kesimin aracılığı dışında doğrudan sanayi sermayesine dönüşmesidir. Bu, daha sonraki dönemlerde Türkiye'deki mali kesimin kurumsal yapılarının çok gelişmemiş olması ve sanayileşmenin finansmanında doğrudan rol alamamasındaki temel nedenlerden biri olarak alınabilir. Türkiye ekonomisinde üretimin ve yatırımların finansmanı temel bir sorun olarak 1980'li yıllara kadar sürdü. Mali kesimin sanayileşmenin finansmanında etkin olamamasına paralel olarak devletin kaynak dağıtımına da etkin biçimde katılması, devlet-sanayi ilişkisinin ortaya çıkış nedeni olarak ileri sürmek mümkün olmasa bile, finansman sorununun 1980'li yıllara kadar devam etmesinin temel nedeni olarak alınabilir.

BÖLÜM: 4 TÜRKİYE'DE İTHAL İKAMESİNE DAYALI SANAYİLEŞME VE YAPISAL DEĞİŞİM: 1960-1978

4.1 GİRİŞ

Bu bölümün amacı Türkiye'de daha önceki dönemlerde oluşan birikimin, yani üretim ve mali yapıda görülen gelişmelerin 1960-78 yıllarında ülke ekonomisinde yol açtığı iktisadi büyüme ve yapısal değişimi incelemektir. Bu yıllara ilişkin istatistik verilerin daha düzenli ve kapsamlı olması, daha ayrıntılı ve sistematik bir analizi mümkün kılmaktadır. Bu nedenle, çalışmanın bu kısmında iktisadi büyümenin ve yapısal değişimin kaynakları bu bilgilerden yararlanılarak açıklanmaya çalışılmıştır. İncelemenin odak noktası 1960'lı ve 1970'li yıllarda Gayri Safi Milli Hasıla'daki (GSMH) artış ve üretim yapısındaki değişimdir. Sözkonusu gelişmeler, birbirlerine alternatif değil, birbirlerini tamamlayıcı nitelikte olduğu düşünülen arz ve talep yönlü analizler aracılığı ile yapılmıştır (1). Bu bağlamda öncelikle incelenen konular sermaye birikimi, işgücündeki artış ve teknolojik gelişmedir (faktör verimlilikleri). Daha sonra iç talepteki artışın ve talep yapısındaki değişimlerin iktisadi büyüme üzerindeki etkileri saptanmaya çalışılmıştır.

1960-78 yılları arasında, Gayri Safi Yurt İçi Hasıla'nın (GSYİH) büyüme hızı Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plan (1. BYKP) döneminde yılda ortalama yüzde 6.4 (1963-67), 2. BYKP ve 3. BYKP yıllarında ise sırası ile yüzde 6.7 (1968-72) ve yüzde 7.2 (1973-77) olmuştur. Bir karşılaştırma yapmak gerekirse; 1960-77 arasında ekonominin ortalama yıllık büyüme hızı, Türkiye ile aynı kategoride yer alan ellibeş orta gelirli ülkenin yaklaşık yüzde 6'lık büyüme oranının üzerindedir. Öte yandan, Türkiye'nin büyüme hızı Portekiz, İspanya ve Yunanistan gibi Güney Avrupa ülkelerinin aynı dönemde gerçekleştirdikleri büyüme hızlarının altında kalmıştır. Sektörlere göre büyüme hızları ve toplam hasılanın bileşimi Çizelge-4.1'de verilmiştir.

1960'lı yıllarda, iktisadi kalkınma çabası dış finansmana ağırlık verilmeden, büyük ölçüde ülke içi kaynaklardan faydalanılarak yürütülmüştür. Yine bu dönemde ithal ikameci politikalar çerçevesinde ayrıcalıklı bir yeri olan imalat sanayinin büyüme hızı yıllık ortalama yüzde 9.2 ile oldukça yüksek olmuş, ara ve yatırım mallarının katma değer içindeki payı giderek yükselmiştir. Diğer yandan

nüfusdaki yıllık ortalama yüzde 2.5'lik hızlı artışla birlikte hizmetler sektörü de genişlemiş, 1977'de toplam hasıladaki payı yüzde 45'i geçmiştir. Tarım sektöründeki üretim artışı ise 1972-73 yıllarındaki düşüşe rağmen yılda ortalama yüzde 3.3'e erişmiş ve dönem boyunca nüfus artış oranının üstünde kalmıştır. 1970'lerin başlarında, önceki dönemlere oranla büyük artış gösteren işçi dövizleri ödemeler dengesini rahatlatarak ekonomideki yüksek büyüme hızının devam etmesine yardımcı olmuştur. 1970'lerin ortalarına gelindiğinde dış borçlar giderek artmış, yükselen petrol fiyatları ve tıkanan dış finansman kaynakları ekonomide yüksek enflasyon ve durgunluğa yol açmıştır. 1970'lerin sonları Türkiye için tam bir kriz dönemi olmuştur.

Yukarıda özetlenen gelişmelere paralel olarak ülke ekonomisi geniş çaplı bir yapısal değişim geçirmiştir. Tarım sektörünün toplam hasıla içindeki payı 1968 sabit fiyatları ile 1962'de yüzde 38.4'den 1977'de yüzde 23.3'e düşerken, sanayi kesiminin payı yüzde 12.3'den yüzde 31.5'e çıkmıştır. Ayrıca, kentleşme giderek ivme kazanmıştır. Yine de, denilebilir ki, ekonomide görülen bu hızlı değişim, uluslararası normlarla karşılaştırıldığında, bazı alanlarda "beklenen" sonuçları vermemiştir (Chenery ve Syrquin: 1975). Öncelikle sanayideki gelişim gereken düzeyde istihdam olanakları yaratamamış, tarım kesimindeki gizli işsizlik giderek yükselmiştir. İkinci olarak, diğer gelişmekte olan ülkelerle karşılaştırıldığında, tarım sektörünün GSYİH'daki ağırlığı devam etmiş ve bu durum ülke çapında verimlilik artışına engel olmuştur. Üçüncüsü, hızlı büyüme süreci içinde iç tasarruf oranları düşük kalmıştır. Bu nedenle enflasyonist eğilimler yapılaşırken dış borçlanmaya bağımlılık giderek artmıştır. Yine bu karşılaştırmalardan çıkan başka bir sonuç ise, Türkiye'de ihracat düzeyinin sanayileşme süreci içinde benzer ülkelerde görülen ortalamaların çok altında kaldığıdır.

1930-60 döneminde olduğu gibi, bu dönemde de kamu kesiminin ekonomide izlenen büyüme ve yapısal değişim sürecinde ayrıcalıklı bir yeri vardır. 1963-77 döneminde gerçekleşen toplam sabit yatırımlarda kamu kesiminin payı genellikle yüzde 50'nin üzerinde kalmıştır. Örneğin, 1963'de, imalat sanayindeki toplam sabit yatırımların yüzde 21'i kamu kesimine ait olurken, bu pay 1977'de yüzde 49'a çıkmıştır. Siyasi koşullardaki dalgalanmalara bağlı olarak ağırlığında küçük değişimler olmasına rağmen, kamu kesimi, ülke ekonomisinin geçirdiği yapısal değişimde dönem boyunca önemini korumuştur.

İktisadi büyüme ve sanayileşmenin amacı refah düzeyinin yükseltilmesidir. Bu açıdan bakıldığında 1960-78 döneminde, genelde, ülke refah düzeyi oldukça artmıştır. Nüfusdaki hızlı artışa rağmen, kişi başına düşen Gayri Safi Milli Gelir yılda yüzde 4.1 oranında büyümüştür. Bununla birlikte, gelir dağılımında olumlu bir gelişmeden söz edilemez. Gelir dağılımındaki eşitsizlikler hem uluslararası normların üstünde kalmış, hem de gelir düzeyi ve dağılımı bölgeler arası büyük farklılıklar göstermiştir. Öyle ki 1973'de toplam nüfusun en üst yüzde 10'luk bölümü milli gelirin yaklaşık yüzde 40'ından fazlasını elde ederken, nüfusun yüzde 40'lık bölümünün payı sadece yüzde 11.5 olmuştur (Derviş ve Robinson: 1977).

4.2 TEORİK ÇERÇEVE

Kalkınma olgusunun bütün boyutları ile incelenmesi ve anlaşılması, kuşkusuz iktisat biliminin geleneksel bilgi (epistemik) sınırlarını aşan bir çaba gerektirir. Tarihi bir sosyo-politik özgüllüklerin yoğun olduğu her konuda olduğu gibi, değişik

ÇİZELGE- 4.1 SEKTÖRLERE GÖRE BÜYÜME ORANLARI VE TOPLAM HASILANIN BİLEŞİMİ

	Yıllık büyüme oranları (%)		Toplam hasılanın bileşimi (%)			
	(1968 fiyatlarıyla)		1968 fiyatları		Cari fiyatlar	
	1963-67	1968-72	1962	1977	1962	1977
Tarım	3.1	3.5	38.4	23.3	39.6	28.1
Sanayi ve İnşaat	10.2	7.9	22.3	31.5	21.4	26.1
İmalat	11.5	9.4	12.9	20.2	13.8	17.0
Hizmetler	7.0	8.3	39.3	45.2	39.0	45.8
GSYİH	6.4	6.7	100.0	100.0	100.0	100.0

Kaynak: DİE, DPT

toplumlarda görülen iktisadi kalkınma sürecinin arkasında yatan evrensel nedensellik bağlarının belirlenmesi oldukça güçtür. Bu bağlamda, iktisadi büyümenin kaynakları ve bu kaynaklar arası etkileşimlerin, sanayileşme ile kalkınma arasındaki ilişkilerin ve etki yönlerinin saptanması iktisat dalında hâlâ çözümlenmiş bir sorun olmaktan uzaktır. Üretim yapısının bu dönüşümü nasıl etkilediği, gelişmeyi hızlandırmak ve yönlendirmek için uygulamaya konan iktisat politikalarının iktisadi büyümeyi sağlamada ne derece etkin ve başarılı olabileceği gibi sorunlar şimdiye dek birikmiş teorik ve ampirik araştırma sonuçlarına rağmen, iktisatçılar arasında bir anlaşma (consensus) yaratamamıştır (Chenery et al: 1986) (2). Yine de iktisadi gelişme olgusuna daha mütevazı bir tutumla ampirik gözle bakıldığında, sermaye birikimi ve sanayileşmenin "gelişme" ya da "kalkınma" diye adlandırılan süreçlerle yakından ilişkisi olduğu görülür. Sanayi kesiminin toplam üretimdeki payının giderek artması ve buna paralel olarak tarımın payının giderek düşmesi, birçok sanayileşmiş ülkenin iktisat tarihinde gözlemlendiği gibi, bu sürecin en çarpıcı özelliğidir.

1960'lara dek gelişme olgusuna neoklasik iktisat teorisi bağlamında daha çok bir kaynak kullanımı sorunu olarak bakılmıştır. Bu tarihten sonra gelişme literatüründe ortodoks çizgiden ayrılan değişik yaklaşımlar belirmiştir (3). İktisadi büyüme, literatürde genelde arz ve talep yönlü olmak üzere iki değişik yaklaşım aracılığı ile irdelenir. İlki neoklasik öze daha yakın olan uzun dönemli [arz yönlü] yaklaşımdır. Bu görüşe göre büyümenin kaynağı üretimde kullanılan faktör miktarlarındaki ve faktör verimlilik düzeylerindeki artıştır. Başka bir deyişle, iktisadi büyüme zaman içinde oluşan sermaye birikimi, işgücü artışı ve teknolojik gelişmeden kaynaklanır. Şu halde büyümenin belirleyici etkenleri ekonominin arz yanıtıyla ilgilidir ve toplam talep, süreç içinde giderek toplam arzdaki gelişmelere uyar.

4.2.1 İKTİSADİ BÜYÜME: ARZ YÖNLÜ NEOKLASİK YAKLAŞIM

Neoklasik teorinin iktisadi büyüme yaklaşımı toplam ürünü sermaye ve işgücü girdilerine bağlayan üretim fonksiyonu aracılığı ile özetlenebilir. Toplam ürün Q , homojen sermaye ve işgücü girdileri K ve L olarak ifade edildiğinde, üretim fonksiyonu F şöyle yazılabilir:

$$(4.1) \quad Q = F(K, L)$$

Toplam ürünün sadece sermaye ve işgücü cinsinden yazılması, büyümenin bir başka kaynağı olarak kabul edilen teknolojik gelişmenin rolünü dışlar. Bu nedenle teknolojinin zaman içinde değişimini gösteren bir diğer değişkenin bu fonksiyona eklenmesi gerekir (Solow: 1957). Teknolojik gelişmenin girdilerin marjinal verimliliklerini değiştirmeden ürünü artırdığı kabule dilirse (Hicks-nötr teknolojik değişme varsayımı), bu durum formel olarak şöyle ifade edilebilir:

$$(4.2) \quad Q = A_t F(K_t, L_t)$$

(4.2)'de A_t değişkeni; sermaye ve işgücündeki artıştan bağımsız olarak toplam ürünü artıran teknolojik gelişmeyi gösterir. (4.2)'nin logaritmik olarak zamana göre türevi alınırsa (Burada $\dot{x} = dx / dt$ değişkenlerin zamana göre türevleridir), büyümenin üç temel kaynağı ortaya konmuş olur:

$$(4.3) \quad \frac{\dot{Q}}{Q} = \frac{\dot{A}}{A} + A \frac{\delta F}{\delta K} \frac{K}{Q} + A \frac{\delta F}{\delta L} \frac{L}{Q}$$

Ayrıca, toplam ürünün sermaye ve işgücüne göre esneklikleri e_K ve e_L olarak yazılırsa (4.4) elde edilir. Burada:

$$e_K = \frac{\delta Q}{\delta K} \frac{K}{Q} \quad \text{ve} \quad e_L = \frac{\delta Q}{\delta L} \frac{L}{Q}$$

olarak tanımlıdır.

$$(4.4) \quad \frac{\dot{Q}}{Q} = \frac{\dot{A}}{A} + e_K \frac{\dot{K}}{K} + e_L \frac{\dot{L}}{L}$$

(4.4), toplam üretimdeki artışın üç kaynağını gösterir. Burada; teknolojik değişim ya da bir başka değişle toplam faktör verimlilik artış hızı (\dot{A} / A), sermaye birikimi (\dot{K} / K) ve işgücündeki artış (\dot{L} / L)'dir (4).

4.2.2 İKTİSADİ BÜYÜME VE DENGİ DİŞ DURUM: YAPISALCI TALEP YÖNLÜ YAKLAŞIM

Arz yönlü yaklaşımın karşısında yapısalcı görüş yer alır. Bu görüşe göre iktisadi büyüme olgusu yapısal değişimin bir parçasıdır ve toplam talepteki değişimler gelişme açısından en az arz yönlü faktörler kadar önemlidir. Öte yandan bu görüşteki iktisatçılar iktisadi büyüme olgusunun gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde değişik özellikler gösterdiğine dikkati çekerek, uzun dönemli denge yaklaşımının bu ikinci gruptaki ülkelerde gerçekleşen büyüme ve yapısal değişim sürecini açıklamakta yetersiz kaldığını savunurlar. Temel sorun neoklasik teorisinin üretim hakkındaki varsayımlarıdır. Gelişmiş faktör ve mal piyasalarından ve kaynakların Pareto optimal kullanımından hareket edildiği için büyüme uzun dönemli denge analizi ile ele alınmıştır. Faktörler bütün sektörlerde eşit marjinal verimliliğe sahiptir ve faktörler arası ikame esneklikleri yüksektir. Bu nedenle faktörlerin sektörler arasında yer değiştirmesi verimliliğin artışını etkileyen bir sonuç vermez.

Yapısalcı yaklaşımın temel öncülü ise azgelişmiş ülkelerde kaynak kullanımının optimal düzeyde olmadığı ve bu nedenle faktör piyasalarındaki gelişmelerin denge dışı bir yol izlediğidir. Faktör piyasalarındaki parçalı (segmented) yapı ve

mal piyasalarında görülen tekelci-oligopolistik uygulamalar genelde denge fiyatlarının oluşumunu önler. İşgücü piyasalarındaki ikili (dualistic) yapı, üretim kaynaklarının yüksek verimlilikle çalışan sektörler kanalize edilememesi, düşük fiyat esneklikleri ve nihayet piyasalardaki intibak (adjustment) hızının düşüklüğü ve her piyasada farklı hızda olması bu denge dışı duruma katkıda bulunur.

Yukarıda sözü edilen bütün bu nedenlerden dolayı yapısalci yaklaşım geliştirmekte olan ülkelerde faktör artışları ve teknolojik gelişmeye "ek olarak", kaynakların yüksek verimlilikle çalışan sektörler yönlendirilmesinin de büyümede hayati bir rol oynayacağını savunur. Öte yandan dış ticaret ve ödemeler dengesindeki değişimler, toplam talebi etkileyen ülke içi mikro ve makro iktisat politikalarının bütünü büyümeyle yakından ilişkilidir. Bu durumda iktisadi büyümenin analizi iç talepteki artış, ithal ikameci politikalarının etkileri, ihracat hacmindeki ve sektörler arası bağlardaki değişimler gibi talep yönlü etkenler yardımı ile yapılmalıdır (5).

4.3 ARZ YÖNLÜ YAKLAŞIM

Çalışmanın bu alt bölümünde yukarıda kısaca özetlenen teorik çerçevede Türkiye'de 1960-78 yılları arasındaki iktisadi büyüme, arz yönlü faktörler yardımıyla ele alınmıştır. İlk olarak bu dönemdeki sermaye birikimi ve yatırım politikaları incelenmiş, sermaye birikiminin yoğunlaştığı imalat sanayindeki gelişmeler gözden geçirilmiştir. İkinci olarak, işgücündeki artış ve istihdam sorunları üzerinde durulmuştur. Son olarak ise, faktör verimlilik artışı ile teknolojik gelişme konuları tartışılmıştır.

Türkiye'de, 1960-78 dönemi için ortaya çıkan iki temel gelişmeden sözedilebilir. Bunlardan ilki, 1963 yılında başlayan ve giderek kurumsallaşan planlı kalkınma çabalarının sanayileşme sürecindeki yönlendirici rolüdür. İkincisi ise, 1960'lı yıllarda ithal ikameci sürecin birinci "kolay" aşamasının sona erip, ikinci aşamasının başlamasıdır.

1963-73 döneminde izlenen kalkınma politikalarının niteliği, önceki yıllarda görülen kısa vadeli ve kesin hedeflerden yoksun düzenlemelerle tam bir kontrast içindedir. Zaafları ne olursa olsun, 1. BYKP ile uygulamaya konulan iktisat politikaları ekonomide tüm kesimleri kapsayan ve dengeli bir büyümeyi amaç edinen uzun vadeli hedefleri içermiştir. Nitekim bu on yıllık süre boyunca, tarımsal üretimdeki düşüşe rağmen, GSMH yılda ortalama yüzde 6.7 hızında artmıştır. Öte yandan sabit yatırımların GSMH içindeki payı 1953-62'de yüzde 14'den, 1963-73 döneminde yüzde 16.1'e yükselmiştir. 3. BYKP (1973-77) döneminde, önceki yıllardaki yüksek büyüme hızı devam ettirilmeye çalışılmıştır. Ne var ki 1974'de bütün dünyayı etkisi altına alan petrol krizi ve 1970'lerin sonlarına doğru gelişen stagflasyonist eğilimler ülke ekonomisinde derin bir bunalım yaratmıştır.

Türkiye ekonomisinde 1963-75 yıllarında görülen büyüme oranı denklem (3.4)'de verilen yöntem yardımıyla ayrıştırıldığında şu sonuçlar elde edilir (Chenery et al: 1986 s. 22):

- Katma değerdeki yıllık ortalama büyüme hızı	$(\dot{Q} / Q) = \% 6.4$
- Teknolojik değişim (toplam faktör verimlilik artışı)	$(\dot{A} / A) = \% 2.23$
- Sermaye girdi artış hızı	$(\dot{K} / K) = \% 6.82$
- İşgücü girdi artış hızı	$(\dot{L} / L) = \% 1.02$
- Sermaye payı	$(e_K) = \% 55$
- İşgücü payı	$(e_L) = \% 45$

Bu değerlerin gösterdiği gibi katma değerdeki yıllık ortalama yüzde 6.4'lük artışın yarısından fazlası sermaye birikiminden kaynaklanmaktadır. Diğer yandan, teknolojik gelişmenin - verimlilik artış hızının - payı üçte bir dolayındadır. İşgücü girdesindeki artış oranının katkısı ise en düşük olmaktadır. Aşağıda görüleceği gibi bu durum, üretim yapısında oluşan çok yüksek sermaye yoğunluğu ile yakından ilgilidir.

4.3.1 NÜFUS VE İŞGÜCÜNDEKİ ARTIŞ

Türkiye'de nüfus artış hızı 1955'den itibaren yılda yaklaşık yüzde 2.5 dolayında olmuş ve incelenen dönem boyunca da benzer düzeyde seyretmiştir. Başlangıçta 1. BYKP kapsamında belirli bir nüfus politikası saptanmışsa da, nüfus artışının önlenmesinde büyük başarı elde edilememiştir. Çizelge 4.2'de 1962-77 döneminde nüfus, işgücü ve istihdam düzeylerindeki değişimler özet olarak verilmiştir. Çizelge-4.2'deki istatistiklerden görüleceği gibi, dönem boyunca toplam işgücündeki artış, aktif nüfus artışının altında kalmıştır ki bu katılma oranlarındaki düşmeyi işaret eder. Yine toplam iş sayısındaki artış işgücü düzeyindeki artış hızının altında kalmıştır. Öte yandan işsizlik oranı, yabancı ülkelerdeki işçi sayısındaki artışa rağmen, 1962'de yüzde 11'den, 1977'de yüzde 13.1'e yükselmiştir. İşaret edilmesi gereken bir diğer nokta da, toplam işsiz sayısı içinde tarım sektöründeki artık işgücünün büyük bir paya sahip olduğudur. Yüksek işsizlik oranlarına rağmen, işsizliğin iktisadi külfeti ötesinde büyük sosyal bunalımlara yol açmamasının arkasında kuşkusuz bu neden önem taşır.

İşgücünün sektörler arasında dağılımı Çizelge-4.3'te verilmiştir. Bu çizelgede yer alan istatistikler tarım sektörünün toplam istihdamdaki payının on beş yıl içinde yüzde 77'den, yüzde 61.8'e hızlı düşüşünü göstermektedir. Hizmet sektöründe istihdam artış oranı ise imalat sanayindeki artışın üstünde kalmıştır. Hizmet kesiminde varolan işlerin çoğunlukla marjinal nitelikte ve düşük verimli işler olduğu göz önüne alınırsa, işgücündeki artışın, yüksek büyüme hızına rağmen imalat sektörü tarafından gerektiği oranda emilemediği görülür. Bu bağlamda değinilmesi gereken bir başka nokta da dış ülkelere olan işçi göçüdür. Özellikle 1960'ların başlarından itibaren hızlanan bu göç işsizlik oranlarını bir derece dengeleyebilmiş, ama etkisi 1970'lerin sonlarına doğru giderek azalmıştır.

Sanayileşmenin bu hızlı temposuna rağmen artık işgücü sorununun çözümlenememesi, yukarıda belirtildiği gibi imalat sanayinin, dönem boyunca, toplam üretim içindeki payını - diğer sanayileşmekte olan ülkelerle karşılaştırıldığında -

ÇİZELGE- 4.2 NÜFUS YAPISI İLE İLGİLİ ÖZELLİKLER

	Büyüme hızları (%)						
	1962	1967	1972	1977	1963-67	1968-72	1973-77
Toplam nüfus (milyon)	28.9	32.7	37.1	42.0	2.5	2.5	2.5
Aktif nüfus	16.4	18.5	21.2	23.9	2.4	2.8	2.4
İşgücü (milyon)	13.1	13.9	15.0	16.2	1.1	1.6	1.6
Katılma oranı (%= 3/2)	80.1	75.0	70.6	67.7	-	-	-
Toplam İstihdam (milyon)	12.6	13.2	13.9	14.7	0.9	1.0	1.1
İşsiz sayısı (milyon)	1.4	1.7	2.0	2.2	4.0	3.3	1.9
- Tarım sektöründe	1.0	1.1	0.9	0.7	-	-	-
İşsizlik oranı (%)	11.1	12.1	13.3	13.1	-	-	-
Yabancı ülkelerdeki işçi sayısı (1000)	13.0	204.0	634.0	815.0	73.4	25.5	5.2

Kaynak: DİE, DPT

ÇİZELGE- 4.3 SEKTÖRLERE GÖRE İSTİHDAM

	Yüzde payları (%)				Büyüme oranları (%)		
	1962	1967	1972	1977	1963-67	1968-72	1973-77
Tarım	77.0	72.2	66.9	61.8	-0.4	-0.5	-0.4
Sanayi x	7.9	9.2	10.7	12.0	4.2	4.1	4.5
- İmalat	7.2	8.2	9.7	11.0	3.5	4.4	3.8
Hizmetler	15.1	18.6	22.4	25.6	5.2	4.8	4.2
Toplam istihdam	100.0	100.0	100.0	100.0	0.9	1.0	1.1

Kaynak: DİE, DPT

(x) Madencilik, imalat, elektrik, su ve gaz

yeterince artıramamış olmasına bağlanabilir. Ancak bunun da ötesinde vurgulanması gereken ikinci bir sorun imalat sanayi üretimi yapısıdır. İthal ikameci önlemler çerçevesinde uygulanan döviz kuru ve kredi politikaları imalat sanayi ve sanayi altyapısında giderek artan bir sermaye yoğunluğuna yol açmıştır. Öyle ki 1963-67 döneminde iş başına 1976 fiyatları ile 373 bin TL'lik yatırım gerekirken, bu miktar 2. BYKP döneminde 772 bin TL'na çıkmıştır (World Bank: 1980 s. 129) (6). Sermaye yoğunluğuyla ilgili bir başka sorun da ilerideki sayfalarda 4.4.2. Bölüm'de tartışılan artık kapasite sorunudur.

Son olarak, işgücünün niteliğini ve üretime katkısını belirleyen bir başka etken de eğitimidir. Aktif nüfusun orta ve yüksek öğrenime yönlendirilmesi hem istatistiksel düzeyde işsizlik oranlarını düşürür, hem de üretimde gerekli olan vasıfların edinilmesini sağlayarak, işgücü verimliliğini artırır. 1960-75 dönemi için orta ve yüksek öğrenim istatistiklerine bakıldığında bu kurumlardaki öğrenci sayısının hızla arttığı görülür. 1961/62'den 1974/75'e kadar liseli öğrenci sayısı yaklaşık yüzde 242, teknik ve meslek liselerindeki öğrenci sayısı ise yüzde 146 oranında artmıştır. Yüksek öğrenimdeki öğrenci sayısı ise aynı dönemde yüzde 306'lık bir artış göstermiştir (DİE, DPT). İmalat sanayi için ihtiyaç duyulan nitelikli işgücü talebi bu hızlı eğitim seferberliğiyle karşılanmıştır. Bununla birlikte 1970'lerin başlarında nitelikli işgücü açısından bir sıkışmadan söz edilebilir. Öte yandan tek teknik dallardaki ara kadrolarda bir talep fazlası ortaya çıkarken, üniversite diplomalıları arasında bir arz fazlalığı belirlemiştir.

4.3.2 SERMAYE BİRİKİMİ VE YATIRIMLAR

1960-78 dönemindeki sermaye birikimini incelerken iki alt dönemi göz önünde bulundurmak gerekir: i) sermaye birikiminin büyük ölçüde iç kaynaklarla finanse edildiği 1960-73 dönemi, ii) iç sermaye oluşumunda dış borçlanmaların ağırlığının arttığı 1974 sonrası dönem.

1. BYKP kapsamında uygulamaya konan politikalar sonucunda sabit yatırımların GSYİH'daki payı 1960'lı yıllarda hızla yükselmiştir: 1952-63 döneminde yüzde 14 dolayındaki bu pay 1963-72 döneminde yüzde 16'nın üstüne çıkmıştır. Aynı yıllarda marjinal tasarruf oranlarında da büyük artışlar olmuştur.

1963-77 yıllarındaki yatırım ve tasarrufların büyüme hızları ve GSYİH'daki payları Çizelge-4.4'te yer almaktadır.

İstatistiklerin ortaya koyduğu gibi 1. BYKP döneminde başlayan tasarruf paylarındaki artış üç plan dönemi boyunca devam etmiştir. Öte yandan dönem başlarında özel kesim tasarruf artış oranının üstünde kalan kamu tasarruflarındaki artış giderek düşmüştür. Bunlara paralel olarak yatırımların GSYİH'daki payı ise üç plan döneminde de sürekli bir artış göstermiştir: 1962'de yüzde 16 dolayında olan yatırım payları 1977'de yüzde 26'ya yükselmiştir (bunun yüzde 11.5'i özel kesimden, yüzde 14.6'sı kamu kesiminden kaynaklanmıştır). Yine bu istatistiklerden gözlenebilen bir diğer sonuç da, 1. BYKP dönemi hariç, diğer yıllardaki iç tasarruf artış oranlarının gayri safi yatırımların artış oranının sürekli olarak altında kalmasıdır: 1977'de toplam gayri safi yatırımlar GSYİH'nın yüzde 26'sını oluştururken yurt içi tasarrufların payı sadece yüzde 16.7 düzeyinde olmuştur. Bu yetersiz iç tasarruf birikiminin arkasında karmaşık nedenler yatar. Burada ayrıntılarına girmeden işaret edilmesi gereken nokta, uygulanan faiz politikalarının tasarruflar üzerinde bilinen etkileri değil, Türkiye'de varolan para ve sermaye piyasaları ile servet

saklama araçlarının taşıdığı yapısal özelliklerdir (7).

Yukarıda değinildiği gibi 1970'lerin başlarında çok büyük oranda artan işçi dövizleri ödemeler dengesini rahatlatmış ve yatırım düzeyindeki artışın devamını mümkün kılmıştır. Bununla birlikte 1974'de başlayan petrol krizi kısa zamanda ekonomide büyük darboğazlara yol açmıştır. Yatırımların 1974 sonrasında yüzde 14'lere yaklaşan bir hızla artmasının arkasında dış borçlanmalar yatar.

Bu dönemde yapılan sabit yatırımların sektörler göre dağılımı ve bu yatırımlardaki özel ve kamu kesiminin payları Çizelge-4.5'de özetlenmiştir. Bu çizelgeden çıkarılabilecek iki sonuç işaret edilebilir. İlki, yatırımların büyük bölümünün imalat sanayiye kanalize edildiği, ikincisi ise, kamu kesiminin sermaye oluşumunda büyük payı olduğudur. Sabit yatırımlar açısından imalat sanayinin hemen arkasından gelen sektörler konut, taşımacılık ve haberleşmedir. Sağlık ve eğitim alanlarındaki yatırımlarda dönem boyunca belirgin bir yavaşlama görülür. Öte yandan tarım sektöründeki yatırımların payı görece düşük kalmış ve bu yıllar arasında önemli değişimler göstermemiştir. Sermaye birikimi süresince imalat sanayinin ayrıcalıklı yeri istatistiklerden açıkça ortaya çıkmaktadır. Kamu tasarruflarının çok büyük bir bölümü bu sektöre aktarılmış ve ithal ikameci politikalar doğrultusunda uygulanan teşvik ve koruma önlemleri yardımıyla özel kesimdeki birikimler bu sektöre yönlendirilmiştir (8).

4.3.3 TEKNOLOJİK GELİŞME VE FAKTÖR VERİMLİLİĞİNDEKİ ARTIŞ

Bölüm 4'ün başlarında verildiği gibi, 1963-75 yılları arasında ekonominin gösterdiği yıllık yüzde 6.4'lük büyüme oranında toplam faktör verimliliğindeki artışın katkısı oldukça önemlidir. Kuşkusuz bu verimlilik artışında dönem boyunca üretim yapısına giren yeni makina ve üretim teknolojilerinin büyük rolü olmuştur. Bununla birlikte eğitimin yaygınlaşması, işgücü niteliğindeki iyileşmeler (kalifiye işgücü artışı), ölçek ekonomilerinden yararlanılması, yönetim etkinliğinin artırılması gibi daha birçok faktör de bu süreci etkilemiştir (9).

İmalat sanayinin değişik kollarındaki toplam faktör verimlilik artış oranları Çizelge-4.6'da yer almaktadır. Verimlilik artışı açısından 1963-76 döneminde en başarılı olan sanayi kolları lastik, metal, giyecek ve ayakkabı imalat dallarıdır. Yine bu hesaplara göre imalat sanayideki toplam faktör verimliliğindeki artış yılda ortalama yüzde 2.1 dolayındadır. Öte yandan lastik sanayi dışında ithal ikamesinin yoğun olduğu dallarda bu oran diğer geleneksel sanayilere göre pek yüksek değildir (Krueger ve Tuncer: 1980 s. 32). Dönemler göz önüne alındığında; 1963-73 yılları toplam faktör verimliliğindeki artışın görece yüksek olduğu yıllar, 1973-76 dönemi ise başarısız yıllar olmuştur. Kuşkusuz bu durumda ödemeler dengesindeki zorluklar ve ara mallarında ortaya çıkan darboğazlar etkili olmuştur. Nitekim sözü edilen bu başarılı alt dönemlerde dış ticaretteki rahatlatma ile birlikte ara ve yatırım mallarının ithalatı kolaylaşmıştır (1963-67 arasında ithalat lisans sistemi gevşetilmiş, 1970-73'te ise işçi dövizlerindeki artış ithalata yardımcı olmuştur) (Krueger ve Turcer: 1980 s. 9-10).

Bu bağlamda vurgulanması gereken bir başka konu da imalat sanayinin yapısıdır. 1960'ların ortalarına gelindiğinde ithal ikameci sürecin ilk aşaması geride bırakılmış, dayanıksız tüketim mallarının ve bu dallardaki girdilerin yerli üretimi büyük ölçüde vasıfsız işgücü kullanılarak sağlanmıştı. Korumacı politikalar ve güçlü teşvikler yoğun kamu yatırımlarıyla tamamlanınca imalat sanayide sermaye

ÇİZELGE- 4.4 YATIRIM VE TASARRUFLARIN SEKTÖREL DAĞILIMI

	Büyüme oranları (%)				GSYİH'daki paylar (%) (1968 fiyatları ile)			
	1963-67	1968-72	1973-77		1962	1967	1972	1977
Toplam G.S. Yatırımlar	8.5	7.2	15.3		15.8	17.4	17.9	26.1
- Özel	4.8	9.1	13.1		8.6	7.8	9.0	11.5
- Kamu	12.5	5.4	18.0		7.1	9.6	8.9	14.6
Toplam G.S. Tasarruflar	12.7	5.2	8.8		12.3	16.4	15.4	16.7
- Özel	11.9	3.6	12.2		6.7	8.6	7.5	9.3
- Kamu	13.7	6.8	6.9		5.6	7.8	7.9	7.4

Kaynak: DİE, DPT

ÇİZELGE- 4.5 SEKTÖRLERE GÖRE SABİT YATIRIMLAR (%)

	1963-67			1968-72			1973-77		
	Kamu	Özel	Toplam	Kamu	Özel	Toplam	Kamu	Özel	Toplam
Tarım	18.0	9.0	13.8	13.0	9.1	11.1	10.0	9.1	13.4
Sanayi	31.6	33.4	32.6	42.4	34.7	38.9	44.5	34.7	36.1
- İmalat	12.2	29.7	20.4	21.8	31.9	26.7	24.0	31.9	35.1
- Madencilik	7.7	3.2	5.5	4.9	1.4	3.3	6.6	1.4	0.6
- Enerji	11.7	0.5	6.5	15.7	1.4	8.9	13.9	1.4	0.4
Ulaşım ve haberleşme	22.7	7.4	15.6	21.0	10.3	16.0	25.0	10.3	15.5
Sağlık ve eğitim	12.3	0.2	8.3	9.6	0.3	6.3	6.4	0.3	0.2
Konut	3.5	44.4	22.4	3.6	38.5	20.1	2.3	38.5	32.6
Diğerleri	11.9	5.6	7.3	10.4	7.1	7.6	11.8	7.1	2.2

Kaynak: DIE, DPT

ÇİZELGE- 4.6 YILLIK ORTALAMA TOPLAM FAKTÖR VERİMLİLİĞİNDEKİ
BÜYÜME ORANLARI

	1963-67	1967-70	1970-73	1973-76	Toplam
Gıda	0.85	0.78	2.14	- 4.32	- 0.09
İçki	16.32	- 8.64	5.02	- 1.18	3.16
Tütün	6.68	3.02	8.50	2.93	7.44
Tekstil	2.08	4.82	2.24	- 4.42	1.14
Giyim eşyası ve ayakkabı	2.00	6.60	5.62	- 4.18	2.50
Ağaç ve Mantar	0.40	- 3.13	- 2.06	- 1.15	- 1.26
Mobilya	3.00	2.14	- 10.62	9.73	- 0.56
Kağıt ve ür.	2.99	- 2.82	- 1.17	4.14	0.59
Kürk ve deri	- 2.72	4.31	- 8.93	1.17	- 1.17
Kauçuk ürün.	11.97	- 3.28	2.68	6.07	4.27
Kimya	3.31	2.47	2.73	- 1.87	1.67
Petrol ve kömür	9.27	- 8.30	- 0.66	- 7.90	0.24
Metal dışı	- 1.06	2.82	3.31	- 4.32	0.62
Temel metaller	0.74	7.06	- 1.83	- 6.27	0.61
Metal ürünleri	2.23	- 3.48	8.08	- 0.29	2.39
Makina	0.60	6.66	- 4.96	1.46	1.02
Elektrikli Makina	- 3.81	- 3.84	6.26	7.21	1.30
Ulaşım araç.	5.77	- 6.44	9.35	3.25	1.42
Toplam	3.20	1.31	2.51	- 1.18	2.10

Kaynak: Krueger ve Tuncer (1980, s. 34)

yoğunluğu giderek arttı. İşgücü verimliliği ile birlikte toplam faktör verimliliğinin 1950'lerden itibaren 1967'lere kadar hızla artmasının ardında özetle bu süreç yatar. Halbuki 1970'lere gelindiğinde imalat sanayi ithal ikamesinin ikinci aşamasındaydı ve dayanıklı tüketim mallarının yerli üretimi yüksek teknoloji gerektiren ara ve yatırım mallarının üretimine bağlıydı. Bu tip mallarda işleme (processing) sürecinin toplam üretimdeki payı oldukça küçük olduğu için idari ve teknik alanlardaki yetersizlikler ve işgücündeki teknik eğitim eksikliği toplam maliyeti ve verimliliği büyük oranda etkiler. Nitekim kimya, metal sanayi gibi üretim dallarında 1970'lerin başlarından itibaren görülen verimlilik düşüşü bu tıkanma sürecini yansıtır. Sonuç olarak denilebilir ki, bu nedenlerden dolayı 1963-67 döneminde yılda yüzde 3.2 olan toplam faktör verimliliğindeki artış 1973-76'da yüzde -1.18'e inmiştir. Hem savaş sonrası dönemde başlayan sanayileşme sürecinde kamu kuruluş ve yatırımlarının rolü büyüktür. Hem altyapının geliştirilmesine, hem de sanayideki temel ara mallarının yurt içinde üretilmesine yönelik kamu yatırımları faktör verimliliğinin artmasına katkıda bulunmuştur. Bu açıdan Krueger ve Tuncer (1980)'de

ÇİZELGE- 4.7 TOPLAM FAKTÖR VERİMLİLİĞİNDEKİ BÜYÜME (1963-76)

	Kamu kesimi	Özel kesim	Toplam
Gıda	-0.36	0.16	-0.09
İçki	4.79	5.31	3.16
Tütün	7.40	5.97	7.44
Tekstil	2.53	0.84	1.14
Giyim eşyası ve ayakkabı	2.35	4.10	2.50
Ağaç ve mantar ürünleri	- 2.43	- 0.55	- 1.26
Mobilya	-	- 0.56	- 0.56
Kağıt ve kağıt ürünleri	0.04	1.55	0.59
Kürk ve deri	-	- 1.17	- 1.17
Kauçuk ürünleri	-	4.27	4.27
Kimya	4.23	0.46	1.67
Petrol ve kömür	0.36	-8.80	0.24
Metal dışı	- 0.24	0.72	0.62
Temel metaller	0.98	- 0.93	0.61
Metal ürünleri	0.06	1.61	2.39
Makina	2.53	0.62	1.02
Elektrikli makina	3.05	1.41	1.30
Ulaşım araçları	0.53	0.94	1.42
İmalat toplamı	2.65	1.84	2.10

Kaynak: Krueger ve Tuncer (1980, s. 31)

ortaya koyulan sonuçlar kamu kesiminin bu katkısının değerlendirilmesi bakımından oldukça önemlidir. 1963-76 dönemi için toplam faktör verimliliğindeki artışlar kamu ve özel kesime göre Çizelge-4.7'de verilmiştir.

Bütüncül (aggregate) üretim fonksiyonu aracılığıyla yapılan tahminlerden birçok ilginç sonuç çıkmaktadır. İki, toplam 18 üretim kolundan, dönem boyunca sadece 4 sanayide (gıda, kereste, mobilya ve deri-kürk) toplam faktör verimliliğindeki artışta bir gerileme görülmüş, diğer 14 dalda verimlilik artışı olmuştur. İkincisi, farklı dallarda yer alan kamu ve özel sektör işletmelerindeki verimlilik artışlarında büyük farklılıklar vardır. Üçüncüsü, imalat sektörünün bütünü göz önüne alındığında özel kesimdeki verimlilik artış hızı - yaklaşık olarak yüzde 1.84 - kamu kesimindeki yüzde 2.65'lik oranın altında kalmaktadır. Bu ilginç sonuç değişik açılardan incelenebilir. Hemen vurgulanması gereken bir nokta, toplam faktör verimliliğindeki artışın toplam dinamik etkinlikle (efficiency) doğrudan ilişkili olmadığıdır (10). KİT'lerin özellikle son yıllarda giderek kronikleşen açıkları bilinen bir olgudur. Yine de burada ayrıntılarına girmeden belirtmek gerekir ki 1978'de toplam zararları cari fiyatlarla 53.3 milyon TL'na erişen kamu işletmelerinin düşük etkinliklerine

rağmen, faktör verimliliği açısından genelde ülke ekonomisindeki teknolojik düzeyi yükseltmede büyük rolü olmuştur.

4.4 İKTİSADİ BÜYÜME VE YAPISAL DEĞİŞİM: TALEP YÖNLÜ ANALİZ

Yukarıda, ülke ekonomisinde 1960-78 yıllarında görülen iktisadi büyüme arz yönlü faktörler yardımıyla incelenmeye çalışıldı. Çalışmanın bu alt bölümünde ise aynı dönemdeki gelişmeler talep yönlü faktörler ve talep yapısındaki değişimler aracılığıyla açıklanmaya çalışılmıştır. Burada, ilk aşamada, toplam ve sektörler düzeyindeki üretim artışının talep tarafından nasıl belirlendiği ve üretim yapısının dönem boyunca ne yönde değiştiği araştırılarak büyümenin ve yapı değişikliğinin talep yönlü kaynakları tartışıldı. İkinci aşamada ise, kalkınmanın temel gücü olarak görülen imalat sanayideki gelişmeler gözden geçirilerek, konjonktürel faktörlere ek olarak GSYİH'daki uzun dönemli dalgalanmaların ortaya çıkışında önemli bir rol oynadığını savunduğumuz artık kapasite sorunu ele alındı. Bu konudaki görüşlerimiz basitleştirilmiş varsayımlara dayanan teorik bir optimizasyon modeli yardımıyla formelleştirilmeye çalışıldı.

4.4.1 ÜRETİMDEKİ YAPI DEĞİŞİMİ VE BÜYÜMENİN KAYNAKLARI

1940'lardan itibaren giderek ivme kazanan sanayileşme süreci, diğer gelişmekte olan ülkelerde görüldüğü gibi Türkiye'de de toplam iç talep üzerinde geniş çaplı değişikliklere yol açmıştır. Sanayi ürünlerinin toplam talep içindeki payı hızla yükselirken, ara malların ağırlığı da artmıştır. En belirgin gelişme tüketim malları talebi içindeki gıda maddelerinin payında görülen düşüştür. Buna paralel olarak yatırım mallarına olan talep dönem boyunca hızlı bir yükselme göstermiştir. Öte yandan sanayileşmeyle birlikte sektörler arasındaki karşılıklı bağlar artmış ve alt-yapı yatırımları yaygınlaşmıştır. Çizelge-4.8'deki değerler ülke ekonomisinde yirmi yıl boyunca izlenen toplam iç talepteki değişimleri özetlemektedir.

Çizelge-4.8'de yer alan değerlerden elde edilen sonuçlar şu şekilde özetlenebilir: 1953-73 arasında tarım ve gıda maddelerine olan talebin payında yüzde 53 oranında bir gerileme olmuştur. Buna karşılık diğer tüketim mallarının payı milli gelirle birlikte yükselme gösterirken, yatırım mallarının talep payında yüzde 111'lik bir artış olmuştur. Altyapı ve hizmetler kesimindeki talep paylarında ise mütevazi artışlar gerçekleşmiştir. Kuşkusuz bunun nedeni dönem boyunca bu kesimlerin toplam talep içindeki paylarının oldukça yüksek olmasıdır.

Öte yandan Çizelge-4.9'dan görüldüğü gibi bu dönemde dış ticarete konu olmayan mallardaki üretim artışı toplam büyüme hızı içinde en etkili faktördür. Hammadde üretimindeki artışın katkısı 1963-73 dönemi boyunca yaklaşık yarı yarıya düşerken, ağır sanayi sektörünün payı yüzde 40 oranında yükselmiştir.

GSMH'daki büyümenin talep yönlü analizi iç talepteki artışa ve değişime ek olarak ihracatta, ithal ikamesinde ve sektörler arası bağlantılarda, girdi-çıkıtı katsayılarında, görülen değişmelerin de incelenmesini gerektirir. Bu doğrultuda değişik tekniklerden yararlanılarak yapılan hesaplamalardan çıkan sonuçlar, yukarıda belirtildiği gibi, ülke içi etkenlerin hem iktisadi büyümede hem de yapısal değişimde oynadıkları rolü net biçimde ortaya koyarlar (11).

Çizelge-4.10'da yer alan tahminlerden, iç talebin 1963-77 döneminde ülke

ÇİZELGE- 4.8 İÇ TALEPTEKİ DEĞİŞMELERİN TOPLAM TALEP İÇİNDEKİ PAYLARI (%)

	1953	1973
Tarım ve Gıda Maddeleri	40.1	26.1
Diğer Tüketim Malları	6.2	7.6
Yatırım Malları	4.5	9.5
Makina	6.0	8.8
Altyapı	18.3	20.3
Hizmetler	24.7	27.6

Kaynak: Chenery et al (1986, s. 58)

ÇİZELGE- 4.9 TOPLAM BÜYÜME HIZI İÇİNDEKİ SEKTÖR PAYLARI (%)

	1963-68	1968-73
Hammadde (temel)	10.7	6.4
Hafif sanayi	11.3	10.3
Ağır sanayi	18.4	25.9
Ticaret Dışı Mallar	59.6	57.4

Kaynak: Chenery et al (1986, s. 77)

ekonomisinde gözlenen büyüme üzerindeki etkisi açıkça görülmektedir. İhracat-taki artışlar 1963-68 döneminde toplam büyüme oranının sadece yüzde 4.9'unu açıklarken, 2. BYKP yıllarında ağırlığı giderek artmıştır. 1974 petrol krizinin olumsuz etkisi ise 1973-77 döneminde ihracat artışının negatif katkısında ortaya çıkmaktadır. İlginç bir başka sonuç da ithal ikamesinin büyüme üzerindeki etkisinin dönem boyunca mütevazî düzeyde kalıp, giderek zayıflamasıdır. Öte yandan 1968-73 için elde edilen eksi değer ise net ithal ikamesinin eksi değerlerde kaldığına, bir başka deyişle döviz tasarrufunun gerçekleşmeyip gerilediğine işaret eder. İç talepteki artışın ve teknolojik gelişmenin, girdi-çıkıtı katsayılarındaki değişmelerin, değişik sanayi kolları üzerindeki etkilerini saptayabilmek için, sanayi kolları düzeyinde yapılan bir ayrıştırma (decomposition) analizine başvurmak gerekir. Çizelge-4.11, imalat sanayinin değişik kollarında görülen büyümenin kaynaklarını ayrıştırma yöntemiyle ortaya koymaktadır.

İç talebin büyüme üzerindeki rolü makina ve dokuma dallarında, diğer sanayi kollarına oranla çok daha belirgindir. Kereste, kağıt ve plastik kollarındaki etkisi görece daha düşüktür. Kimya, metal ve petrol gibi temel ara malları üreten

ÇİZELGE- 4.10 GSMH'NİN BÜYÜME KAYNAKLARI (%)

	1963-68	1968-73	1973-77
Nihai İç Talep	83.6	81.8	100.4
Ticaret Etkileri			
- İhracat artışı	4.9	16.3	- 1.0
- İthalat ikamesi	8.3	- 1.4	0.6
Teknolojik değişim	3.2	3.3	-
TOPLAM	100.0	109.0	100.0

Kaynak: World Bank (1980, s. 8)

kollarda ise belirleyici rolü yüzde 50'nin altındadır. Buna karşılık teknolojik gelişmenin, yani girdi-çıkıtı katsayılarındaki değişmelerin, bu dallarda görülen büyüme içindeki ağırlığı oldukça yüksektir.

İthal ikamesinin imalat sanayideki gayri safi üretim artış hızı üzerindeki etkisi 1953-63 yıllarında 1963-73 dönemine oranla daha büyük olmuştur. Ayrıca bu etkinin sanayi kolları arası dağılımı da farklılıklar gösterir. Dokuma, deri, kereste, kağıt, plastik ürünler dallarında ithal ikamesinin büyümeye katkısı marjinal düzeydedir. Kimya, petrol, temel metaller ve makina sanayinde ise ithal ikamesinin etkisi görece yüksektir.

İhracat artışının değişik üretim dallarındaki büyümeye katkısı, ithal ikamesinin tersine, 1960'lardan sonra artmıştır. 1960 öncesinde deri sanayi dışında, ihracattaki artışın imalat sanayi üzerindeki toplam etkisi yüzde 2.3 dolayındadır. 1963'den sonra ihracat artışlarının özellikle dokuma, petrol ve kömür ürünleri, temel metaller, lastik ve kağıt kollarında uyancı etkisi olmuştur. Bunun nedeni söz konusu ürünleri ara malı olarak kullanan tarım, gıda ürünleri ve dokuma sektörlerindeki ihracat artışıdır. Öte yandan madencilik sektöründeki artış doğrudan dış taleple ilgilidir. (Celasun: 1983, s. 53)

4.4.2 SANAYİLEŞME VE ARTIK KAPASİTE SORUNU

Türkiye'nin altmış beş yıllık iktisat tarihi içinde kamu kesiminin ayrıcalıklı bir yeri vardır. Bu durum bilindiği gibi, sadece "kamu malları" ya da sosyal altyapı kurumları olarak adlandırılan serbest piyasa güçlerinin yetersiz kaldığı alanlardaki devlet müdahalesinin etkisiyle sınırlı değildir. Söz konusu olan, serbest piyasa ekonomilerinde geleneksel olarak özel sermaye kesiminin sorumlu olduğu üretim dallarındaki kamu işletmelerinin güçlü mevcudiyetidir.

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında doktriner bir devletçi uygulamadan söz edilmese de zorunlu tasarrufların devlet eliyle ulaşım yatırımlarına kanalizasyon edilmesi, sermaye birikimini ve ticaretin gelişmesini mümkün kılan temel faktör olmuştur.

ÇİZELGE- 4.11 İMALAT SANAYİNDE ÇIKTI BÜYÜMESİNİN KAYNAKLARI: 1953-73

	İthalat artışı		İç talep genişlemesi		İhracat genişlemesi		İthal ikamesi		Girdi-çıkıtı katsayıları değişimi	
	53-63	63-73	53-63	63-73	53-63	63-73	53-63	63-73	53-63	63-73
(1968 fiyatları yüzde									
ile milyon TL)									
Gıda	6.101	10.083	88.2	57.9	2.9	21.4	-3.0	1.6	11.9	19.1
Haif ara malları	1.529	5.992	76.9	74.6	1.4	3.5	3.5	10.9	18.2	11.0
Temel ara malları	5.639	19.832	56.6	69.5	1.2	5.5	16.6	-0.9	25.6	25.9
Makina	1.559	12.671	122.1	91.8	1.0	2.3	37.3	9.1	-60.4	-3.2
Toplam	17.736	57.821	81.0	75.8	2.3	8.2	9.1	3.3	7.6	12.7

Kaynak: Celasun (1983, s. 50 Tablo- 3.9)

1930'larda ulaşım ve diğer altyapı dallarındaki devlet yatırımları artırılırken, ticaret kesimindeki sermaye birikimi hızlanmış ve devlet, dış dinamiklerin de zorlamasıyla temel tüketim mallarının yurt içi üretimine yönelmiştir.

Savaş yılları belli bir durgunluğu ve içe kapanmayı getirdiyse de kıtlık rantlarından elde edilen sermaye giderek arttı ve belirli kesimlerde yoğunlaştı. Yine bu yıllar devletin piyasa içindeki ağırlığının arttığı yıllar oldu. Öte yandan savaş sonrası dönemle ilgili olarak altının çizilmesi gereken temel gelişme, ticaret kesiminde biriken kaynakların sanayi yatırımlarına aktarılmasıdır. 1946-53 yılları ülke ekonomisi için GSMH'nin yılda ortalama yüzde 11 oranında büyüdüğü, ihracat olanaklarının giderek iyileştiği refah yılları olmuştur. Bu genişleme 1954'te sona ermiş, 1961'e dek krizli bir dönem yaşanmıştır. 1963'de başlayan planlı dönemle birlikte ithal ikameci politikalar birçok tüketim ve ara mallar dallarındaki yerli üretimin hızla artmasına yol açmış, enerji, ulaşım, haberleşme ve sulama gibi altyapılarda büyük gelişmeler kaydedilmiştir. 1974'te ortaya çıkan petrol krizi ve bunun sonucunda biriken dış borçlar 1970'lerin sonlarına gelindiğinde ekonomiyi derin bir bunalımın içine itmiştir. Nihayet 1980'den sonra uygulamaya konulan ve ekonomik yapıda derin değişikliklere yolaçan dışa dönük kalkınma modeli, altyapıdaki tıkanıklıklar karşısında tekrar büyük çaplı devlet yatırımlarına yönelmek zorunluluğunu doğurmuştur.

Yukarıda, önceki bölümlerde yapılan tartışmalarla ilişkili özet olarak verilen bu gelişmelerin ardında, konjonktörel dalgalanmalar bir tarafa bırakılırsa temel bir trend göze çarpar: Sanayideki üretim kapasitesi ve bunu destekleyen altyapılar bazı dönemlerde hızla gelişmekte, bunun sonucunda ekonomide belirli bir artık kapasite ortaya çıkmaktadır. İç talep ve bir ölçüde dış ticaret hacimlerindeki artışlar giderek varolan bu artık kapasitenin zaman içinde eritilmesine yol açmakta ve sonuçta ekonomi bir tıkanma noktasına gelmektedir. Yaşanan krizlerin şiddeti ülke içi sosyo politik koşullarca olduğu kadar dış konjonktürün niteliği tarafından da belirlenir. İşte bu nedenlerden dolayı, Türkiye'de sanayileşmenin ve büyümenin uzun dönemli bir analizi, artık kapasite sorununun incelenmesini gerektirir.

Hemen belirtmek gerekir ki, Türkiye'de görülen, neredeyse periyodik bir gelişme çizgisi olan bu artık kapasite sorununun ardında karmaşık mikro ve makro etkenler vardır. Bütün bu etkenlerin saptanıp, ortaya çıkış nedenlerinin ve etkilerinin ayrıntılı biçimde irdelenmesi ayrı bir çalışmanın konusu olabilir. Bundan dolayı, burada yapmaya çalıştığımız tartışma, bu konuda ilerideki çalışmalara ışık tutacak bir çerçevenin çizilmesi amacını taşımaktadır.

Belirlenmesi gereken bir başka nokta da, artık kapasite sorununun tanımıdır. Elektrik, su, haberleşme ve ulaşım gibi altyapılardaki kapasite kullanımı, sanayideki özel ve kamu işletmelerinin kapasite kullanımıyla doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle kapasite kullanımı sorununa salt sanayi kesimindeki üretim kapasitesi olarak bakmamak gerekir. İkinci bir nokta da, özel ve kamu işletmelerinde ortaya çıkan artık kapasitenin hem ortak hem de farklı nedenlerinin olmasıdır.

4.4.3 KAPASİTE KULLANIMI VE DİNAMİK OPTİMİZASYON: TEORİK BİR MODEL

Bu alt bölümde yukarıda incelenen artık kapasite sorununu formelleştirmek için optimal kontrol tekniklerine dayanan teorik bir model geliştirmeye çalışılmıştır (12). Modelin odak noktası kapasite kullanımını n talep değişikliklerine

intibakıdır. Yani yukarıda sözü edilen diğer faktörler analiz dışı bırakılmıştır (13).

Türkiye'de sanayi sektörünün tekelci-oligopolistik bir yapıda olduğu söylendiği için, formel model tekelci bir firmanın maksimizasyon sorunu şeklinde kurulmuştur.

Modeldeki ilişkiler, basitleştirilmiş varsayımlar altında şöyle özetlenebilir: Y_t tekelci firmanın ürettiği çıktıdır (output). Bu çıktı saklanamayan (yani envanter birikimi olmayan) "nonstorable" bir ürün, örneğin elektrik gibi, ya da bir hizmet olabilir. Bu çıktının üretiminde basit bir sermaye stoğu K ve miktarları,

$$L_t = (L_{t1}, L_{t2}, L_{t3}, \dots, L_{tn})$$

vektörüyle yazılan değişken girdiler kullanıldığını varsayalım. Diğer taraftan değişken girdiler vektörüyle çıktı düzeyi arasında sabit bir oran, yani,

$$L_t = sY_t$$

olduğunu kabul edelim. Burada,

$$s = (s_1, s_2, \dots, s_n)$$

birim çıktı başına gerekli olan sabit L_t miktarlarıdır.

Kullanım kapasitesini belirlemek için sabit sermaye stoğuyla, çıktı düzeyi arasındaki ilişkinin tanımlanması gerekir. Bu,

$$k Y_t \leq K$$

olarak ifade edilebilir. Bu eşitlikte k sabit bir sayıdır ve kapasite kullanım düzeyini gösterir,

$$Y_t = K / k$$

tam kapasite kullanımını ifade eden bir eşitliktir.

Tekel varsayımından yola çıkıldığı için toplam piyasa talebi, aynı zamanda tekelci firmanın karşıladığı taleptir. Talep fonksiyonunun zaman içinde değiştiğini göstermek için şöyle bir formülasyondan yararlanılabilir,

$$D(p_t, t)$$

Burada p_t çıktının (Y_t) t zamanındaki fiyatıdır ve t ise talebin zaman içinde kaydığını gösterir.

Zamanlararası (Intertemporal) optimizasyon sorunu toplam talep değişiklikleri karşısında, optimal üretim düzeyini belirlemektedir. Eğer başlangıçtaki üretim

kapasitesi talebin en yüksek olduğu zamanlara göre belirlenirse, talebin düştüğü dönemlerde ortaya artık kapasite çıkacaktır. O halde üretim öyle ayarlanmalıdır ki diğer zamanlarda ortaya çıkan artık kapasitenin yarattığı kayıp en düşük düzeyde olsun. Değişken girdi vektörü L_t 'nin piyasa fiyatını w olarak yazalım ve planlama dönemi $(0, T)$ boyunca sabit kaldığını varsayalım. Ayrıca, örneğin teşvik politikaları nedeniyle, sermaye stoğu fiyatı r 'nin de sabit olduğunu kabul edelim. Maksimize edilecek amaç fonksiyonu (objective function) iki şekilde ifade edilebilir; ya özel bir firma için toplam kârlar hedef alınır, ya da toplam sosyal refah en çoklanmaya çalışılır. Değişik amaç fonksiyonları, kuşkusuz değişik optimal politikalar doğurur. Burada - kamu kuruluşları da modele dahil edilerek - ikinci seçenek kabul edilmiştir. Bu durumda, toplam sosyal refah, toplam gelir ve tüketici artığı (consumers' surplus) ile toplam maliyet arasındaki fark olarak yazılabilir:

$$(4.5) \quad W_t = TR_t + S_t - TC_t$$

Denklem (4.5)'de W_t t zamanındaki toplam sosyal refah, TR_t toplam gelir (miktar x fiyat), S_t tüketici artığı ve TC_t ise toplam maliyettir.

Toplam talep fonksiyonu,

$$D(p_t, t) = Y_t$$

Walrasgil geleneğe uygun olarak ters fonksiyon şeklinde yazılırsa aşağıdaki denklem elde edilir:

$$(4.6) \quad P_t = P(Y_t, t), \quad \frac{\delta P}{\delta Y_t} < 0$$

Yukarıdaki denklemlerden yararlanılarak tüketici artığı ve toplam gelir, ters talep (inverse demand) fonksiyonunun entegrali olarak aşağıdaki gibi yazılabilir:

$$(4.7) \quad TR_t + S_t = \int_0^{Y_t} P(Y_t, t) dy_t$$

Diğer taraftan toplam maliyet ise sermaye ve değişken girdilerin maliyetlerinin toplamı olarak ifade edilebilir.

$$(4.8) \quad TC_t = (w) (s) Y_t + rK$$

(4.5) ve (4.8) numaralı denklemler kullanılarak, $(0, T)$ planlama dönemindeki sosyal refah maksimizasyonu aşağıdaki gibi yazılabilir:

$$\begin{aligned}
(4.9) \quad W &= \int_0^T W_t dt = \int_0^T (TR_t + S_t - TC_t) dt \\
&= \int_0^T \int_0^{Y_t} P(Y_t, t) dy_t dt - \int_0^T [(w \cdot s) Y_t - rK] dt \\
&= \int_0^T [M(Y_t, t) - w \cdot s Y_t - rK] dt
\end{aligned}$$

Burada

$$M(Y_t, t) = \int_0^{Y_t} P(Y_t, t) dy_t$$

dir. Optimizasyon ya da planlama problemi, Y_t ve K 'yi, yani üretim miktarı (çıkıtı) ve sabit sermaye stokunu kontrol değişkenleri olarak kullanarak, denklem (4.9)'u, yani toplam sosyal refahı,

$$sY_t \leq K \text{ ve } Y_t \geq 0$$

sınırları (constraints) dahilinde maksimize etmektir.

Burada Hestenes teoremi uygulanarak aşağıdaki Lagranj fonksiyonuna benzer bir fonksiyon elde edilebilir:

$$(4.10) \quad \alpha = \lambda_0 [M(Y_t, t) - w \cdot s \cdot Y_t - rK] + \lambda_1 [K - sY_t] + \lambda_2 Y_t$$

Denklem (4.10)'da $\lambda_0, \lambda_1, \lambda_2$ teoremden çıkan çarpanlardır; $\lambda_0 \geq 0$ sabittir, λ_1, λ_2 sınırların ürettiği değişken çarpanlardır (yani λ_1 ve λ_2 zamanın fonksiyonudur).

Y_t ve K 'nin amaç fonksiyonunu maksimize eden optimal değerleri, yani \hat{Y}_t ve \hat{K} alabilmesi için aşağıdaki gerekli ve yeterli koşulların sağlanması gereklidir:

$$(4.11) \quad P(\hat{Y}_t, t) - w \cdot s = k \lambda_1 \quad \forall t \text{ (tüm zamanlarda)}$$

$$(4.12) \quad M(\hat{Y}_t, t) - w \cdot s \hat{Y}_t \geq M(Y_t, t) - w \cdot s Y_t \quad \forall t$$

$$(4.13) \quad \int_0^T (\lambda_1 - r) dt = 0$$

$$(4.14) \quad \lambda_1 (\hat{K} - k \hat{Y}_t) = 0 \quad \text{ve} \quad k \hat{Y}_t \leq \hat{K} \quad \forall t$$

Eğer optimal sabit sermaye stoğu \hat{K} (ki toplam sosyal refahın maksimizasyonu için gereklidir) var olan sermaye stoğu \bar{K} yani gerçek sermaye stoğundan daha büyükse, (yani $\hat{K} > \bar{K}$), plan dönemi boyunca yatırımlara ihtiyaç duyulacaktır.

Bu durumda, (4.11) ve (4.13) numaralı denklemlerin entegrali alınır, aşağıdaki eşitlik elde edilir:

$$(4.15) \quad \int_0^T P(\hat{Y}_t, t) dt = T [w \cdot k + kr]$$

Öte yandan planlama dönemi ikiye bölünebilir: i) ekonomik genişlemenin sonlarında ortaya çıkan tam kapasite dönemleri " D_1 ", ii) ekonomide (firmada) artık kapasitenin olduğu dönemler " D_2 ". Yani, formel olarak bu durum,

$$D_1 \cup D_2 = [0, T] \quad \text{ve} \quad D_1 \cap D_2 = \emptyset$$

diye tanımlanabilir.

Denklem (4.14)'den $t \notin D_1$ için $\lambda_1 = 0$ olduğu ortaya çıkar. O halde denklem (4.11) kullanılarak:

$$(4.16) \quad p_t = P(\hat{Y}_t, t) = w \cdot s, \quad t \in D_2$$

Denklem (4.16), üretimde artık kapasite olduğu zaman optimal ürün fiyatının, değişken girdi maliyetine ($w \cdot s$) eşitleneceğini yani toplam kârların sıfır olduğunu ifade eder. Öte yandan w ve s sabit olduğuna göre, optimal fiyat düzeyi kapasite fazlası dönemlerde sabit kalmalıdır.

Tüm planlama dönemi boyunca şöyle bir fiyat ve üretim politikası ortaya çıkar: Tam kapasiteli üretim dönemlerinde, üretim düzeyi optimal olarak sabit kalmalıdır, buna karşılık fiyatlar ayarlanmalıdır; $t \in D_2$, yani artık kapasitenin olduğu dönemlerde, üretim düzeyleri zaman içinde değişir. Ancak fiyatlar sabit kalır ve toplam (ekonomik) kârlar sıfırdır. O halde, artık kapasitenin olduğu dönemlerde teknelci firma (ya da sektör) tam rekabet koşullarındaki gibi sıfır (ekonomik) kârla çalışmaya zorlanır.

Geliştirdiğimiz model çerçevesinde, gerçek hayatta ortaya çıkan sonuçları değerlendirebilmek için, modelin türettiği optimal gelişim yollarının (optimal growth paths) sözkonusu teknelci-oligopolistik firmaların gerçekte "expost" sergiledikleri davranışlarla (yani izledikleri yollarla) karşılaştırmak gerekir. Bu analizin yapılabilmesi için de ayrıntılı mikro uzun dönemli zaman serilerine ihtiyaç vardır ki bu, Türkiye imalat sanayi için elde edilmesi çok güç bir kaynaktır.

Yine de, teorik olarak şu noktaları vurgulamak mümkündür: Sanayi kesimindeki "mark-up" fiyatlama mekanizması göz önüne alındığında, artık kapasite dönemlerinde bile toplam (ekonomik) kârların sınırlanmadığını, yani firmaların modelin öngördüğü optimal planlar doğrultusunda hareket etmedikleri savunulabilir (14). Bu durumda amaç fonksiyonu maksimize edilmemiş, yani optimizasyon problemi çözülmemiş olur ki bu da ekonomide zamanlararası (Pareto) optimal olmayan kaynak kullanımına yol açar.

4.4.4 SERMAYE YOĞUNLUĞU, TEKELCİ-OLİGOPOLİSTİK YAPI VE ARTIK KAPASİTE

Talepteki kısa dönemli dalgalanmalar bir tarafa bırakılırsa, artık kapasite sorununun arkasında yatan iki temel nedenden söz edilebilir: Bunlardan birincisi ekonomide zaman içinde oluşan sermaye yoğun yapıdır. İkincisi ise sanayideki tekeli-oligopolistik eğilimlerdir.

Türkiye'de sermaye mallarının fiyatlarının belirlenmesinde iki güç, efektif döviz kurları ve ithalat kısıtlamaları etkin olmuştur. İthal edilen sermaye mallarına uygulanan reel efektif döviz kurları özellikle 1950'lerden sonra giderek düşmüştür. Öte yandan daha sonraki yıllarda bazı sermaye mallarının yurt içinde üretilmesi korumacı önlemleri - gümrük vergileri ve ithalat lisansları gibi - birlikte getirmiştir. Ortalama sermaye mallarının fiyatlarının gelişme yönü bir süre bu iki karşıt eğilimin çatışmasıyla belirlenmiştir. Bununla birlikte, bu iki etkene ek olarak, sermaye mallarının yurt içi kullanım maliyetini belirleyen bir üçüncü güç bu malların finansmanında kullanılan kredi faiz oranlarıdır. 1960 sonrasındaki dönemde uygulanan kredi kısıtlamaları (rationing), özellikle imalat sanayiye ayrılan kredilerin reel faiz oranlarını denge faiz düzeylerinin çok altında tutmuştur. Bu nedenle söz konusu üçüncü gücün maliyetlerdeki belirleyiciliği giderek artmıştır (Krueger ve Tuncer: 1980 s. 16). 1963-76 döneminde imalat sanayide kullanılan işgücü miktarı ortalama yüzde 6.3 oranında yükselirken, sermayenin yıllık büyüme oranı yüzde 12.8 olmuştur. Bu durum, özel sektör için olduğu kadar, kamu kesimi için de söz konusudur (15).

Kamu şirketleri için belirleyici olmasa da (TUSİAD: 1986 s. 8), özel sektörün sermaye yoğun teknolojilere yönelmesine yol açan bir başka etken de özellikle 1960 sonrasındaki sendikalaşma ve reel ücretlerde görülen artışlardır. İstatistiklerde de görülen bu hayli yüksek sermaye yoğunluğunun yansıttığı asıl olgu ise sanayi kesiminde oluşan artık kapasitedir. Bu bağlamda, kamu işletmelerinde görülen aşırı istihdama rağmen, sermaye yoğunluğunun çok yüksek düzeylerde olması yine bunun kanıtıdır. Hemen belirtilmelidir ki talepteki değişimler ve döviz kurları ile girdi ve ürün fiyatlarındaki belirsizlikler nedeniyle özel sektör açısından optimal bir kapasite fazlası bulundurmamak rasyoneldir (16). Bununla birlikte Türkiye'de sanayi ve altyapı kuruluşlarında görülen (ve farklı oranlardaki) kapasite fazlası bu optimal düzeylerin çok ötesinde olup, belirli politikaların sonucunda dönemden döneme oluşan bir yapıdır. Çizelge-4.12'de özel kesim kapasite kullanım oranları yer almaktadır.

Artık kapasite sorununa makro düzeyde bakıldığında ortaya başka bir boyut çıkar: Türkiye sanayi kesimindeki tekeli oligopolistik yapı. Bilindiği gibi, bu tip piyasalarda uzun dönemde oluşan üretim hacmi ortalama maliyet eğrisinin en düşük noktasına tekabül etmediği için, yani maliyet en düşük ortalama maliyete eşit

olmadığından, ortaya bir kapasite fazlası çıkar (Artık-Kapasite Teoremi); bir başka deyişle maliyetler minimize edilmemiş olur. Bunun sonucu olarak hem birim maliyetler hem de fiyatlar tam rekabet düzeylerinin üzerinde oluşur. Türkiye'de imalat sanayideki yoğunlaşma oranları (concentration ratios) göz önüne alındığında, piyasa yapısının bu tekelci-oligopolistik niteliği kolayca görülebilir (17). Zaman içinde değişen mukayeseli üstünlükler ötesinde, yerli maliyetlerin ve fiyatların dünya ortalamalarının bu derece üstünde olmasında bu durumun büyük payı vardır. Öte yandan altyapıdaki artık kapasite ise, bunların dışında hem dinamik (zamanlararası-intertemporal) planlama hatalarıyla - proje değerlendirmeleri vs.- hem de yukarıda sözünü ettiğimiz sermaye mallarının göreceli fiyatlarıyla yakından ilgilidir.

ÇİZELGE- 4.12 ÖZEL KESİMDE KAPASİTE KULLANIM ORANLARI (%)

	1979	1980	1981	1982	1983	1984
Gıda, alkol ve tütün	57.5	55.0	63.8	74.0	75.3	75.2
Tekstil ve deri	44.8	58.2	68.5	70.2	75.3	74.1
Orman ürünleri	45.7	52.2	52.1	57.7	58.7	56.5
Kağıt vb.	50.4	50.1	77.6	71.8	73.0	74.8
Kimya, lastik ve plastik	40.9	49.9	57.5	69.8	72.9	75.5
Metalurji	40.0	41.6	59.3	63.6	65.3	68.2
Dayanıklı tüketim mal., makina ve ekipman	46.1	51.5	47.6	59.7	62.2	65.1
Diğer	43.3	47.5	59.5	71.8	71.9	72.6
TOPLAM	45.0	51.1	62.1	66.8	69.6	71.1

Kaynak: World Bank (1985)

BÖLÜM 5: TÜRKİYE EKONOMİSİ İÇİN MAKRO EKONOMETRİK MODEL

5.1 GİRİŞ

Bu bölümde, Türkiye ekonomisi için sonraki bölümlerdeki tartışmalara zemin hazırlamak amacıyla bir ekonometrik model geliştirilmektedir. Model denklemlerinin tanımlanmasında, başta 4. Bölüm olmak üzere, kitabın diğer bölümlerindeki tartışmalar büyük ölçüde kullanıldı. Bu modelin amacı, Türkiye ekonomisinin orta-uzun dönemli üretim performansı ve fiyat oluşumu mekanizmalarını kantitatif olarak incelemektir. Ağırlık ekonominin arz tarafına verildiği için, reel kesim talep ve faktör donanımına duyarlılık bakımından birbirinden farklılaşan beş sektöre ayrıldı. Ayrıca, üretim üzerinde doğrudan ya da dolaylı yoldan etkili olan mali yapı ve dış ticaret de modelde yer aldı. Kamu kesimine ilişkin ilişkilerin modele ayrı bir kesim olarak dahil edilmesiyle, ekonomiden çekilişler (rejections) ve girişler (injections) dengesi tanımlandı.

Ekonometrik modeller uygulamalı makro ekonomik çalışmalarda sık kullanılan kantitatif değerlendirme araçlarından biridir (1). Bu modeller kullanım amacı bakımından üç gruba ayrılabilir (Intriligator: 1978); i) yapısal analiz, ii) geleceğe yönelik tahmin ve iii) politika simülasyonu. Türkiye ekonomisinin makro ekonometrik modeller ile tanımlanmasına yönelik çalışmalar oldukça yeni ve az sayıdadır. Bulutay (1967), Korum (1969) ve Özmucur (1980) gibi öncü çalışmalar bir yana bırakılırsa, son dönem model çalışmalarından başlıcaları Yağcı (1982) ve (1983), Özmucur (1984), Doğruel (1986) ve Uygur (1987) olarak sıralanabilir. Bunlardan Özmucur (1984) büyük, diğerleri ise, bu bölümde sunulan model gibi orta ölçeklidir. Doğruel (1986) ve Yağcı (1982 ve 1983)'de yapısal özellikleri tanımlamaya öncelik tanınırken, Doğruel (1986)'da model tahmin dönemi içinde

politika değerlendirmeleri, Yağcı (1982 ve 1983)'de ise tahmin dönemi sonrası politika simülasyonları yapılmaktadır. Diğer modeller ise ağırlıklı olarak geleceğe yönelik tahmin yapma amacıyla hazırlanmışlardır.

Genel olarak bir regresyon denkleminde tahmin edilen parametreler, incelenen ilişkinin dönem içindeki ortalama bir göstergesidir. Bu durumda, elde edilen parametreler dönem içinde uygulanan iktisat politikaları, dış koşullar, ekonomi dışı faktörler ile de belirlenir. Bu faktörlerdeki değişimler muhtemelen parametre değerlerini de değiştirecektir. Ekonometrik modellerin bu özelliğinden dolayı, politika simülasyonları yerine, öncelikle ekonominin mevcut yapısı kantitatif olarak tanımlanarak, daha sonraki bölümlerde bu yapının politika uygulamalarına ne tür tepkiler verdiği model sonuçlarına dayanarak değerlendirilmesi yolu izlendi. Bu nedenle, model yapısal analiz amaçlı modeller grubuna girmektedir.

Modelde kullanılan 70 değişkenden büyük çoğunluğu sistem içinde tanımlanırken sadece 25 değişken dışsal olarak yer almaktadır. Orta-uzun dönemli modellerin, tanımladığı ilişkiler gereği, değişkenlerinin büyük oranda içsel olması beklenir. Çünkü, uzun dönemde değişkenlerin tamamının sistem içinde etkilendiği, kısa dönemde sabit ya da az duyarlı değişkenlerin uzun dönemli ilişkilerle belirlendiği düşünülür. Bu modelde de mümkün olduğunca değişkenler sistem içinde tanımlanmaya çalışıldı. Ancak, kamu kesimi ve dış ticaret ile ilgili değişkenlerin önemli bir bölümü dışsal kabul edilmiştir. Bunun nedenleri şöyle sıralanabilir: Kamu kesimi harcamalarında, kısa dönemde konjonktürel dalgalanmalarla kontrol zayıflasa bile, uzun dönemde devlet kontrolünün daha belirleyici olduğu söylenebilir. Türkiye'nin dış ticaret hacminin dünya ticareti içindeki payının çok düşük olması nedeniyle küçük ekonomi varsayımı uygulanarak, üstünde uluslararası piyasa koşullarının görece ağırlığı olan değişkenler de dışsal alındı.

İzleyen bölümlerde sırasıyla mal piyasaları, faktör piyasaları, mali kesim, dış ticaret ve kamu kesimi için kurulan model denklemleri ekonominin yapısal özellikleri ve ilgili teorik yaklaşımlar ışığında incelenmektedir. Bölüm 5.7'de ise modelin temel özellikleri, model tahmininde kullanılan veriler ve tahmin yöntemi gibi ekonometrik modeller ile daha yakından ilgili okuyucunun beklentilerine cevap verecek açıklamalar yer almaktadır. 5. Bölümün sonunda verilen ek ile, bölüm içinde oluşturulan model, modeli tamamlayan özdeşliklerin de eklenmesiyle toplu olarak verilmektedir. Modelde yer alan değişkenlerin listesi de bu ek içinde yer almaktadır.

5.2 REEL KESİM

Ekonominin mal piyasalarını tanımlayan reel kesim fiyatlama, üretim koşulları ve uluslararası piyasalardaki değişmelere duyarlılık bakımından farklılaşan beş sektöre ayrıldı. Bu sektörler imalat, inşaat, hizmetler, madencilik ve enerji ve tarım olarak sıralanmaktadır. Modelde her sektör için, dışsal olarak tanımlanan madencilik ve enerji dışında, bir fiyat ve katma değer denklemi tanımlanmaktadır. Genel fiyat düzeyi sektörel fiyatların ağırlıklı ortalaması, GSMH ise sektörel katma değerlerin toplamı olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca, harcamalar ile beklenen ve gerçekleşen enflasyon da modelin bu bölümünde tanımlanmaktadır.

5.2.1 İMALAT SEKTÖRÜ

Başlangıç olarak, imalat sektöründe üretim teknolojisinin sabit ikame esnekliği (CES) üretim fonksiyonu ile tanımlanabileceği varsayılmaktadır. Bu fonksiyonun üstünlüğü, Leontief ve Cobb-Douglas tipi özel durumları tanımlayan fonksiyonların daha genel bir ifadesi olmasıdır (Varian: 1984 s. 27-34). Kullanılan temel üretim faktörleri için birinci dereceden homojen CES üretim fonksiyonu aşağıdaki gibi tanımlanabilir:

$$5.1 \quad Q1_t = A \left[\delta (CUI_t \cdot K1_t)^{-\rho} + (1 - \delta) (L_t)^{-\rho} \right]^{-1/\rho} \cdot e^{u_t}$$

Burada $Q1$ imalat sektörü katma değerini, $K1$ imalat sektöründe t üretim dönemi başındaki sermaye stoğunu, L işgücü miktarını ve CUI kapasite kullanım oranını göstermektedir. İkame esnekliği σ

$$\rho = (1 - \sigma) / \sigma$$

tanımı ile (5.1)'de yer almaktadır. A etkinlik parametresini, δ ise üretim faktörlerinin teknoloji parametrelerini göstermektedir. u regresyon denkleminin hata terimidir.

(5.1)'in doğrudan tahmin edilmesi, model parametreleri ρ ve δ 'ya göre güçlü biçimde doğrusal olmaktan uzak olduğu ve herhangi bir matematiksel işlemle doğrusallaştırılamadığı için, sorunlar doğurmaktadır. Bu nedenle model özel bir tahmin sürecini gerektirmektedir. CES üretim fonksiyonunun doğrudan tahmininden önce, bu fonksiyonun $\sigma = 1$ olarak tanımlanan özel biçimi Cobb-Douglas üretim fonksiyonunu tahmin edebiliriz. Bu durum için (5.1) doğrusallaştırılmış Cobb-Douglas üretim fonksiyonu biçiminde tekrar yazılabilir:

$$\ln(Q1_t) = \ln(A) + \delta \ln(CUI_t \cdot K1_t) + (1 - \delta) \ln(L_t) + u_t$$

ya da:

$$(5.2) \quad \ln(Q1_t/L_t) = \ln(A) + \delta \ln(CUI_t \cdot K1_t/L_t) + u_t$$

Bu fonksiyonun Hicks nötr teknolojik değişme varsayımında OLS tahmininden elde edilen sonuç şöyledir (2):

$$(5.3) \quad \ln(Q1/L) = 3.754 + 0.164 \ln(CUI \cdot K1/L) + 0.00955 \text{ TIME}$$

(-19.70) (2.90) (5.81)

$$R^2 = 0.852 \quad D-W = 1.26$$

Bu sonucu aldıktan sonra (5.1)'in doğrudan tahminine geçebiliriz. (5.1)'in logaritmasını alarak ve Hicks nötr teknolojik değişme varsayımını ekleyerek

$$(5.4) \quad \ln(Q1/L) = \ln(A) - 1/\rho [\ln \delta (CUI \cdot K1/L)^{\rho} + (1 - \delta)] + \lambda \text{ TIME} + u$$

Bu denklem parametreleri ρ ve δ 'ya göre doğrusal olmadığı için aşağıda tanımlanan doğrusal olmayan tahmin yöntemi kullanılacaktır (Lioi: 1974 s. 133-34):

i) Herhangi bir ρ ve δ değeri için (ρ_0, δ_0) yeni bir değişken tanımlanır:

$$V(\rho_0, \delta_0) = -1/\rho_0 \ln \delta_0 (CUI \cdot K1/L)^{-\rho_0} + (1 - \delta_0)$$

ii) İkinci olarak şu değişken türetilir:

$$R(\rho_0, \delta_0) = \ln(Q1/L) - V(\rho_0, \delta_0)$$

iii) Aşağıdaki regresyon denklemi tahmin edilir:

$$(5.5) \quad R(\rho_0, \delta_0) = \ln(A) + \lambda \text{ TIME} + u$$

iv) (5.5)'de en küçük artık kareleri toplamını (SSR) veren ρ_0 ve δ_0 ikilisi seçilir.

Bu iterasyon sürecinde δ için (0, 1) aralığı ρ için ise (-1, 1) aralığı taranmıştır. (5.4)'ün tahmini için uygulanan yukarıda tanımlanan aşamalarla (5.5)'de en küçük artık kareleri toplamını veren ρ ve δ değerleri için elde edilen sonuç şudur:

$$(5.6) \quad \ln(Q1/L) = -3.754 - 1/0.01 \ln [0.16 (CUI \cdot K1/L)^{-0.01} + 0.84]$$

(-240.1)

$$+ 0.00955 \text{ TIME}$$

(7.65)

$$R^2 = 0.752$$

Bu tahmin sonucuna göre ikame esnekliği ($\delta = 1/(1 + \rho)$) 0.990 elde edilmiştir. Bu değer (5.3)'ün tahmininde kullanılan $\sigma = 1.00$ kısıtlamasına çok yakındır. Ayrıca (5.3) ile (5.6)'da tahmin edilen parametreler birbirine çok yakın olduğu için, model tahmininde üzerinde işlem yapmak daha kolay olan Cobb-Douglas üretim fonksiyonu kullanılmıştır. İmalat sektörü için 3SLS yöntemi ile tahmin edilen Cobb-Douglas üretim fonksiyonu aşağıdadır:

i) Pek çok gelişmekte olan ülkede olduğu gibi, Türkiye'de de modern sektör olarak adlandırılan imalat sektöründe tekeli-oligopolcü piyasa yapısı belirleyicidir. Bunun doğal bir uzantısı olarak firmalar markup fiyatlandırma ile ürün fiyatlarını oluşturmaktadırlar. Markup fiyatlandırma kısaca değişken girdi harcamaları üzerinde belli bir kâr marjı eklenmesiyle ürün fiyatlarını belirlemesi biçiminde özetlenebilir. Bu durumda, maliyetlerdeki herhangi bir değişim doğrudan fiyatlara yansımaktadır (Taylor: 1979 s.67).

ii) İşletmelerin zayıf mali yapıları nedeniyle, üretim düzeyleri üretimin finansmanı için gereken işletme sermayesinin mali kesim kaynakları ile finanse edilebilirlik düzeyi üretim üzerindeki temel kısıtlayıcı faktörlerden birisidir (3). Mali kesimin kredi arzındaki bir değişim piyasa faiz oranlarını değiştirerek üretim maliyetlerini de değiştirmektedir. Markup fiyatlandırma varsayımında, işletme sermayesinin temel üretim girdilerinden birisi olması nedeniyle faiz oranlarındaki değişim doğrudan fiyatlara yansımaktadır.

iii) İmalat sektöründe kullanılan üretim teknolojisi temel üretim girdileri arasında düşük ikame edilebilirlik düzeyine sahiptir. Bu durumda, üretim girdilerindeki herhangi bir kısıtlama doğrudan üretim üzerinde bir kısıtlama olarak kendini göstermektedir. İthal ikamesine dayalı sanayileşme stratejilerinin kolay aşamasının geçilmesiyle birlikte, döviz kazançlarındaki kısıtlılığa bağlı olarak ortaya çıkan ara malları ithalatındaki tikanıklık, bunların yerli ikameleri mevcut olmadığı için üretim üzerinde de bir kısıtlama yaratmaktadır (4). Üretim girdileri arasındaki ikamenin sınırlı olması sonucunda ithal girdilerin fiyatlarında değişimler bir ikame etkisi yaratmaktan çok toplam üretim maliyetleri üzerinde etkili olmaktadır. Böylece dış ticarete liberal bir ticaret politikası izlenirse bile dış şoklar ekonominin üretim kesiminde doğrudan etkili olmaktadır.

iv) Yüksek sermaye-çıktı oranı ve tam istihdam üretim düzeyinin altında çalışan endüstrilerde kapasite kullanım oranı toplam üretim maliyetleri üzerinde önemli bir belirleyiciliğe sahiptir (Eichner ve Kregel: 1975). Kapasite kullanım oranındaki yükselme, sermaye yoğunluğunun yüksekliği nedeniyle büyük olan ortalama sabit maliyetlerde önemli bir düşüşe yol açarak ortalama üretim maliyetlerini aşağıya çeker.

Sıralanan bu temel özellikler ışığında imalat sektörü için tahmin edilen fiyat denklemi aşağıdadır:

$$(5.8) \left[\frac{\dot{P}_1}{P_1} \right] = 0.4259 + 0.4347 \left[\frac{\dot{W}}{W} \right] + 0.3316 \left[\frac{\dot{PMTL}}{PMTL} \right] \\ - 0.4050 CUI - 0.4156 \left[\frac{\dot{CRS}}{CRS} \right]$$

(2.86) (2.01) (7.86) (-3.28) (-2.63)

$$R^2 = 0.8905 \quad D-W = 1.55$$

Tahmin edilen parametrelerden ücret ile ilgili olan hariç tamamı yüzde 5 güven sınırının çok altlarında istatistiksel olarak anlamlıdır. Ücret ile ilgili parametre ise yüzde 6 güven sınırında anlamlıdır. (5.8)'de P1 imalat sektörü için fiyat

deflatörünü, W sigortalı işçiler için ortalama günlük ücreti, PMTL ithalatta ortalama döviz kurunu, CUI imalat sektöründe kapasite kullanım oranını ve CRS mali kesimin kredi arzını göstermektedir. $(P1 / P1)$ biçimindeki ifadeler yüzde değişimleri göstermektedir:

$$\frac{\dot{P1}}{P1} = \frac{P1 - P1_{-1}}{P1_{-1}}$$

Bu biçimde ifade edilen bütün değişkenler yukarıdaki gibi tanımlanmıştır. Fiyat denkleminde sadece PMTL dışsal olarak yer almaktadır (altı çizili değişkenler modelin dışsal değişkenleridir).

(5.8)'de verilen tahmin sonucu, yukarıda özetlenen imalat sektörünü tanımlamak için sıralanan yapısal özellikleri doğrular yöndedir. Temel değişken girdiler olan işgücü ve ithal ara mallarının fiyatları olarak kullanılan ücret ve döviz kuru, beklendiği gibi fiyatları pozitif yönde etkilemektedir. Diğer bir ifade ile, bu girdilerin fiyatlarındaki artış doğrudan fiyatlara yansımaktadır. Bir diğer temel değişken maliyet unsuru olan enerji fiyatları ise istatistiksel olarak çok zayıf bir parametre tahmini vermiştir. Bu nedenle (5.8)'de yer almamaktadır. Mali kesimin kredi arzı (CRS) de beklendiği gibi negatif bir parametre tahmini vermektedir. Buna göre, kredi arzındaki yüzde 10 artış imalat sektörü fiyatlarında yüzde 4.156'lık bir düşüşe yol açmaktadır.

(5.8)'de kapasite kullanım oranının etkisini değerlendirmeden önce, bu değişkenin model içinde nasıl belirlendiğini incelemek daha açıklayıcı olabilir. Genel olarak kısa dönemde kapasite kullanım oranındaki değişimler, belli bir düzeydeki sabit sermaye varlığı için talepteki dalgalanmalar ile açıklanabilir. Talep taraflı bu etki yanında, yukarıda özetlenen imalat sektörüne ilişkin yapısal özelliklerin bir sonucu olarak, temel girdilerdeki bir yetersizlik de kapasite kullanım oranını düşürerek etkilemektedir. Bu etki özellikle 1970'li yılların sonlarında Türkiye imalat sektöründe kendini hissettirmiştir. Bu tartışmalar ışığında tahmin edilen kapasite kullanım oranını belirleyen denklem (5.9)'da verildiği gibi tahmin edilmiştir.

$$(5.9) \text{ CUI} = -0.0541 + 0.9580 \left[\frac{\text{MINT} \cdot \text{EXRM} / \text{PMTL}}{K1} \right] + 0.1190 \left[\frac{\text{YD}}{K1} \right]$$

(-0.52) (5.77) (2.20)

$$R^2 = 0.7372$$

$$D-W = 1.06$$

Kapasite kullanım oranı hem sabit yurtiçi fiyatları ile ara malları ithalatı (MINT·EXRM / PMTL) hem de talep göstergesi olarak harcanabilir özel gelir düzeyi ile pozitif yönde etkilenmektedir. Her iki değişken için tahmin edilen parametreler yüzde 5 güven sınırında istatistiksel olarak anlamlıdır. Üretim kapasitesi

üzerinde etkili olan bu değişkenler sabit sermayenin kullanım düzeyini (CUI·K1) belirlediği için, CUI bu değişkenlerin imalat sektöründeki sabit sermaye stoğuna (K1) oranı olarak (5.9)'da yer almaktadırlar. (5.9)'dan izlenebileceği gibi, kapasite kullanım oranı ağırlıklı olarak arz tarafından etki yaratan ithal ara malları miktarı ile belirlenmektedir. Talep yanlı etki ise kuvvetli olmakla birlikte miktar olarak düşük bir değerdedir.

Kapasite kullanım oranı sadece talep düzeyi ile belirlenmiş olsaydı (5.8)'de talep fazlası

$$\frac{D - S}{S}$$

CUI yerine kullanılabilirdi. Bu durumda beklenen parametrenin pozitif bir değer almasıdır. Ancak, kapasite kullanım oranındaki değişimin maliyetler üzerindeki etkisi talep etkisinden daha fazla belirleyici olduğu için, (5.8)'de CUI için negatif bir değer elde edilmiştir. (5.8) ile (5.9)'un birlikte değerlendirilmesi bize imalat sektöründe fiyatların talep yönlü baskılardan çok arz tarafında maliyetlerden etkilendiğini göstermektedir.

5.2.2 İNŞAAT SEKTÖRÜ

Bu sektörde üretimin yöneldiği ürün çeşiti ve davranış alışkanlıkları bakımından farklılaşan üç tür talep tarafından belirlendiği varsayılmaktadır: Kamu ve özel kesimin baraj, yol, otel vb. olarak yarattığı talep, konut talebi ve servet saklama aracı olarak konut ve işyeri talebi. Bunlardan birincisi ekonominin genel üretim düzeyinin bir fonksiyonu olarak alınabilir:

$$Q_2^{D1} = f^1(Y)$$

Burada Q_2^{D1} kamu ve özel kesimin inşaat sektörüne yarattığı talebi, Y ise gayri safi milli hasılayı göstermektedir. Y'nin artması ekonomide üretici kesimlerin taleplerini arttıracığı için f^1 artan bir fonksiyondur. Konut talebi ise kent nüfusunun artış hızı (\dot{UP} / UP) ile alım gücünün bir göstergesi olarak harcanabilir özel gelirin (YD) bir fonksiyonu olarak tanımlanabilir:

$$Q_2^{D2} = f^2 \left[YD, \frac{\dot{UP}}{UP} \right]$$

Bu fonksiyon da sağ taraftaki değişkenlerine göre artan bir fonksiyondur.

Bölüm 5.4'te tartışıldığı gibi, Türkiye'de mali kesim servet sahiplerine çeşitli ve kolayca ulaşılabilir servet saklama araçları sunamamaktadır. Bu durumda, dayanıklı tüketim malları ve konut, işyeri gibi inşaat sektörü malları mali olmayan servet saklama araçları görevi görmektedir. Diğer servet saklama araçlarına yönelik talep ve bu araçların nisbi getiri oranları bu üçüncü tür inşaat talebini belirlemektedir:

$$Q_2^{D3} = f^3 (\bar{r}, Y / W) W$$

Tobin tipi bu servet saklama araç talep fonksiyonunda (Tobin: 1969). Q_2^{D3} inşaat sektöründe servet saklama amacıyla yaratılan talep miktarını, \bar{r} ikame edilebilir araçların getiri oranları vektörünü, Y geliri ve W ise servet toplamını vermektedir.

İnşaat sektöründe arzın talebe eşit olduğu varsayımında toplam üretim Q_2 ,

$$Q_2 = Q_2^{D1} + Q_2^{D2} + Q_2^{D3}$$

olarak belirlenmektedir. Bu ilişki model içinde aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

$$(5.10) \quad Q_2 = - 0.2055 + 0.0265 Y + 0.6351 LSD - 0.0284 DTD$$

$$\quad \quad \quad (-0.23) \quad (4.69) \quad (0.89) \quad (-3.19)$$

$$+ 0.2607 EXINF + 0.5710 Q_{2,-1}$$

$$\quad \quad \quad (0.83) \quad (5.45)$$

$$R^2 = 0.9942 \quad D-W = 2.64$$

Bu denklemde Y , \bar{r}^1 ve \bar{r}^2 'de yer alan gelir değişkenlerine karşılık olarak konulmuştur ve beklenen işaret yönünde ve istatistiksel olarak anlamlı bir parametre elde edilmiştir. LSD ise, kent nüfusu artış oranı endeksi olarak, kentlerde konut talebindeki artışı açıklamaktadır. Toplam inşaat sektörü talebi içinde değer olarak kamu ve özel kesim talebi önemli bir paya sahip olduğu için, konut ve servet saklama aracı olarak konut talebi, ikincisi daha da az olmak üzere, toplam üretimi etkilemekte görece olarak daha zayıf kalmaktadır. Bu nedenle, LSD ve EXINF için düşük t-istatistik değerleri elde edilmiştir. Ancak, (5.10)'da elde edilen parametrelerin tamamı teorik beklentilere uygun yönde inşaat üretimini etkiler biçimde bulunmuştur. Vadeli mevduat talebi (DTD) alternatif servet saklama araçları için bir gösterge değişkeni olarak yer almaktadır. Beklenen enflasyon oranı (EXINF) da servet saklama aracı olarak konut talebi getirisi için gösterge değişkeni olarak kullanılmıştır. Vadeli mevduat talebinin getirisi oranına göre esnek olduğu varsayımında, vadeli mevduat talebinin artması ile aynı zamanda konut getirisinin görece olarak düştüğünü söyleyebiliriz. Böylece bir bütün olarak, alternatif araç talep miktarı ve getirisi oranı, vadeli mevduat talebi ile servet saklama aracı olarak konut ve işyeri talebi ters yönlere hareket etmektedirler. DTD için tahmin edilen parametre istatistiksel olarak da anlamlı bulunmuştur. Beklenen enflasyon oranı EXINF, servetin konuta yönlendirilmesinde beklenen getirisi oranı olarak modelde yer almakta ve beklendiği gibi pozitif yönde bir parametre tahmini vermektedir. Ancak, bu tür talebin inşaat sektörü üretimi içinde küçük bir paya sahip olduğu için düşük t-istatistik değeri bulunmuştur. İnşaat sektöründe üretim bir yılı aşabildiği için bir önceki yılın inşaat sektörü üretimi modelde gecikmeli olarak yer almaktadır.

İnşaat sektöründe fiyat oluşumunun, talepte olduğu gibi parçalı bir yapı gösterdiği varsayılmıştır. Buna göre kamu ve özel kesim talebi ile konut talebinde piyasa fiyatının daha çok üretim maliyetleri aracılığı ile arz tarafından, servet saklama aracı olarak inşaat sektörüne yönelen talepte ise spekülasyon beklentilerine göre talep tarafından belirlendiği düşünülmüştür. Bu yaklaşımla inşaat sektörü için fiyat denklemi:

$$(5.11) \quad \frac{P_2}{P_2} = 0.0389 + 0.5967 \frac{P_1}{P_1} + 0.1606 \text{EXINF} - 0.00186 \text{RI}$$

(1.22) (8.04) (1.55) (-0.55)

$$R^2 = 0.7780 \quad D-W = 1.60$$

Burada P2 inşaat sektörü için fiyat deflatörü, P1 imalat sektörü için fiyat deflatörü, EXINF beklenen enflasyon oranını, RI ise piyasa faiz oranı göstergesini ifade etmektedir. İnşaat sektöründe en önemli maliyet unsurunu imalat sektörü ürünleri göstermektedir. İlk iki tür talebin bu sektördeki göreceli ağırlığına bağlı olarak imalat sektörü fiyatlarındaki değişme oranı inşaat sektöründeki fiyat değişme oranını büyük ölçüde belirlemektedir. İnşaat sektörüne yönelik spekülasyon talebin görece küçük payı nedeniyle, bu ilişkiyi tanımlayan değişkenler EXINF ile RI için düşük t-istatistik değerleri bulunmuştur. Bununla birlikte parametrelerin işaretleri beklenen yönlerdedir: Beklenen enflasyon oranı yükselince inşaat talebi de yükselmekte, bu spekülasyon hareket fiyatları yukarı doğru çekmektedir. Ters bir durum olarak ise, piyasa faiz oranlarının yükselmesi bu sektör mallarının getiri oranlarının göreceli olarak düşmesi talebi düşürmekte böylece inşaat fiyatları üzerindeki spekülasyon fiyat baskısı hafiflemektedir.

Burada tanımlanan inşaat sektöründe üretim miktarı ve fiyat oluşumu ile ekonominin reel kesimi ile mali kesimi arasındaki ikinci bağ kurulmuş olmaktadır. İmalat sektöründe kredi maliyetlerinin fiyatlar üzerindeki etkisine ek olarak, inşaat sektörüne yönelik spekülasyon talep yoluyla da mali kesimdeki dengelerin üretici kesimler üzerindeki etkisi tanımlanmaktadır.

5.2.3 HİZMET SEKTÖRÜ

Hizmet sektörü model içinde ekonominin genel performansının bir uzantısı biçiminde basit olarak tanımlanmıştır. Buna göre hizmet sektörünün katma değeri (Q3) talep göstergesi olarak harcanabilir özel gelir (YD) ve bir trend göstergesi olarak önceki dönem hizmet sektörü katma değeri ile tanımlanmıştır:

$$(5.12) \quad Q_3 = - 4.3408 + 0.2510 \text{YD} + 0.6085 Q_{3,-1}$$

(-3.56) (7.02) (10.40)

$$R^2 = 0.9979 \quad D-W = 2.77$$

Hizmet sektörü için fiyat deflatörü ise doğrudan genel fiyat düzeyine ilişkilendirilmiştir:

$$(5.13) \quad P_3 = - 0.0438 + 1.017 P$$

(- 0.90) (520.9)

$$R^2 = 0.9999 \quad D - W = 2.01$$

Bu regresyon tahmin sonucu hizmetler sektöründeki fiyat düzeyinin genel fiyat düzeyini belirleyen faktörler ile doğrudan belirlendiğini göstermektedir. Elde edilen sabit değer sifıra çok yakın, buna karşılık genel fiyat düzeyi P için elde edilen parametre ise bire çok yakındır (istatistiksel olarak yüzde 1 güven sınırında 1.01'den farklı değil). Diğer bir deyişle yaklaşık olarak $P_3 = P$ kabul edilebilir.

5.2.4 MADENCİLİK VE ENERJİ SEKTÖRÜ

Madencilik ve enerji sektörü yarattığı katma değer içinde kamu üretiminin payı çok yüksek olduğu için bu sektör kamu kesiminin arz tarafındaki etkisini tanımlamak için kullanılmıştır. Diğer sektörlerde üretim miktarı ve fiyat piyasa içinde belirlenirken bu sektörde üretim miktarı ve fiyat merkezi olarak belirlendiği için madencilik ve enerji sektörü katma değeri Q4 ve fiyatı P4 modelde dışsal değişkenler olarak yer almaktadır. Burada temel varsayım, bu sektördeki kararların piyasa dinamikleri tarafından belirlenmediğidir. Ayrıca, bu sektörde bir arz fazlası olmadığı da varsayılmaktadır. Bu durumda, dışsal devlet yatırımları ile belirlenen üretim kapasitesi arz-talep eşitliğinde üretim miktarının dışsallığına yol açıyor. Aynı zamanda, arz-talep eşitliği varsayımında ilan edilmiş fiyatlar piyasa fiyatlarına da eşit olmaktadır. Kamu üretimi mallarda talep fazlası olmadığı varsayımının gerçekçilik düzeyi oldukça düşüktür. Model tahmin döneminde (1964-1984) zaman zaman önemli talep fazlalığı olan dönemler yaşanmıştır. Talep fazlası durumunda ilan edilmiş fiyat ile cari piyasa fiyatı farklılaşmakta, ekonomik olarak etkin fiyat olan piyasa fiyatı piyasa koşulları ile belirlenmektedir. Ancak, kamu kesimi üretiminin piyasa fiyatlarını izlemek mümkün olmadığı için bu kesimin fiyatları dönem boyunca sistem dışından belirlenmiş olarak kabul edilmiştir.

5.2.5 TARIM SEKTÖRÜ

Tarım sektörü üretimi için de, imalat sektöründe olduğu gibi, ilk yaklaşım olarak CES tipi teknolojinin geçerli olduğu düşünülmüştür. Ancak, ilk aşama olarak tahmin edilen Cobb-Douglas üretim fonksiyonu yüksek R^2 değeri verdiği için, imalat sektörü üretimi için izlenen süreci bu sektör için de uygulamak gereği duyulmamış ve (5.14)'te verilen regresyon denklemi tahmin edilmemiştir.

$$(5.14) \quad \ln (Q5/AT) = - 3.5507 + 0.4588 \ln (K5/AT) + 0.000875 \text{ TIME}$$

(-3.67) (3.32) (0.10)

$$R^2 = 0.9611 \quad D-W = 1.80$$

Burada Q5 tarım sektörü katma değerini, K5 tarım sektöründe sermaye stoğunu, AT ise ekilen alanı göstermektedir. TIME, (5.7)'de olduğu gibi Hicks nötr teknolojik değişmeyi açıklayan zaman trendidir. Tarım kesiminde üretim üzerinde kısıtlama yaratan temel üretim faktörlerinin sermaye ve toprak olduğu varsayılmıştır. Gizli

işsizliği emen bir sektör olarak tarımda işgücünün marjinal katkısının sıfır olduğu varsayılarak, işgücüne üretim fonksiyonunda yer verilmemiştir. (5.14)'teki tahmin sonuçlarına göre sermayenin çıktı esnekliği 0.4588, toprağın çıktı esnekliği ise 0.5412'dir. Tam rekabet koşullarının tarımsal üretimde kabul edilebilir piyasa varsayımı olduğu düşünülürse, katma değer içinde sermaye ve toprağın payı birbirine oldukça yakındır. Tarım kesimi için Hicks nötr teknolojik değişme istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur.

Tarım ürünleri fiyatının maliyet ve talep koşulları ile belirlendiği varsayılmıştır. Buna göre elde edilen talep denklemi aşağıda yer almaktadır:

$$(5.15) \quad P5 = - 1.1936 + 0.8820 PNA + 0.0265 QNA \\ (- 0.64) \quad (18.16) \quad (1.62) \\ - 0.1343 \underline{CRAS} - 0.1261 P5_{-1} \\ (-1.61) \quad (-1.58)$$

$$R^2 = 0.9981 \quad D-W = 2.26$$

Burada P5 tarım fiyat deflatörünü, PNA tarım dışı ortalama fiyatı, QNA tarım dışı katma değeri ve CRAS ise tarıma açılan kredileri göstermektedir. Tarım dışı ortalama fiyat sektör ağırlıkları W_i ile ağırlıklandırılmış ağırlıklı ortalama olarak tanımlanmıştır:

$$(5.16) \quad PNA = \frac{\sum_{i=1}^4 W_i \cdot P_i}{\sum_{i=1}^4 W_i}$$

Tarım dışı katma değer ise tarım dışındaki sektörlerin katma değerleri toplamı olarak tanımlanmıştır:

$$QNA = \sum_{i=1}^4 Q_i$$

(5.15)'de QNA tarım dışı gelir olarak tarım ürünleri fiyatı üzerindeki talep baskısını ifade etmektedir. QNA için tahmin edilen parametre ancak yüzde 13 güvenlik sınırında istatistiksel olarak sıfırdan farklı çıkmaktadır. Buna karşılık fiyatlar üzerindeki maliyet baskısını ifade etmek için tarımsal girdi fiyatlarına karşılık kullanılan tarım dışı fiyatlar (PNA) için istatistiksel olarak çok kuvvetli bir parametre elde edilmiştir. Tarımsal krediler üretim maliyetlerini düşürücü bir değişken olarak düşünülerek modele dahil edilmiş ve beklenen yönde bir parametre elde edilmiştir. Ancak bu parametre de ancak yüzde 13 güvenlik sınırında istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bir önceki dönem tarımsal ürün fiyatları tarım için çok söz edilen dönemsel dalgalanmaların etkisini izlemek için modele konulmuş ve bir önceki

dönem ile bir sonraki dönem fiyatları arasındaki ters yönlü ilişki bu tür dalgalanmanın geçerli olduğunu göstermiştir. Bu parametre de ancak yüzde 13.3 güvenilirlik sınırında anlamlıdır. Bütün bu değerlendirmelerden genel bir sonuç çıkarmak gerekirse, tarım ürünleri fiyat üzerinde talep ve maliyet koşulları etkili olmakla birlikte, maliyetlerin fiyatlar üzerindeki etkisinin daha kuvvetli olduğunu söyleyebiliriz.

5.2.6 REEL KESİMDE MAKRO DENGELERİN TANIMLANMASI

Toplam gelir ya da gayri safi milli hasıla (Y) sektörel katma değerler ile yurt dışı faktör gelirleri, subvansiyonlar ve ekisi dolaylı vergiler toplamı olarak tanımlanan RES toplamı ile belirlenmektedir:

$$(5.17) \quad Y = Q_1 + Q_2 + Q_3 + Q_4 + Q_5 + RES$$

İçsel olarak alınan bütün sektörel fiyatlar davranışsal olarak tanımlandığı için, genel fiyat düzeyi davranışsal bir ilişki yerine sektörel fiyat oluşumundaki davranışsal ilişkilerin bir toplamı olarak sektör fiyatlarının ağırlıklı ortalaması olarak bir özdeşlik ile tanımlanmıştır:

$$(5.18) \quad P = \sum_{i=1}^5 W_i \cdot P_i + \frac{WRES + PRES}{Y}$$

Burada W_i sektörel ağırlıkları göstermektedir:

$$W_i = Q_i / Y$$

$WRES$ ile $PRES$, RES için ağırlığı ve fiyat deflatörünü göstermektedir.

Beklenen enflasyon oranı, modelde pek çok yerde davranışsal ilişkilerdeki beklentilere ilişkin bir değişken olarak yer almaktadır. İnsanlar genellikle geleceğe yönelik beklentilerini geçmiş gözlemlerine dayanarak uyarlanmış bekleyişler (adaptive expectation) mekanizması ile yaparlar. Böylece beklenen enflasyon oranı t döneminde $EXINF_t$, gerçekleşen enflasyon oranı $AINF$ ise, beklenen enflasyon oranı şu biçimde tanımlanabilir (Lim: 1987):

$$EXINF_t = EXINF_{t-1} + \beta (AINF_{t-1} - EXINF_{t-1})$$

Bu eşitlikle arka arkaya yerine koyma işlemi yaparak

$$(5.19) \quad EXINF_t = \beta \sum_{i=1}^{\infty} (1 - \beta)^{i-1} AINF_{t-i}$$

elde edilir. (5.19) da tanımlanan mekanizmanın belli bir K dönemi içinde işlediği varsayımında (5.20) yazılabilir:

$$(5.20) \quad EXINF_t = \beta \sum_{i=1}^K (1 - \beta)^{i-1} AINF_{t-i}$$

Burada temel sorun β 'nin tahmin edilmesidir. Bunun için insanların β 'yi kuadratik formda tanımlanmış beklenen kayıplarını (L) minimize etmeye çalıştıklarını varsayabiliriz:

$$(5.21) \quad L = \sum_{t=1}^T (AINF_t - EXINF_t)^2$$

(0,1) aralığında tanımlı olan β için iterasyon yoluyla (5.21)'i minimize eden değer 0.94 olarak bulunmuştur. Bu durumda (5.20)'nin tahmin edilmiş biçimi (5.22) elde edilir.

$$(5.22) \quad EXINF_t = 0.94 \sum_{i=1}^3 (1 - 0.94)^{i-1} AINF_{t-i}$$

İnsanların son üç yıldaki gözlemlerini dikkate aldıkları varsayılarak K=3 seçilmiştir. (5.22)'nin tahmininde stokastik ilişkiler yer almadığı için bu eşitlik modele bir özdeşlik biçiminde dahil edilmiştir.

Model tahmin dönemi olan 1964-1984 yılları arasında iki ayrı tür iktisat politikası uygulanmıştır. 1980 öncesi ve sonrası uygulanan iktisat politikaları farklı gelir dağılımı hedeflerini içinde taşımaktadır. Bu nedenle, gelir dağılımındaki değişmeye bağlı olarak tüketim kalıplarında da bir değişimin olması kaçınılmazdır. Modelde, bilinen Keynesçi bir tüketim fonksiyonu tahmin ederek dönem için ortalama bir marjinal tüketim eğilimi parametresi elde etmek yerine, bu modelde gayri safi milli hasılanın harcamalar cinsinden ifadesi kullanılarak özel tüketim özdeşlik olarak tanımlanmıştır:

$$(5.23) \quad CP = Y - \underline{IG} - \underline{CG} - IP - \underline{SCFR}$$

Burada CP özel tüketim harcamalarını, Y GSMH'yi, IG ve IP kamu ve özel yatırım harcamalarını, CG kamu tüketim harcamalarını, SCFR ise stok değişimleri ile dış kaynakları göstermektedir. (5.23) ile marjinal tüketim eğilimi yerine her yıl için birbirinden bağımsız ortalama tüketim değerine ulaşılabilmektedir.

5.3. FAKTÖR PİYASALARI

5.3.1 İŞGÜCÜ PİYASASI

İşgücü piyasasında ekonomi dışı faktörlerin (sosyal ve politik) önemli bir etkinliğinin olmasına rağmen, model orta-uzun dönemli olarak kurulduğu için, üretici kesimlerin karşı karşıya kaldıkları ekonominin mevcut faktör donanımını tam olarak modele dahil etmek amacıyla bu piyasalar içsel olarak alınmıştır. Modelde işgücü piyasası işgücü arzı, işgücü talebi ve talep fazlası ile tanımlanan ücret denklemleri ile tanımlanmaktadır.

İşgücü arzındaki değişme, bu değişkeni doğrudan tanımlayan bir seri bulunmadığı için, kent nüfusunun artış hızından türetilmiş bir endeks ile ifade edilmektedir (LSD). Kent nüfusundaki artışın bütünüyle işgücü piyasasına yönelmediği varsayılarak artış hızı yerine 1968 = 1.00 olacak biçimde hazırlanmış bir endeks kullanılmıştır. Bu biçimde tanımlanmış işgücü arzındaki değişme bütünüyle tarım-tarım dışı kesimlerin göreceli ekonomik durumu ile açıklanmaktadır:

$$(5.24) \quad LSD = 0.3820 + 0.4602 (Q5/QNA) - 0.1609 (P5 / PNA) \\ (2.67) \quad (2.01) \quad (- 1.81) \\ + 0.5084 LSD_{-1} \\ (3.32)$$

$$R^2 = 0.6138 \quad D-W = 2.37$$

Burada, (Q5 / QNA) tarım-tarım dışı kesimler arasındaki göreceli katma değer oranını, (P5/PNA) ise tarım-tarım dışı göreceli fiyat oranını göstermektedir. QNA tarım dışı kesimlerin katma değer toplamlarını, PNA ise daha önce tanımlandığı gibi (5.16) tarım dışı kesimler için ağırlıklı ortalama fiyatı göstermektedir. (5.24)'te yer alan ilk değişken tarımın tarım dışı kesimleri bekleyebilme kapasitesini, ikinci değişken ise göreceli fiyatlar yoluyla tarımın diğer kesimler karşısındaki gelir durumunu ifade etmektedir. Bu değişkenler için elde edilen parametreler tarımın tarım dışı kesimleri besleyebilme kapasitesinin artması oranında işgücü arzının arttığını, tarımın göreceli gelirinin artmasının ise işgücü arzının gelir yoluyla azaldığını göstermektedir. Parametrelerden ilki yüzde 6, ikincisi ise yüzde 9 güvenilirlik sınırında istatistiksel olarak anlamlıdır. İlk bakışta da görülebileceği gibi işgücü arzı gibi bölgesel hareketleri gerektiren yapısal bir değişken (5.24)'de piyasa dalgalanmalarına açık iki değişken ile açıklanmaya çalışılmaktadır. Bu sakıncayı gidermek ve uzun dönemli yapısal değişmeyi de modele dahil edebilmek amacıyla, işgücü arzındaki bir önceki dönem değişme de modele katılmış ve bu yapısal faktörlerin önemine bağlı olarak yüksek bir t-istatistik değeri elde edilmiştir.

Gerçekleşen işgücü talebi (L), işgücünün diğer üretim girdileri ile ikame esnekliğinin zayıf olduğu varsayımında, imalat sektöründe katma değer ve sermaye stoğundaki değişme ile açıklanmaktadır:

$$(5.25) \quad L = 215.642 + 16.4751 Q1 + 6.1519 I1 + 0.5850 L_{-1}$$

(6.06) (3.58) (2.37) (6.09)

$$R^2 = 0.9937 \quad D-W = 2.55$$

İmalat sektöründe gerçekleşen işgücü talebi için tahmin edilen bu denklem, işgücünün bu sektörde diğer üretim girdileri ile zayıf ikame esnekliğine sahip olduğu varsayımını destekler biçimde yüksek R^2 ve t-istatistik değerleri verilmiştir. Gecikmeli işgücü ise, imalat sektöründe işgücü talebindeki trend etkisini açıklamaktadır.

İşgücü piyasasına ilişkin üçüncü denklem bu piyasadaki dengeyi tanımlamaktadır. Ancak, işgücü piyasasının bütününe ilişkin ücret ve işçi sayısı için düzenli ve sağlıklı bilgi elde edilemediği için, bu piyasada belirleyici bir rol oynadığı varsayılan imalat sektörüne ilişkin veriler bu piyasadaki genel değişimleri yansıttığı düşünüülerek imalat sektöründeki ortalama günlük ücret (W) ile işçi sayısı (L) kullanılmıştır. İşgücü piyasasındaki denge ücret ve işgücü miktarı - ki bu değerler aynı zamanda gözlenebilen değerlerdir - talep fazlası tarafından belirlenmektedir:

$$(5.26) \quad (W, L) = f(L^D - L^S)$$

İşgücü talebi için imalat sektöründe sermaye stoğundaki değişme, diğer bir ifade ile yatırım miktarı (I1), işgücü arzındaki değişme için ise kent nüfusunun değişme oranı endeksi (LSD) kullanılarak (5.26) aşağıdaki gibi tahmin edilmiştir:

$$(5.27) \quad [\dot{W} / W] = 0.3763 - 0.2909 LSD + 0.00802 I1_{-1} - 0.4551 [\dot{L} / L]$$

(1.92) (- 1.49) (2.58) (- 1.78)

$$R^2 = 0.7584 \quad D-W = 2.20$$

Beklendiği gibi, işgücü arzındaki artış ücretleri aşağıya doğru, talebindeki artış ise yukarıya doğru çekmektedir. İşgücü miktarında değişme (\dot{L} / L) için bulunan negatif işaretli parametre ücret ve miktar arasındaki genel ters yönlü ilişkiyi özetlemektedir.

5.3.2 SERMAYE STOĞU

Modelde imalat sektörü ile tarım sektörü için sermaye stoğu tanımlanmaktadır. Bu sektörlerde üretim miktarı üzerinde arz koşulları belirleyici

olduğu için sermaye stoğu ve sermaye stoğundaki değişme modelin içsel değişkenleridir. Her iki sektör için sermaye stoğu ayrı ayrı aşağıdaki gibi tanımlanmıştır.

$$(5.28) \quad K_t = (1 - d) \cdot K_{t-1} + I_{t-1}$$

Burada K_t t zamanındaki sermaye stoğunu, I_t ise aynı dönemde gerçekleşen yatırımları göstermektedir. (5.28)'e göre t dönemi başındaki sermaye stoğu bir önceki dönem sermaye stoğundan (K_{t-1}) aşınmanın çıkarılması ve buna bir önceki dönem gerçekleşen yatırımların (I_{t-1}) eklenmesi ile ulaşılmaktadır. Her sektör için gerçekleşen yatırım özel ve kamu yatırımlarının toplamı olarak alınmıştır. Burada diğer devlet harcamaları gibi kamu yatırımları modelde dışsal olarak yer almaktadır. (5.28)'de d yıllık aşınma oranını vermektedir.

Sabit sermaye stoğu için yayınlanmış veri bulunmadığı için, (5.28) yardımıyla bu seri türetilmiştir. Bu yöntemin izlenmesinde temel sorun başlangıç dönemi sermaye stoğunu belirleyebilmektir. Bunun için, Özmucur (1984)'de önerilen yöntem izlenerek, tahmin döneminin ilk dört yılındaki marjinal katma değer/sermaye oranlarının ortalaması ortalama katma değer/sermaye oranı kabul edilerek başlangıç dönemi sermaye stoğuna ulaşılmıştır:

$$\frac{1}{4} \sum_{t=1}^4 \left[\frac{Q_t - Q_{t-1}}{I_{t-1}} \right] \cong \frac{Q_t}{K_t} = ; K_t = Q_t / Z$$

(5.28)'de aşınma oranı olarak, Krueger ve Tuncer (1980)'deki yaklaşım izlenerek $d = 0.047619$ kabul edilmiştir.

5.3.3 ÖZEL YATIRIMLAR

Modelde özel kesim yatırım harcamaları üçe ayrılarak ayrı ayrı davranışsal ilişkilerle tanımlanmışlardır. Bunlar imalat sektörü yatırımları, tarım sektörü yatırımları ve diğer özel kesim yatırımlarıdır.

Özel kesim imalat sektörü yatırımları (IP1) kârlılık koşullarına ilişkin beklentileri ifade etmek için kullanılan bir önceki dönem katma değer (Q_1) ve beklenen enflasyon (EXINF), yatırım malları ile tamamlayıcı işgücü etkisini izlemek için ücretler (W), yurtiçi reel fiyatlarla gerçekleşen yatırım malları ithalatı ($MI \cdot EXRM/PMTL$), yatırım kararının fırsat maliyeti olarak piyasa faiz oranı endeksi (RI) ve yatırımlardaki sürekliliği ve yatırım kararının birden fazla dönem içinde harcama yapmayı gerektirmesini ifade etmek için gecikmeli yatırımlar ile tanımlanmaktadır:

$$(5.29) \quad IP1 = - 2.1183 + 0.1477 Q1_{-1} - 0.00386 W$$

$$\quad \quad \quad (-1.55) \quad (1.06) \quad (-2.04)$$

$$+ 0.0724 (MI \cdot \underline{EXRM} / \underline{PMTL}) - 0.0663 RI$$

$$\quad (3.92) \quad \quad \quad (-1.39)$$

$$+ 3.3615 EXINF + 0.5488 IP1_{-1}$$

$$\quad (2.26) \quad \quad (2.97)$$

$$R^2 = 0.9562 \quad D-W = 2.06$$

Özel kesim tarımsal yatırımlar ise, geleceğe yönelik beklentilerin bir ifadesi olarak önceki dönem tarımsal katma değer (Q5), yatırımlar üzerindeki gelir etkisini göstermek için tarım-tarım dışı görece fiyatı (P5/PNA) ve motive edici bir faktör olarak tarımdaki kamu yatırımları ile açıklanmaktadır:

$$(5.30) \quad IP5 = - 4.5594 + 0.0806 Q5_{-1} + 0.6622 \underline{IG5}$$

$$\quad \quad \quad (-3.76) \quad (2.72) \quad (2.83)$$

$$+ 2.2246 (P5 / PNA)$$

$$\quad (3.20)$$

$$R^2 = 0.8045 \quad D-W = 1.13$$

Bu denklemde bütün parametreler yüzde 2 güvenirlilik sınırında istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Burada ilginç olan nokta kamu tarımsal yatırımlarının özel yatırımlar üzerindeki pozitif yönlü etkisidir: Tarım kesimine yönelik kamu yatırımlarının önemli bir bölümü toprak ve su kaynaklarını iyileştirmeye yönelik sulama yatırımlarıdır. Tarım kesiminde teknolojik ilerlemeyi itici yöndeki bu yatırımlar beraberinde sermaye talebi yaratarak yatırımları motive etmektedir. Nitekim (5.14)'te Hicks nötr teknolojik gelişme parametresi için çok düşük ve istatistiksel olarak sıfırdan farklı olmayan bir değer elde edilmiştir. Bu iki sonuç, tarımda kamu müdahalesinin yatırımlar ile yürütülmesinin sermaye yönlü bir teknolojik ilerleme yarattığını göstermektedir (5).

Tarım ve imalat sektörü dışında kalan özel kesim yatırımları, ithal yatırım malları etkisi hariç, imalat sektörü yatırımları gibi tanımlanmıştır:

$$(5.31) \text{ IPR} = - 4.6352 + 0.0707 Y - 0.00460 W$$

$$(- 3.47) \quad (4.99) \quad (- 3.19)$$

$$- 5.5310 \text{ EXINF} - 0.0529 \text{ RI} + 0.3526 \text{ IPR}_{-1}$$

$$(- 4.16) \quad (- 1.16) \quad (2.59)$$

$$R^2 = 0.8961 \quad D-W = 2.22$$

(5.31) ile (5.29) tahmin sonuçları arasında beklenen enflasyon hariç benzer sonuçlar elde edilmiştir. Buna karşılık beklenen enflasyon (EXINF) için imalat sektörü yatırımlarında pozitif, diğer tarım dışı özel yatırımlarda ise negatif etki bulunmuştur. Bu iki etki istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu durum şu biçimde açıklanabilir: İmalat sektöründe yatırımlar daha çok büyük ölçekli harcamalar gerektirmekte ve rant benzeri getiriler sağlayan bu büyüklükte alternatif imkanlar bulunmamaktadır. Buna karşılık, diğer tarım dışı yatırımlar daha küçük boyutlarda gerçekleştirilebilmekte ve enflasyon beklentileri göreceli getirisi yükselen ve benzer hacimdeki lüks konut işyeri binası gibi rant geliri sağlayan alanlara kaymaya yol açmaktadır. Ayrıca, model 3SLS yöntemi ile bir bütün olarak tahmin edildiği için, denklemler arasındaki ilişkiyi de içermektedir. Beklenen enflasyonun özel kesimde yatırıma ayrılabilir kaynaklar arasında imalat sektörü ve tarım dışı yatırımlar arasında bir ikame etkisi yarattığını da göstermektedir bu sonuç. Buna göre enflasyon beklentileri yatırılabılır kaynaklarda imalat sektörüne doğru bir kaymaya yol açmaktadır. Bu etkiyi yaratan bir faktör olarak akla ilk önce bankacılık kesiminin elinde biriken fonları kullanma biçimi gelmektedir. Özellikle 1970'li yılların sonları ile 1980'li yıllarda, enflasyonist ortamda, bankacılık kesimi sanayiye doğru elinde biriken kaynakları kaydırarak böyle bir etkinin ortaya çıkmasına neden olmuş olabilir.

5.4 MALİ KESİM

Mali kesime ilişkin temel işleyişleri izlemek amacıyla modelde bu kesim oldukça basitleştirilmiş bir biçimde yer almaktadır. Ayrıca, mali piyasalarda intibak (adjustment) mekanizmalarının ekonominin diğer kesimlerine göre daha hızlı gerçekleşmesi, bunun genellikle kısa bir zaman aralığında (3 - 4 ay) tamamlanması nedeniyle, bu kesimdeki bütün ilişkileri yıllık verilere dayalı bir model içinde izlemek oldukça güçtür. Mali kesimdeki temel ilişkileri yakalamak için gereken basitleştirme Çizelge-5.2'de verilen mali kesimde yer alan başlıca birimlerin basitleştirilmiş bilançoları üzerinde yapılmıştır. Burada yapılan temel

varsayımlar: i) Kamu borçlanmaları dışında iyi işleyen bir borçlanma mekanizması yoktur, ii) Gelişmiş bir sermaye piyasası olmadığı için firmalar finansman ihtiyaçlarını özkaynakları ve bankaların kredileri ile karşılarlar, iii) Bankacılık kesiminin kredi arzı talebin gerisinde olduğu için kredilerde bir arz fazlası yoktur, biçiminde sıralanabilir (6). Çizelge 5.2'den, bankalar için bilanço özdeşliğini aşağıdaki gibi yazabiliriz:

$$(5.32) \quad R + CRS = DT + DD + DF$$

Kamunun ekonomiye borçlanması olarak parasal taban:

$$(5.33) \quad MBS = NDA + NFA = R + CC$$

olarak yazılabilir. Dar tanımla para arzı:

$$(5.34) \quad MS1 = DD + DF + CC$$

geniş tanımla para arzı ise:

$$(5.35) \quad MS2 = MS1 + DT = DD + DF + DT + CC$$

olarak yazılabilir, (5.32) ve (5.33) kullanılarak (5.35) tekrar yazılabilir:

$$(5.36) \quad MS2 = MBS + CRS$$

Buradan giderek mali kesimin diğer kesimlere sunduğu kredi için aşağıdaki temel eşitlik elde edilir:

$$(5.37) \quad CRS = MS2 - MBS$$

Bu eşitlik modelin mali kesiminin temel özdeşliğini oluşturmaktadır.

Kamunun ekonomiye borçlanması modelde dışsal olarak yer almaktadır. Gerek aktifler, gerekse pasifler tarafından tanımlansın parasal tabanın bileşenleri üzerinde kamunun belli bir oranda kontrolü olduğu gibi, belli ölçülerde bu değişkenler ekonominin genel işleyişi tarafından belirlenmektedir. Kısa dönemde görece olarak parasal taban üzerinde kamunun kontrolünün zayıfladığı, buna karşılık

uzun dönemde izlediği iktisat politikaları ile kontrolünün kuvvetlendiği varsayılarak, model orta-uzun dönemli ilişkileri açıklamaya ağırlık verdiği için bu değişken dışsal olarak alınmıştır. Bu durumda, model mali kesimin kredi arzı üzerinde ka-
munun önemli bir etkileme gücü olduğunu kabul etmektedir.

ÇİZELGE- 5.2 MALİ KESİM İÇİN BASİTLEŞTİRİLMİŞ BİLANÇOLAR

Aktif		Pasif	
Merkez Bankası:			
Net iç aktifler	NDA	Dolaşımdaki para	CC
Net dış aktifler	NFA	Kanuni karşılıklar	R
Ticari Bankalar:			
Kanuni karşılıklar	R	Vadesiz mevduat	DD
Krediler	CRS	Ticari mevduat	DF
		Vadeli mevduat	DT
Firmalar:			
Fiziki sermaye	K	Krediler	CRS
Bankalardaki mevduat	DF		
Özel Kişiler:			
Vadeli mevduat	DT	Servet toplamı	W
Vadesiz mevduat	DD		
Dolaşımdaki para	CC		
Diğer aktifler	AR		

Modelde bankacılık kesiminin kredi arzı (CRS) temel olarak piyasa faiz oranlarının bir belirleyicisi olarak kullanılmaktadır. İlan edilmiş kredi faizlerinin piyasa-
da dengeyi sağlayan cari faiz oranını yansıtmadığı düşünülmüştür. Ancak, dö-
nemsel olarak piyasa faiz oranını izlemek mümkün olmadığı için, bankacılık kes-
minin kredi arzı ile piyasa faiz oranlarının talep fazlası koşullarında ters yönlü bir
ilişki içinde olduğu varsayımıyla, piyasa faiz oranı kredi arzındaki değişme oranı-
nın tersi olarak tanımlanmıştır:

$$(5.38) \quad RI = \left[\frac{1}{(CRS_t - CRS_{t-1}) / CRS_{t-1}} \right] / 10.576$$

Burada paydadaki değer paydaki değişkenin 1968 yılında aldığı değerdir. Böylece RI 1968 = 1.00 olacak biçimde endeks biçiminde tanımlanmıştır.

Geniş tanımlı para arzının bileşenlerinden dolaşımdaki para hariç diğerleri doğrudan bankacılık kesimi ile ilişkilidir. Bankacılık kesiminin özel kişilerin her türlü mevduat talebini kabullendikleri ve böylece arz talep eşitliğinin sağlandığı varsayılmaktadır. Böylece, (5.35)'deki tanımı kullanarak geniş tanımlı para arzı (MS2) nakit talebi (MS1D) ve vadeli mevduat talebi (DTD) toplamına eşitlenmiştir:

$$(5.39) \quad MS2 = MS1D + DTD$$

Ekonominin nakit ve vadeli mevduat talepleri modelde davranışsal olarak belirlenmektedir:

$$(5.40) \quad \ln (MS1D) = - 0.6973 + 1.4437 \ln(Y) - 0.1860 \ln (P)$$

(-3.41) (20.77) (-12.34)

$$R^2 = 0.9574 \quad D-W = 1.85$$

$$(5.41) \quad DTD = - 3.3960 - 14.2365 EXINF + 0.0877 Y + 20.4950 \frac{D1}{D1}$$

(-1.40) (-5.38) (5.39) (11.98)

$$R^2 = 0.9185 \quad D-W = 1.65$$

Her iki denklemde de hem R^2 değerleri oldukça yüksek, hem de tahmin edilen parametrelerin t-istatistik değerleri yüksek bulunmuştur. (5.40)'da nakit talebi ekonomik genişleme ile ($\ln Y$) artarken fiyat artışları ($\ln P$) paradan kaçışı hızlandırmaktadır. (5.41)'de ise enflasyon beklentilerinin ($EXINF$) vadeli mevduat talebini düşürürken gelirin (Y) artırdığı bulunmuştur. Bu denklemde yer alan yapma değişken ($D1$) 1981 sonrası izlenen pozitif reel mevduat faizi politikasının vadeli mevduatlar üzerindeki artırıcı etkisini izlememize olanak vermektedir.

5.5 DIŞ TİCARET

Reel kesime ilişkin tartışmalardan izlenebileceği gibi, Türkiye'de üretimin ithalata önemli ölçüde bağımlı olduğu belirtilmiştir. Modelin dış ticarete ilişkin tanımlamaları, üretim üzerindeki bu kısıtlamayı dış dengelerle tanımlamayı amaçlamaktadır. Toplam ihracat imalat sektörü ürünleri ihracatı, tarım ürünleri ihracatı ve madencilik kesimi ürünleri ihracatı olarak üçe ayrılmakta ve sonuncu grup dışsal olarak alınmaktadır. Bu durumda davranışsal olarak tanımlanan imalat sektörü ihracatı (XM) ile tarım ürünleri ihracatı (XA) için tahmin edilen denklemler aşağıda verilmiştir:

$$(5.42) \quad XM = - 249.904 + 16.9681 Q1 + 7.7904 \text{ EXRX} \\ (- 2.85) \quad (4.38) \quad (7.36) \\ + 977.910 \text{ D1} + 0.2069 \text{ XM}_{-1} \\ (7.51) \quad (2.00)$$

$$R^2 = 0.9934 \quad D-W = 2.74$$

$$(5.43) \quad XA = - 1119.662 + 44.4653 Q5 + 0.4585 \text{ XA}_{-1} \\ (-2.42) \quad (2.76) \quad (2.51)$$

$$R^2 = 0.9024 \quad D-W = 2.08$$

Bu denklemlerde, Q1 ile Q5 ilgili sektörlerdeki katma değerleri, EXRX ihracatta ortalama TL/\$ cinsinden döviz kurunu göstermektedir. İmalat sektörü ürünleri ihracatı (5.42) katma değer ile bu ürünlerin dış piyasalardaki görelî fiyat durumunu tanımlamak için kullanılan döviz kuru ile pozitif yönde etkilenmektedir. 1980 sonrası ihracatı teşvik etmek için uygulanan düzenlemelerin etkisi ise yapma değişken D1 ile açıklanmaktadır. Tarım ürünleri ihracatında ise bu son iki değişken anlamlı bir sonuç vermemiş ve temel olarak tarım kesimi katma değeri tarım ürünleri ihracatını açıklayan bir değişken olarak kalmıştır. İhracatta kurumsal yapının önemi dikkate alınarak, bu kurumsal yapının oluşturulması geniş bir zaman aralığına yayıldığı varsayılarak her iki denklemde de gecikmeli ihracatlar bu özelliği açıklamak için kullanılmıştır.

Ekonominin cari işlemler dengesi, diğer bir deyişle denge farkının finanse edilebilmesi genel işleyişinin bir sonucu olarak modelde özdeşlik ile tanımlanmaktadır:

$$(5.44) \quad BC = M - X + \text{BINV}$$

Burada BC cari işlemler dengesini, M toplam ithalatı, X toplam ihracatı, BINV ise dışsal olarak belirlenen görünmeyen işlemler dengesini göstermektedir. (5.44) ile ekonominin ithalat kapasitesi üzerindeki finansman kısıtlaması tanımlanmaktadır.

İhracatta olduğu gibi ithalat da üçe ayrılmaktadır: Yatırım malları ithalatı, ara malları ithalatı ve tüketim malları ithalatı. Tüketim malları ithalatı modelde dışsal olarak yer almakta, diğer iki tür ithalat içsel olarak tanımlanmaktadır:

$$(5.45) \quad \text{MINT} \cdot \text{EXRM} / \text{PMTL} = - 55.9954 + 1.8428 (Q1 + Q4 + Q5) \\ (- 6.61) \quad (15.40) \\ - 20.8976 \text{ D2} \\ (- 3.26)$$

$$R^2 = 0.9201 \quad D-W = 1.11$$

$$(5.46) \quad MI \cdot \frac{EXRM}{PMTL} = 8.2542 - 22.1366 \frac{D1}{PMTL} - 33.4672 \frac{D2}{PMTL}$$

(2.00) (- 2.84) (- 5.87)

$$+ 0.9015 (IG + IP)$$

(3.72)

$$+ 0.2444 (MI \cdot \frac{EXRM}{PMTL})_{-1}$$

(1.27)

$$R^2 = 0.8614 \quad D-W = 1.88$$

Ara ve yatırım malları ithalatı iç dengelerle belirlendiği için, her ikisi sabit yurtiçi fiyatlarla ifade edilmiştir. Burada EXRM ithalatta TL/\$ cinsinden döviz kurunu, PMTL ise TL cinsinden ithal malları fiyat endeksini göstermektedir. Ara malları ithalatı, bu malları üretimlerinde kullandıkları varsayılan imalat, madencilik ve enerji ile tarım sektörü katma değerleri ile açıklanmaktadır. Ayrıca 1978-1980 yıllarında yaşanan kronik ödemeler dengesi krizinin ithalattaki olumsuz etkisi her iki denklemde de yapma değişken D2 ile açıklanmaktadır. Yatırım malları ithalatında ayrıca 1980 sonrası uygulanan daraltıcı politikaların yatırımlar yoluyla azaltıcı bir etki yarattığı düşünülerek yapma değişken D1 kullanılmıştır. Bu iki yapma değişkene ek olarak, yatırım malları ithalatının temel olarak kamu ve özel yatırım harcamalarının bir fonksiyonu olduğu düşünülmüş, ayrıca yatırımların sürekliliği nedeniyle önceki dönem yatırım malları ithalatı da denkleme açıklayıcı değişken olarak konulmuştur.

5.6 KAMU KESİMİ

Kamu kesimi modelde temel olarak ekonomiden çelişkiler (rejections) ve girişler (injections) dengesi olarak yer almaktadır. Bu aynı zamanda maliye politikalarının ekonomi üzerindeki etkilerinin de izlenmesine imkan tanır. Kamu kesimi gelirleri yıllık ortalama vergi yükü (t) ile gayri safi milli hasılanın (Y) çarpımı ile özdeşlik olarak tanımlanmaktadır:

$$(5.47) \quad YG = tY + RG$$

Burada YG kamu gelirlerini, RG ise dışsal olarak vergi dışı kamu gelirlerinin göstermektedir. Çalışmada ayrıntılı bir maliye politikası incelemesi yapılmadığı için vergi gelirleri türlerine göre ayrılmamıştır. Bütün kamu harcamaları (yatırım ve tüketim) modelde dışsal olarak yer almaktadır. Böylece kamu kesimi dengesi (GD) aşağıdaki gibi tanımlanmıştır:

$$(5.48) \quad GD = CG + IG + SUB - YG$$

5.7 MODELİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ, VERİ TABANI VE TAHMİN YÖNTEMİ

Model, 21'i davranışsal 24'ü özdeşlik olmak üzere 45 denklemden oluşmaktadır. Model içinde tanımlanan 45 içsel değişkene ek olarak 25 dışsal değişken kullanılmaktadır. Bu modelde denklem tanımlamalarında orta-uzun dönemli ekonomik ilişkiler önplana alındı. Böylece, modelin tahmin gücünde kayıp pahasına (düşük R^2 değeri ve büyük tahmin hatası), teorik ilişkiler ve bu ilişkileri tanımlayan değişkenlerin korunmasına öncelik verildi. Buna rağmen oldukça yüksek R^2 değerleri, istatistiksel olarak anlamlı parametreler ve düşük hata oranları elde edildi. Bu, model yapısının Türkiye ekonomisinin tanımlanmasında yeterli bir gücü olduğunu gösterir.

Bu tür model çalışmalarında karşılaşılan en büyük güçlük tahmin için gerekli 20-25 yıllık serileri elde edebilmektir. Zaman zaman resmi istatistiklerde verilerin tanımlanmasında yapılan değişiklikler uzun bir dönem için kendi içinde tutarlı serilerin oluşturulmasını güçleştirmektedir. Özellikle son yıllarda pek çok seri yeniden tanımlanarak yayınlandığı ve yeni tanıma uygun seriler geriye doğru götürülmediği için modelin tahmin dönemi 1984 yılında kesilmiştir. Çalışmada izlenen yayınlanmış verileri dönüştürme yapmadan kullanma ilkesi de 1984 sonrası verilerin kullanılmamasının bir diğer nedenidir. Dış ticaret verileri ile ücret verisi dışında kalan bütün parasal veriler 1968 fiyatları ile kullanılmıştır. Bütün fiyat verilerinin de baz yılı 1968'dir. Modelde üç tane özel veri kullanılmıştır. Bunlar kapasite kullanım oranı (CUI), kentleşme hızı endeksi (LSD) ve piyasa faiz haddi göstergesidir (RI). Bu üç değişken de 1968 yılı 1.00 olacak biçimde tanımlanmıştır. Modelde baz yılının 1968 olarak seçilmesinin nedeni, bu yılın tahmin dönemi içinde en kararlı yıl olarak görülmesidir: 60'lı yılların son yarısındaki ekonomik canlanmadan sonra 1970 yılından itibaren Türkiye ekonomisi hızla iç dengelerini kaybetmeye başladığı için baz yılını daha yakın bir tarihe çekmekten kaçınılmıştır.

Modelde kullanılan milli gelir ve bileşenlerine ait bütün değerler DPT yayınlarından derlenmiştir. Dış ticaret verileri DİE yayınlarından, parasal değerler Merkez Bankası yayınlarından, kamu gelirlerine ilişkin değerler ise Maliye Bakanlığı yayınlarından elde edilmiştir. Her kurumun standardı farklı farklı olduğu için, veriler bu biçimde grup grup toplanarak belli bir uyumun aynı karakterdeki veriler arasında sağlanmasına çalışılmıştır. Farklı kurumlardan derlenen veriler arasındaki uyumsuzluklar ise (kamu gelir ve harcamaları arasında, dış alem geliri ile dış ticaret tabloları arasında gibi) farkın model içinde etkisiz bir değişken üzerinde toplanması ile giderilmeye çalışılmıştır.

Model tahmininde, denklemleri ayrı ayrı ele alan en küçük kareler (OLS) ve iki aşamalı en küçük kareler (2SLS) gibi tahmin yöntemleri yerine sistemi bütün olarak tahmin eden üç aşamalı en küçük kareler (3SLS) yöntemi kullanılmıştır. Böylece model denklemleri arasındaki bağlantı tahmin sürecinin içine dahil edilmiştir. Modelin tahmin dönemi 1964-1984'dür. Bu durumda, gözlem sayısı (21 gözlem) dışsal değişken ile gecikmeli içsel değişkenlerin toplamını aşmaktadır. Önceden belirlenmiş değişkenlerin sayısının gözlem sayısını aşması durumunda 3SLS yönteminin ilk aşamasını gerçekleştirmek mümkün olmadığı için, ilk aşamada kullanılan önceden belirlenmiş değişken sayısı azaltılmıştır (7): Gecikmeli içsel değişkenler ile yukarıda açıklanan veri uyumsuzlukları nedeniyle ortaya çıkan farkın yüklendiği değişkenler dışarıda bırakılarak 3SLS yönteminin ilk aşamasında kullanılan değişken sayısı 14'e düşürülmüştür (8).

5E 5. BÖLÜME EK : MAKRO EKONOMETRİK MODEL VE DEĞİŞKENLER LİSTESİ

Daha önce de tanımlandığı gibi, dışsal değişkenler altı çizili olarak gösterilmektedir. Parametrelerin altındaki parantez içindeki değerler t-istatistik değerleridir.

REEL KESİM:

İMALAT SEKTÖRÜ

$$(5E.1) \ln(Q1/L) = -3.7706 + 0.1621 \ln \left[\frac{CUI \cdot K1}{L} \right] + 0.0102 \underline{TIME}$$

(-22.00) (3.22) (5.84)

$$R^2 = 0.8111 \quad D-W = 1.03$$

$$(5E.2) \left[\frac{\dot{P1}}{P1} \right] = 0.4259 + 0.4347 \left[\frac{\dot{W}}{W} \right] + 0.3316 \left[\frac{\dot{PMTL}}{PMTL} \right]$$

(2.85) (2.01) (7.86)

$$- 0.4050 \underline{CUI} - 0.4156 \left[\frac{\dot{CRS}}{CRS} \right]$$

(-3.28) (-2.63)

$$R^2 = 0.8905 \quad D-W = 1.5576$$

$$(5E.3) \underline{CUI} = -0.0541 + 0.9580 \left[\frac{\underline{MINT} \cdot \underline{EXRM} / \underline{PMTL}}{K1} \right] + 0.1190 \left[\frac{\underline{YD}}{K1} \right]$$

(-0.52) (5.77) (2.20)

$$R^2 = 0.7372 \quad D-W = 1.0677$$

İNŞAAT SEKTÖRÜ

$$(5E.4) Q2 = -0.2055 + 0.0265 Y + 0.6351 LSD - 0.0284 DTD$$

(-0.23) (4.69) (0.89) (-3.19)

$$+ 0.2607 EXINF + 0.5710 Q2_{-1}$$

(0.83) (5.45)

$$R^2 = 0.9942 \quad D-W = 2.64$$

$$(5E.5) \quad (P2 / P2) = 0.0389 + 0.5967 (P1 / P1) + 0.1606 EXINF$$

(1.22) (8.04) (1.55)

$$- 0.00166 RI$$

(-0.55)

$$R^2 = 0.7780 \quad D-W = 1.60$$

HİZMET SEKTÖRÜ

$$(5E.6) \quad Q3 = -4.3408 + 0.2510 YD + 0.6085 Q3_{-1}$$

(-3.56) (7.02) (10.40)

$$R^2 = 0.9979 \quad D-W = 2.77$$

$$(5E.7) \quad P3 = -0.0438 + 1.017 P$$

(-0.90) (520.9)

$$R^2 = 0.9999 \quad D-W = 2.01$$

TARIM SEKTÖRÜ

$$(5E.8) \quad \ln(Q5/AT) = -3.5507 + 0.4588 \ln(K5/AT) + 0.000875 TIME$$

(-3.63) (3.32) (0.10)

$$R^2 = 0.9611 \quad D-W = 1.80$$

$$(5E.9) P5 = -1.1936 + 0.8820 \left[\frac{W1 \cdot P1 + W2 \cdot P2 + W3 \cdot P3 + \underline{W4} \cdot \underline{P4}}{W1 + W2 + W3 + \underline{W4}} \right]$$

(-0.64) (18.16)

$$+ 0.0265 (Q1 + Q2 + Q3 + \underline{Q4}) - 0.1343 \underline{CRAS}$$

(1.62) (- 1.61)

$$- 0.1261 P5_{-1}$$

(-1.58)

$$R^2 = 0.9981 \quad D-W = 2.26$$

GAYRİ SAFİ MİLLİ HASILA

$$(5E.10) Y = Q1 + Q2 + Q3 + \underline{Q4} + Q5 + \underline{RES}$$

ÖZEL TÜKETİM VE HARCANABİLİR GELİR

$$(5E.11) CP = Y - (\underline{IG1} + \underline{IG5} + \underline{IGR}) - \underline{CG} - IP - \underline{SCFR}$$

$$(5E.12) YD = Y - YG$$

GENEL FİYAT DÜZEYİ, GERÇEKLEŞEN VE BEKLENEN ENFLASYON

$$(5E.13) P = W1 \cdot P1 + W2 \cdot P2 + W3 \cdot P3 + \underline{W4} \cdot \underline{P4} + W5 \cdot P5 + \underline{WRES} \cdot \underline{PRES}$$

$$(5E.14) AINF = (P - P_{-1}) / P_{-1}$$

$$(5E.15) EXINF = 0.94 \sum_{i=1}^3 (1 - 0.94)^{i-1} AINF_i$$

SEKTÖR AĞIRLIKLARI

$$(5E.16) \quad W1 = Q1 / Y$$

$$(5E.17) \quad W2 = Q2 / Y$$

$$(5E.18) \quad W3 = Q3 / Y$$

$$(5E.19) \quad W5 = Q5 / Y$$

FAKTÖR PIYASALARI:

İŞGÜCÜ

$$(5E.20) \quad LSD = 0.3.820 + 0.4602 \left[\frac{Q5}{Q1 + Q2 + Q3 + Q4} \right] \\ (2.67) \quad (2.01) \\ - 0.1609 P5 / \left[\frac{W1 P1 + W2 P2 + W3 P3 + W4 P4}{W1 + W2 + W3 + W4} \right] \\ (-1.18) \\ + 0.5084 LSD_{-1} \\ (3.32)$$

$$R^2 = 0.6138 \quad D-W = 2.37$$

$$(5E.21) \quad (\dot{W} / W) = 0.3763 - 0.2909 LSD - 0.4551 (\dot{L} / L) \\ (1.92) \quad (-1.49) \quad (-1.78) \\ + 0.00802 I1_{-1} \\ (2.58)$$

$$R^2 = 0.7584 \quad D - W = 2.20$$

$$(5E.22) \quad L = 215.642 + 16.4751 Q1 + 6.1519 I1 + 0.5850 L_{-1} \\ (6.06) \quad (3.58) \quad (2.37) \quad (6.09)$$

$$R^2 = 0.9937 \quad D-W = 2.55$$

SERMAYE STOĞU

$$(5E.29) \quad K1 = (1 - d_1) \cdot K1_{-1} + I1_{-1}$$

$$(5E.30) \quad K5 = (1 - d_1) \cdot K5_{-1} + I5_{-1}$$

MALİ KESİM:

$$(5E.31) \quad DTD = -3.3960 - 14.2365 EXINF + 0.0877 Y + 20.4950 D1$$

(-1.40)
(-5.38)
(5.39)
(11.98)

$$R^2 = 0.9185 \quad D-W = 1.65$$

$$(5E.32) \quad \ln(MS1D) = -0.6973 + 1.4437 \ln(Y) - 0.1860 \ln(P)$$

(-3.41)
(20.77)
(-12.34)

$$R^2 = 0.9574 \quad D-W = 1.85$$

$$(5E.33) \quad MS2D = MS1D + DTD + DCBD$$

$$(5E.34) \quad CRS = MS2D - MBS$$

$$(5E.35) \quad RI = \left[\frac{1}{(CRS - CRS_{-1}) / CRS_{-1}} \right] / 10.576$$

DIŞ TİCARET:

$$(5E.36) \quad XM = -249.904 + 16.9681 Q1 + 7.7904 EXRX$$

(-2.85)
(4.38)
(7.36)

$$+ 977.910 D1 + 0.2069 XM_{-1}$$

(7.51)
(2.00)

$$R^2 = 0.9934 \quad D-W = 2.74$$

$$(5E.37) \quad XA = -1119.662 + 44.4653 Q5 + 0.4585 XA_{-1}$$

(-2.42)
(2.76)
(2.51)

$$R^2 = 0.9024 \quad D-W = 2.08$$

$$(5E.38) \quad \text{MINT} \cdot \text{EXRM} / \text{PMTL} = -55.9954 + 1.8428 (\text{Q1} + \text{Q4} + \text{Q5})$$

$$\quad \quad \quad (-6.61) \quad \quad (15.40)$$

$$- 20.8976 \text{ D2}$$

$$\quad \quad \quad (-3.26)$$

$$R^2 = 0.9201 \quad \quad D-W = 1.11$$

$$(5E.39) \quad \text{MI} \cdot \text{EXRM} / \text{PMTL} = 8.2542 - 22.1366 \text{ D1} - 33.4672 \text{ D2}$$

$$\quad \quad \quad (2.00) \quad \quad (-2.84) \quad \quad (-5.87)$$

$$+ 0.9015 (\text{IG1} + \text{IG5} + \text{IGR} + \text{IP})$$

$$\quad \quad \quad (3.27)$$

$$+ 0.2444 (\text{MI} \cdot \text{EXRM} / \text{PMTL})_{-1}$$

$$\quad \quad \quad (1.27)$$

$$R^2 = 0.8614 \quad \quad D-W = 1.88$$

$$(5E.40) \quad X = \text{XM} + \text{XA} + \text{XMI}$$

$$(5E.41) \quad M = \text{MI} + \text{MINT} + \text{MC}$$

$$(5E.42) \quad \text{BC} = M - X + \text{BINV}$$

KAMU KESİMİ:

$$(5E.43) \quad T = t \cdot Y$$

$$(5E.44) \quad \text{YG} = T + \text{RG}$$

$$(5E.45) \quad \text{GD} = \text{CG} + (\text{IG1} + \text{IG5} + \text{IGR}) + \text{SUB} - \text{YG}$$

MODELDE YER ALAN DEĞİŞKENLER:

İÇSEL DEĞİŞKENLER

AINF	: Gerçekleşen enflasyon
BC	: Cari işlemler dengesi (cari \$, fazla negatif olarak)
CP	: Özel tüketim
CRS	: Kredi arzı

CUI	: Kapasite kullanım endeksi- imalat sektörü için İmalat sektöründe çıktı/sermaye oranı hesaplanmış ve bu oran 1968= 1 olarak endeks biçimine dönüştürülmüştür.
EXINF	: Beklenen enflasyon
GD	: Kamu açığı
I1	: İmalat sektörü yatırımları
I5	: Tarım sektörü yatırımları
IP	: Toplam özel yatırımlar
IP1	: İmalat sektörü özel yatırımları
IP5	: Tarım sektörü özel yatırımları
IPR	: Diğer özel yatırımlar
K1	: İmalat sektörü sabit sermaye stoğu
K5	: Tarım sektörü sabit sermaye stoğu
L	: Sigortalı işçi
LSD	: Kentleşme endeksi Kent nüfusunun artış oranı 1968= 1 olacak biçimde endeks olarak hesaplanmıştır.
M	: Toplam ithalat (cari \$)
MI	: Yatırım malları ithalatı (cari \$)
MINT	: Ara malları ithalatı (cari \$)
MS1D	: Para talebi (dar tanım)
MS2D	: Para talebi (geniş tanım)
DTD	: Vadeli mevduat talebi
P	: GSMH deflatörü
P1	: İmalat sektörü deflatörü
P2	: İnşaat sektörü deflatörü
P3	: Hizmet sektörü deflatörü
P5	: Tarım sektörü deflatörü
Q1	: İmalat sektörü katma değeri
Q2	: İnşaat sektörü katma değeri
Q3	: Hizmetler sektörü katma değeri
Q5	: Tarım sektörü katma değeri
RI	: Piyasa faiz haddi endeksi
T	: Toplam vergi gelirleri
X	: Toplam ihracat (cari \$)
XA	: Tarım malları ihracatı (cari \$)
XM	: İmalat sektörü malları ihracatı (cari \$)
W	: Sigortaya kayıtlı işçilerin ortalama günlük ücreti (nominal)
W1	: İmalat sektörünün GSMH içindeki payı
W2	: İnşaat sektörünün GSMH içindeki payı
W3	: Hizmetler sektörünün GSMH içindeki payı
W5	: Tarım sektörünün GSMH içindeki payı
Y	: GSMH
YD	: Harcanabilir özel gelir
YG	: Kamu geliri

DIŞSAL DEĐIŐKENLER

BINV	: Görünmeyen işlemler dengesi (cari \$, fazla negatif olarak)
CG	: Kamu harcamaları
DCBS	: Merkez bankasındaki mevduat
D1	: Yapma değişken (1981, 82, 83, 84= 1)
D2	: Yapma değişken (1978, 79, 80= 1)
EXRM	: İthalatta ortalama kur (TL / \$)
EXRX	: İhracatta ortalama kur (TL / \$)
IG1	: İmalat sektörü kamu yatırımları
IG5	: Tarım sektörü kamu yatırımları
IGR	: Diğer kamu yatırımları
MBS	: Parasal taban
MC	: Tüketim malları ithalatı (cari \$)
PMTL	: İthalat fiyat endeksi (TL)
PRES	: RES için fiyat deflatörü
P4	: Madencilik ve enerji sektörü deflatörü
Q4	: Madencilik ve enerji sektörü katma değeri
RG	: Vergi dışı kamu gelirleri
RES	: GSMH - Yurtiçi katma değer
SCFR	: Stok deĐiŐtirmeleri + dış kaynaklar
SUB	: Subvansiyon ve diğer transferler
TIME	: Zaman trendi
WRES	: GSMH içinde RES payı
W4	: GSMH içinde madencilik ve enerji sektörünün payı
XMI	: Madencilik sektörü ihracatı
AT	: Toplam ekilen alan

BÖLÜM 6: 1980 SONRASI İSTİKRAR POLİTİKALARI VE DIŞA AÇILMA

6.1 GİRİŞ

1977 yılının sonunda Türkiye yüksek bir enflasyon oranı ve ciddi bir ödemeler dengesi açığı ile yüz yüze kaldı. Kronik döviz kıtlığı özellikle imalat sektöründe kapasite kullanımında önemli düşüşlere neden oldu. Yüksek petrol fiyatları ve gelişmiş ekonomilerdeki gerileme sonucunda reel ihracattaki düşüş, Türkiye'nin ödemeler dengesinin daha da kötüleşmesine yol açtı. Dış faktörlere ek olarak, uygulanan iktisat politikaları da ekonominin krize sürüklenmesinde etkili oldu. Büyük kamu açıkları, iç pazarlara yönelik endüstrilere öncelik tanıyan teşvik sisteminin korunması, ihracata yönelik sektörlerin yeterince teşvik edilmemesi gibi faktörler dış faktörlerin etkilerini şiddetlendirdi.

İncelemenin bu bölümünde 1977 sonrası Türkiye ekonomisinde izlenen gelişmeler ele alınıp, değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bölüm 6.2'deki istikrar politikalarıyla ilgili, daha sonraki tartışmalara temel olarak, teorik bir girişten sonra, Bölüm 6.3'de 24 Ocak kararları çerçevesinde uygulamaya konan istikrar önlemleri ve yapısal reformların mali sektör, dış ticaret, faiz ve kâr rejimleri alanlarındaki uzantıları özetlenecektir. Bu bölümde önce bu politikaların ihracat, enflasyon, yurtiçi üretim, istihdam ve dış borçlar üzerindeki etkileri incelenecektir. Son olarak, liberalizasyon çabalarının ve ihracata yönelik kalkınma stratejisi uygulamalarının 1980 sonrasında ortaya koyduğu sonuçlar ve bu yaklaşımın genel niteliği tartışılacaktır.

6.2 ORTODOKS STABİLİZASYON POLİTİKALARI VE İKTİSADİ GELİŞME

Gelişmekte olan ülkeler bağlamında istikrar (stabilizasyon) politikaları genellikle ödemeler dengesinde kalıcı bir iyileşme ve yurtiçi enflasyon hızının düşürülmesi gibi genel makroekonomik hedeflere yönelik iktisadi önlemler içerir (Khan ve Knight: 1982). Nitekim Türkiye'de 1978 sonunda uygulamaya konan ve içeriği 1980'den sonra daha da netleşen istikrar politikalarının varoluş nedeni bu tanımla tam bir uyum içindedir: Türkiye'de de olduğu gibi birçok gelişmekte olan ülkede de izlenen ve çoğu kez şok tedavisi biçiminde kullanılan sözkonusu iktisadi önlemlerin temelinde enflasyonun alışılmamış boyutlara ulaşması, ödemeler dengesindeki krizle birlikte ülke dış rezervlerinin hızla erimesi ve sonuçta ekonominin tam bir tıkanma noktasına gelmesi yatar. Uzun dönemli hedefler açısından bu tip istikrar programlarının özellikle son yıllarda odaklaştığı bir başka konu da, gelişmekte olan ülkelerin dış borçlarıdır (1).

Konumuz açısından önemli olan ve 1970-85 yıllarında birçok ülkede başgösteren ödemeler dengesi açıkları ve alışılmamış enflasyon hızlarının nedenleri hakkında iktisat disiplini keskin bir fikir birliğinden söz edilemez. Bir grup iktisatçı bu dengesizliklerin özellikle (çoğu kez genişletici iç politikalar, gerçekçi olmayan yüksek döviz kurları, bütçe açıkları ve ithal ikameci-korumacı dış ticaret politikaları şeklinde ortaya çıkan) hatalı makro politikalarından kaynaklandığını savunurken (2), diğer bir görüş de bu tip dengesizliklerin asıl nedenini uluslararası petrol fiyatlarında ve faizlerindeki artışlar, dış ticaret hadlerindeki gerileme ve nihayet aynı dönemde sanayileşmiş ülkelerde görülen durgunluğa bağlamaktadır (3).

Ortodoks istikrar politikalarının hareket noktası iç ve dış dengesizliklerin temelinde yurtiçi artık talebin yattığı görüşüne dayandığından, bu programlar genellikle talep daraltıcı önlemleri içerir: Sıkı para politikaları, devalüasyon, kamu harcamalarının kısılması, fiyat ve döviz kurlarının serbest bırakılması, ücret artışlarının önlenmesi vb.. Teorik temelleri özel olarak para miktar ve satın alma gücü paritesi modellerine ve genelde paracı yaklaşıma dayanan bu politikaların 1970'li ve 1980'li yıllarda az gelişmiş ve yarı-sanayileşmiş ekonomilerde ortaya koyduğu sonuçlar en azından kısa ve orta dönemde enflasyonun kontrolü açısından parasalcı modelin yanlışlığını kanıtlamıştır (Dornbush: 1982). Diğer yandan, bu istikrar politikalarının içerdiği makro önlemlerin az gelişmiş ekonomilerde sanayileşmiş ülkelerde görülenlerden çok farklı sonuçlara yol açtığı giderek daha da açıklık kazanmıştır (4). Özetle belirtmek gerekirse, para arzının daraltılması toplam yurtiçi talebi düşürse bile, bu daraltıcı etkiler, değişik kanallardan toplam arz üzerinde de bir daralmaya yol açar. Arz ve talebin birlikte düşmesi fiyat düzeyinde hedeflenen gerilemeyi yaratmayabilir. Bundan da öte, bir stabilizasyon aracı olarak sık sık başvurulan devalüasyon, aynı şekilde sanayileşmiş ülkelerde beklenenin tersine, az gelişmiş ülkelerde üretimi daraltıcı ve enflasyonu körükleyici stagflasyonist etkiler yaratır (Porter ve Ranney: 1982). Kuşkusuz bu stabilizasyon denemelerinin sonuçları, en çarpıcı biçimde Latin Amerika ülkelerinde görülmüş ve iktisat mesleği içinde giderek güçlenen bir eleştiri akımına hedef olmuştur (5). Ortaya konan teorik ve ampirik çalışmalarda istikrar önlemlerinin üretim, gelir düzeyi ve gelir dağılımı üstündeki olumsuz etkileri vurgulanmıştır. Bu nedenlerden dolayı, 1970'lerin sonlarından itibaren stabilizasyon programlarını irdeleyen IMF ve Dünya Bankası kaynaklı araştırmalarda bile, bu politikaların salt talep yanlı etkileri

değil, arz yanlı özelliklerinin de gündeme getirildiği görülür. Genel olarak az gelişmiş ülkelerdeki sermaye piyasalarının gelişmemişliği ve mali dengesizliklerin özelliklerinden dolayı para ve mali politikaların birbirlerinden bağımsız olarak kullanılması mümkün olmamasına rağmen (6), klasik stabilizasyon paketleri bu iki politikanın da yurtiçi talebi daraltıcı yönde uygulanmasını önerir. Diğer yandan, arz yanlı politikalar ise toplam üretimi artırmayı amaçlar ve özellikle iki yoldan etki gösterir: Birincisi, fiyat ve döviz kuru katılıklarını, tekel, vergi, subvansiyon ve dış ticaret kısıtlamalarından kaynaklanan çarpıklıkları ortadan kaldırarak üretim faktörlerinin etkinliğini yükseltmeyi hedef alır. İkincisi ise, tasarruf ve sabit yatırımları, insan sermayesini ve teknolojik gelişmeyi teşvik ederek, uzun vadede ülkenin büyüme hızının artmasına yardımcı olur (Khan ve Knight: 1982)

Daha önce de değinildiği gibi, IMF kaynaklı talep kısıtıcı istikrar politikalarının üretim kapasitesini daraltıcı ve işsizlik yaratıcı etkileri birçok çalışmada sergilenmiştir (7). Bu politikaların dayandığı teorik modele göre dış dengesizliklerin temel kaynağı aşırı kredi arzının doğurduğu iç taleptir. O halde her stabilizasyon politikası pratikte şu ya da bu şekilde yurtiçi kredilerin daraltılması ve talebin düşürülmesinden geçer. Son yıllarda sadece IMF dışında değil, IMF içinde de kapalı tartışmalara yol açan bu mantığın analitik dayanağını Polak (1957)'nin çalışması oluşturur. Bu analizin özünü Bacha (1987), Taylor (1984) ve bir derece Türel (1984)'ü tekrarlama pahasına bu bağlamda özetle vermekte, bu teorik girişin bütünlüğü açısından yararlı olabilir. Polak'ın modeline göre para stoğundaki değişimler (dMS), yurtiçi kredi artışları (dD) ve uluslararası rezervlerdeki değişmelerin (dR) toplamına eşittir:

$$(6.1) \quad dMS = dR + dD$$

Para hızının (v) klasik miktar teorisinde olduğu gibi sabit kaldığı varsayılırsa, para talebindeki değişmeler nominal gelirdeki değişmeler (dY) cinsinden şöyle yazılabilir:

$$(6.2) \quad dMd = dY / v$$

Para piyasaları da sürekli bir denge durumu varolduğu kabul edilirse (yani $dMS = dMd$), yukarıdaki denklem (6.1) ve (6.2)'den dış rezervlerdeki değişmeler şu şekilde ifade edilebilir:

$$(6.3) \quad dR = dMd - dD = dY/v - dD$$

Denklem (6.3)'e, nominal gelirdeki değişmelerin yurtiçi kredi değişmelerinden bağımsız olduğu varsayımı da eklenince, ortaya ikili bir sonuç çıkar: Birincisi, yurtiçi kredilerdeki değişmeler para arzındaki değişmeleri aştığında (yani $dD > dMd$) uluslararası rezervler azalır ($dR < 0$). İkincisi, kredilerdeki daralmalarla rezervlerin artması arasında bire bir ilişki ortaya çıkar.

Diğer yandan, cari hesaplar dengesi (CA), hem nominal gelir ile yurtiçi emme kapasitesi (absorption) (A) arasındaki fark olarak;

$$(6.4) \quad CA = Y - A$$

hem de dış rezervlerdeki değişme (dR) ve net dış borçlanmada değişmelerin (dF) farkı olarak ifade edilebilir:

$$(6.5) \quad CA = dR - dF$$

Böylece denklem (6.3), (6.4) ve (6.5) kullanılarak, IMF istikrar programlarının temel mantığına varılmış olunur:

$$(6.6) \quad A - Y = (dD + dF) - dMd$$

Denklem (6.6)'ya göre emme kapasitesi, zorunlu olarak yurtiçi ve dış kaynaklı kredilerdeki değişmelerin ($dD + dF$) para talebindeki artışları (dMd) aşmasına teka-bül eder. Dış krediler belirli bir disipline tabi kılındığında, artık emme kapasitesini denetlemenin yurtiçi kredileri sınırlamadan geçeceği kanıtlanmış olur.

Yukarıda verilen basit analizde altının çizilmesi gereken kritik nokta, nominal gelir düzeyinin (Y) dolaylı ve dolaysız şekilde yurtiçi kredilerinden etkilenmediği varsayımdır. Aslında nominal gelir, tanım gereği, reel gelir ve fiyat düzeyi olarak ikiye ayrılabilir ki bu, kredilerin önemini ön plana çıkarır. Şöyle ki, reel gelir düzeyi yurtiçi kredilerce iki yoldan etkilenir. Birincisi, az gelişmiş ülkelerde hayati önem taşıyan işletme sermayesi ve üretim düzeyi banka kredileriyle doğrudan ilişkilidir; kredilerdeki daralma, bu nedenle toplam talebi düşürdüğü gibi üretimi de daraltır. İkincisi, kredi hacminin daralması sonucu azalan iç talep, ithalatı azaltıp ihracatı artıracığına, genel olarak artık üretim kapasitesine yol açar (Bacha: 1987, s. 1463).

IMF stabilizasyon programları kredi kısıtlamasının bu daraltıcı etkilerine karşı iki önemle karşı koymaya çalışır: Bunlardan birincisi, özel sektöre kanalize edilen üretken kredi fonlarının belirli bir düzeyde tutulması (bu durum kredi daralmasının yükünün kamu kesimine ait olduğunu ortaya koyar). İkincisi ise, denge kur oranlarına yaklaşabilmek için geniş çaplı devalüasyona gidilmesidir. Devalüasyon bir yandan ihracatı teşvik edip ithalatı yavaşlatırken, ödemeler dengesinde de iyileşmeye yol açacaktır.

Polak modeline göre kredi kontrolünün rezervler ve enflasyon üzerindeki olumlu etkilerini görebilmek için nominal gelirdeki değişmeleri fiyat (P) ve reel gelir (y) düzeylerindeki değişmeler cinsinden ifade etmek gerekir:

$$(6.7) \quad dY = ydP + dyP$$

Denklem (6.3)'ten yararlanarak toplam kredilerdeki değişmeler aşağıdaki eşitlik ile elde edilir:

$$(6.8) \quad dD = (y/v) dP + (P/v) dy - dR$$

Denklem (6.8), kredi daralmasının ya fiyat düzeyini düşüreceğini ya da dış rezervler yoluyla ödemeler dengesi üzerinde olumlu etki yapacağını ortaya koyar. Doğal olarak, bu sonuç reel gelir düzeyinin bu gelişmelerden uzun vadede etkilenmeyeceği varsayımına dayanır. Yukarıda kısaca verilmeye çalışılan IMF istikrar programı modelinin değişik açılardan ayrıntılı eleştirileri literatürde mevcuttur. Burada vurgulanması gereken, bu politikaların üretim, gelir dağılımı ve iktisadi

büyüme gibi az gelişmiş ülkeler açısından hayati önemdeki konuları ihmal etmek pahasına enflasyonla mücadeleyi baş amaç olarak gündeme getirmeleridir (8).

Son olarak, stabilizasyon politikalarının talep yanlı özellikleri verildikten sonra, kısaca arz yanlı içeriğine de değinmek gerekir. Etkileri yapısal uyum (Structural Adjustment) politikaları çerçevesinde ele alınan bu programların hem faktör verimliliği, hem de uzun dönemde büyüme hızını yükselterek toplam üretimi artırmayı hedefledikleri daha önce belirtilmişti. Bu bağlamda fiyat ve kur rejimindeki dengesizliklerin (tekel, vergi, subvansiyon ve dış ticareti kısıtlayıcı engeller vb.) yarattığı piyasa çarpıklıklarının mikro uygulamalar ve reformlar sonucunda yokedilmesi, bu arz yanlı istikrar programlarının amaçları arasındadır (9).

Arz yanlı gelişme iktisadi literatüründe büyüme açısından finans politikalarının ve mali piyasa yapılarının önemine dikkat çeken çalışmaların ürettiği öneriler 1970 sonrasında hızla istikrar programlarını düzenleyen merkezlerce benimsenmiş ve yapısal programlarını düzenleyen merkezlerce benimsenmiş ve yapısal reformların entegre bir parçası olarak birçok gelişmekte olan ülkede uygulamaya konmuştur. McKinnon (1973) ve Shaw (1973)'ün araştırmalarından kaynaklanan bu arz yanlı politikalar, sermaye birikimi ve tasarrufların artırılması açısından izlenen faiz ve kur politikalarının önemi üzerinde odaklaşır (10). Mali (finansal) baskı altında tutulan ekonomilerdeki faiz ve kur oranları denge değerlerin altında kaldığı için toplam tasarruflar ve yatırımlar üzerinde olumsuz etkide bulunur. Tasarrufların mali sektör tarafından yönlendirilememesi uzun dönemde mali sektörün daralmasına ve büyüme hızının düşmesine yol açar. Doğal olarak böyle bir analizden çıkan sonuç, kalkınma açısından yüksek reel faiz uygulamalarının gerekliliği ve mali sistem reformlarının kaçınılmazlığıdır. Ayrıca böylesi bir uygulama ekonomide istikrar ve kalkınma amaçlarını uyumlu kılma açısından oldukça caziptir.

Ne varki 1970 ve 1980'li yıllarda değişik ülkelerde uygulamaya konan ve yukarıda özetlenen öncüllerden hareket eden bu politika ve reformların sonuçları söz konusu teoriyi destekler yönde olmadı. Nitekim ekonomide geniş çaplı piyasa çarpıklıkları olduğu sürece, para ve mali piyasalarda dengeye yönelebilmek bakımından reel faizleri artı değerlere çıkarmak doğru olsa da, bu artan faizler karşısında yatırımların gerilemesinin, iktisadi kalkınma açısından pek göz ardı edilebilecek bir maliyette olmadığı kısa zamanda anlaşıldı (Bruno: 1979, van Wijnbergen: 1983a, 1983b ile 1985, Taylor: 1981 ve Bufile: 1984a).

Yüksek faiz politikalarının eleştirisi değişik düzeylerde ele alınabilir. Öncelikle menkul kıymetlerin yüksek getiri hadleriyle yatırımlar ve sermaye birikimi arasındaki ilişki sorgulanabilir. Bu konuyla ilgili olarak belirtmek gerekir ki yukarıda özetlenen McKinnon'cu yaklaşım reel para mevcudu (reel money balances) ve reel sermaye birikimi arasında tamamlayıcı (complementary) bir ilişki olduğu varsayımından hareket eder. Yani, neoklasik dışsal para-yatırım arasındaki ikame varsayımı reddedilir. Böyle bir ilişki birçok az gelişmiş ekonomide izlenmesine karşın, reel faiz oranları sermaye getiri hadlerinin üzerine çıktığı durumda sermaye birikimi (yatırımlar) ve reel para mevcudu arasındaki tamamlayıcı bu bağ kopar (Khatkhate: 1982). Başka bir deyişle, reel faiz oranlarındaki artış ancak bu oranların sermaye getiri hadlerinin altında kaldığı sürece yatırımları ve büyüme hızını artırır (Khatkhate: 1982 s. 690). Aksi durumda yüksek faiz politikaları aynı mantıksal çerçevede sermaye birikimine yol açmaz. Bunun nedeni, kısaca, değişik kıymetler arasındaki portfolio denge durumunun bozulup, getirilerin reel para mevcudu

lehine ve sermaye birikimi aleyhine dönmesidir. Bu koşullar altında reel para mevcudu ve sermaye birikimi arasında bir ikame ilişkisi söz konusudur: Para mevcudundaki artış, sermaye birikimi ve yatırımlara ayak bağı olur (Khatkhate: 1980).

Diğer yandan, görece açık ekonomilerde yüksek faiz politikaları ve kalkınma hedefleri arasındaki uyum ve koordinasyon konusu daha da karmaşık sorunları gündeme getirir. Şöyle ki faizlerin uluslararası faiz oranlarının altında kalması dışarıya sermaye kaçışını körüklerken, izlenen kur ve devalüasyon politikaları ülkede yabancı para ikamesine (currency substitution) yol açabilir. Özetle denilebilir ki piyasalarda dengeyi sağlamaya yönelik politikalar çoğu kez iktisadi kalkınma ve toplumsal refah açısından yüksek maliyetleri de içerir.

Yüksek faiz politikalarının yapısalıcı (ve yeni-yapısalıcı) iktisatçılar tarafından ortaya konan bir başka eleştirisi ise, bu politikaların aksak piyasa yapılarının yaygın olduğu az gelişmiş ekonomilerde üretimi ve istihdamı daraltıcı etkisi ile ilgilidir (Taylor: 1983, Bruno: 1979). Sermaye ve para piyasalarının çok yetersiz olduğu bu ekonomilerde firmaların işletme sermayesinin finanse edilmesi genellikle resmi olmayan (curb market) piyasalardan elde edilen fonlarla gerçekleştirilir. Banka faiz oranlarının artırılması pozitif reel faizlere geçmeyi sağlar. Böylece resmi olmayan para piyasalarındaki fonların bir kısmı resmi piyasalara yönelir ama, bu durum, resmi olmayan piyasalardaki faizlerin de yükselmesine neden olur. Sonuçta işletme sermayesinin finansman maliyeti artar ve bu markup fiyatlama mekanizmasıyla genel fiyat düzeyine yansırak ülkede enflasyonist baskı yaratır. Diğer yandan, fonların resmi piyasalara kayması bankacılık sektöründeki rezerv tutma zorunluluğundan dolayı belirli bir fon daralmasına yol açabilir. Sonuçta üretim düşer (11).

6.3 24 OCAK KARARLARI VE YAPISAL REFORMLAR

Yukarıda belirtildiği gibi, 1970 sonlarında Türkiye ekonomisi hem sanayileşmiş ülkelerde beliren durgunluk, hem de dışsal şokların etkisi altında derin bir bunalıma girdi. 1970'lerin başlarında kısa bir dönem için yükselen işçi döviz transferleri ve olağanüstü yüksek faizlerle elde edilen kısa vadeli krediler belirli bir süre için kamu yatırımlarını ve ithal girdi giderlerini karşılamada yeterli olduysa da, dörde katlanan petrol fiyatları ve yükselen dış faiz ödemeleri 1978'e gelindiğinde ülke ekonomisini hızla ciddi bir tıkanma noktasına getirdi. 24 Ocak 1980'de başlatılan istikrar ve yapısal uyum (structural adjustment) politikaları IMF, Dünya Bankası ve OECD kaynaklı büyük kredi olanaklarıyla desteklendi (12). Ödemeler dengesindeki açıkları kapatmak, yüzde 100'ün üstüne çıkan enflasyonu denetim altına almak ve uluslararası piyasalarda ülkenin kredi itibarını yeniden sağlamak amacıyla başlatılan istikrar politikaları, başlangıçta bir bilinen politika paketinin ötesine geçmediyse de, uygulamaya konulan politikaların boyutları ve gözetilen hedeflerin niteliği bu yeni dönemin aslında geçmişle radikal bir hesaplaşma ve kopma olduğunu kısa zamanda ortaya koydu (13). Ülke ekonomisinde iç ve dış dengeleri sağlamayı amaçlayan önlemlerin ötesinde, bu programın temelde piyasa güçleri ve açık ticarete dayanan uzun dönemli bir yeniden yapılanmaya yönelik olduğu iktidar çevrelerince güçlü biçimde vurgulandı. Kısaca belirtmek gerekirse, Türkiye ekonomisinde yıllardır merkezi müdahalelerle yürütülen iç talebe yönelik ithal ikameci sanayileşme modeli terkediliyor, yerine serbest piyasa güçlerine

duyarlı ve uluslararası rekabete açık ihracata yönelik bir kalkınma stratejisi konuyordu. Başka bir deyişle, gündemdeki madde varolan ekonomik yapının, radikal biçimde dönüştürülmesiydi.

6.3.1 İSTIKRAR PROGRAMLARI VE EKONOMİDE LIBERALİZASYON GİRİŞİMLERİ

1978 sonunda ülke ekonomisini tam bir iflasın içine sürükleyen bu durum aslında önceki yıllarda gözlenen gelişmeler göz önüne alındığında pek sürpriz olarak algılanamaz (14). Nitekim 1977 yılında GSYİH'nın yüzde 9'una yükselen cari hesaplar açığı, bir yılda GSMH içindeki payı yüzde 23.2'den yüzde 27.6'ya çıkan yıl sonu dış borç stoğu, yüzde 43.8'den 1979'da yüzde 71.1'e fırlayan enflasyon hızı (GSMH deflatörü) bu beklenen çöküntünün sevimsiz habercileri oldu (15). 1978-79 yıllarında uygulamaya konan istikrar önlemleri ödemeler dengesi üzerinde marjinal bir iyileşme yarattıysa da enflasyonla mücadelede yenik düştü. Ara ve yatırım malları ithalat hacmindeki yüzde 50 civarındaki önemli düşüşle birlikte özellikle imalat sektöründeki kullanım kapasitesi büyük ölçüde daraldı ve büyüme hızı negatif değerlere indi.

24 Ocak kararlarıyla oluşturulan istikrar programının temelinde, Bölüm 6.2'de görüldüğü gibi, klasik IMF kaynaklı istikrar politikalarıyla uyumlu olarak dengesizliğin ve enflasyonun asıl kaynağının yurtiçi artık talep olduğu teşhisi yattığından, stabilizasyon önlemlerinin büyük bölümü öncelikle kamu harcamaları ve iç talebin kısılmasına yöneltildi. Bu bağlamda Merkez Bankası'nın kamu sektörüne verdiği kredilerdeki yıllık nominal artışlar 1980'de yüzde 46.6'dan, dört yıllık bir süre içinde büyük miktarda düşürülerek, 1984'de yüzde 6.9 oranına indirildi (1985'de bu oran tekrar yüzde 23'e çıktı). Diğer yandan bütçe açıklarını kapatmak amacıyla yürürlüğe konan vergi reformları 1981'de vergi gelirlerinde belirli bir artışa yol açtıysa da, vergi denetimi ve tahsilindeki gerekli dönüşümler gerçekleştirilemediğinden, bu alanda kayda değer olumlu bir gelişme oluşamadı. Nitekim vergi gelirleri GSMH'da yüzde olarak 1980'de yüzde 16.9'dan, 1985'e gelindiğinde yüzde 13.9'a indi. Bu nedenlerden dolayı, denilebilir ki izlenen talep düşürücü politikaların yükü toplam harcamalar kalemi üstünde yoğunlaşmıştır. Yine aynı dönemde bütçe politikaları açısından işaret edilmesi gereken bir gelişme de kamu sektörü ve KİT'lerle ilgilidir. 1980 yılında GSMH'nın yüzde 10.2'ye eşit olan kamu kesimi borçlanma hacmi, 1984 yılı hariç, giderek düşerek 1985'de yüzde 5.2'ye inmiştir. 1986-87 yıllarında tekrar yükselmeye başlayan bu oran (1987'de yüzde 8.2), 1988'e gelindiğinde kontrol altına alınarak yüzde 5.8'e düşürüldü. Sonuçta konsolide bütçe hesaplarına göre GSMH'daki pay olarak 1980 için yüzde 5.3'lük açık, 1985'de yüzde 2.2'ye, 1988 yılında ise yüzde 1.4'lük bir bütçe artığına dönüştü. Bunlara paralel olarak kamu sabit yatırımları da dönem boyunca hızla düşmeye devam etti.

1980 sonrası döneminde izlenen istikrar programında para politikalarının ayrıcalıklı bir yeri vardır. Sanayileşmiş kapitalist ülkelerde bu politikaların en önemli aracı olan açık piyasa operasyonlarının geniş çaplı uygulaması Türkiye'de mümkün olmadığından, daraltıcı önlemler doğrudan Merkez Bankası kredilerinin kısıtlanması ve faiz politikalarına dayanmak zorunda kaldı. Yukarıda denildiği gibi kamu sektörü kredileri kısılırken, faizler serbest bırakıldı. Aynı zamanda Merkez Bankası reeskont oranı da yükseldi, vadeli ve vadesiz mevduatlardaki rezerv

oranları artırıldı. 1982'ye dek tavizsiz biçimde uygulanan bu sıkı para politikaları, enflasyonist eğilimlerin yumuşamasıyla birlikte bir süre sonra gevşetildiyse de bu politikalara 1983'de tekrar dönüldü. Ne var ki 1984'de başlatılan yeni döviz mevduat hesapları ekonomide likidite fazlası yaratarak, para stoğunun denetlenmesini engelledi. Diğer yandan, nakit paradan banka mevduatlarına dönüş ve efektif rezerv oranlarındaki düşüş para çarpımını artırarak para miktarının hedeflenen limitler içinde tutulmasını güçleştirdi (Kopits: 1987 s. 18). 1985'de tekrar artırılan kamu sektörü kredileri, banka rezerv oranlarının düşürülmesiyle birleşince M2'de genişlemeye yol açtı. Artık likiditeden kaynaklanan mali piyasalardaki bu istikrarsızlık 1988'e dek devam etti. Bu nedenle Merkez Bankası para stoğunu daha iyi denetleyebilmek için birtakım yeni düzenlemelere gitti-Interbank piyasasında alt ve üst sınırlar koyulması, çift yönlü kotasyon sisteminin başlatılması gibi. (Merkez Bankası Yıllık Raporu 1988, s.46-47) (16).

Mali ve para politikalarının toplam talep üzerindeki daraltıcı etkilerini güçlendirmek için aynı zamanda birtakım yapısal reformlar da düzenlenmiştir. Öncelikle fiyat kontrol komisyonunun lağvıyla birlikte özel sektör fiyatları serbest bırakıldı. KİT ve tekel mallarında üretim maliyeti temelinde büyük çaplı ayarlamalara gidildi. Benzeri reformlar bazı istisnalarla tarım fiyatlarında da izlendi ve pamuk ve kuruzüm gibi bir takım ürünlerde destekleme fiyatları dış piyasa fiyatlarına uygun bir düzeye getirildi. Bazı ürünler ise destekleme listesinden tümüyle çıkarıldı. Bu reformlar aracılığıyla bir yandan Merkez Bankası kredileriyle karşılanan kamu işletmeleri açığının bütçe üzerindeki enflasyonist baskısı ortadan kaldırılmaya, diğer yandan fiyat kontrollerinin yarattığı denge dışı fiyatlar düzeltilerek artık talep ve karaborsa engellenmeye çalışıldı.

Mali kesimde ise, tasarrufları artırıp tüketim harcamalarını düşürmek için vadeli ve vadesiz mevduat faizlerinde bir serbestleşmeye gidildi. Gün geçtikçe güçlenen enflasyonist eğilim karşısında, reel faizler negatif değerlere inmiş, bu durum ise mali sektördeki fon akışında büyük çapta bir daralmaya yol açmıştı. Bu durumun önüne geçmek için Merkez Bankası Temmuz 1980'de faiz üst sınırlarını kaldırmıştır. Ne vak ki bankacılık sektöründeki oligopolcü yapı kısa zamanda kendini hissettirdi ve vadeli faiz oranlarının saptanmasında bankalar arası centilmenlik anlaşmasına gidildi. 1983 yılında en büyük dokuz banka için vadeli mevduat faizleri kanuni olarak belirlenmek zorunda kalındı. GSMH deflatörü ve vergi sonrası altı aylık vadeli mevduat faizleri kullanıldığında reel faizlerin, 1982'den itibaren, 1984 yılı hariç, positif değerler aldığı görülür. Daha sonraki yıllarda faiz politikaları, genellikle Merkez Bankası'nın değişik mevduatlar üzerindeki faiz üst sınırlarını saptayıp denge faiz oluşumunu bankalar arası rekabete bırakması şeklinde gelişmiştir. 1988 yılına gelindiğinde, yüksek enflasyon ve emisyonadaki artışla birlikte, mevduat faizleri tekrar negatif değerlere düşmeye başladı. 1988'in Ekim ayında Merkez Bankası kamu mevduatları dışındaki her çeşit mevduat faizini serbest bıraktı (17).

Bütün bu daraltıcı politikalar da yapısal reformlar sonucunda enflasyon hızı 1980-82 döneminde büyük bir düşüş gösterdiyse de (GSMH deflatöründeki artış 1980'de yüzde 103.8 iken, bu oran 1982'de yüzde 27.5'e indi), 1983'den itibaren enflasyonist eğilim tekrar ivme kazandı: 1985 Mart ayında yüzde 60'a varan toptan eşya fiyat endeksleri cinsinden enflasyon hızı 1987'e kadar yarı yarıya düşmüş, bu yılın başlarından itibaren tekrar canlanarak 1988'de yüzde 68, 1989'da ise yüzde 70'lerin üstüne tırmanmıştır (18).

Bu dönemde izlenen istikrar ve yapısal reform politikalarının emek piyasaları ve istihdam üzerinde de derin etkileri oldu. 1980 müdahalesinden sonra sendikal faaliyetler büyük ölçüde kısıtlandı ve ücret belirlemeleri Yüksek Hakemler Konseyi'nin denetimine bırakıldı. Özel sektörde konseyin saptadığı oranlar yardımcı sınırlar olarak kullanılırken, kamu kesimindeki ücretler doğrudan konseyce belirlendi. Reel ücretler 1979-85 döneminde yaklaşık yüzde 40'lık bir düşüş gösterdi. İşsizlik oranı ise, yüzde 13.6'dan yüzde 16.3'e yükseldi. Bu oran 1988'de yüzde 14.4'e geriledi. Ancak, reel ücretlerdeki düşme eğilimi devam etti: 1977 100 olmak üzere, reel ücretler 1979'da 75.9, 1985'de 45.9, 1988'de ise 36.2'ye düştü (Petrol-İş 1988 Yıllığı).

1980 sonrasında uygulamaya konan istikrar politikalarının önceki dönemlerde izlenen benzer önlemlerden en büyük farkının dış ticaret alanında yapılan radikal sayılabilecek değişiklikler olduğunu söylemek pek yanlış olmaz. Nitekim yukarıda da işaret edildiği gibi, bu politikalar salt ödemeler dengesindeki açıkları kapatmak amacını gütmemiş, Türkiye Cumhuriyeti'nde elli küsur yıldır izlenen ithal ikameci ve korumacı dış ticaret rejimine son verip, dışa dönük, liberal, ihracata yönelik bir kalkınma stratejisine geçişi de amaçlamıştır. Yine denilebilir ki, elde edilen sonuçlar açısından bu politikaların en başarılı olduğu alan da budur. Dış ticaretle ilgili gelişmeler iki bölüm içinde özetlenebilir: Birincisi ticaret rejiminde uygulanan liberalizasyon reformları, ikincisi ise kur politikaları - ki ihracatın ötesinde talep yanlı istikrar önlemleriyle doğrudan bağıntılıdır. Ocak 1981'de alınan bir kararla öncelikle kota kısıtlamaları büyük ölçüde kaldırıldı. İthalat permilerine bağlı Liste II'de yer alan birçok mal ithalatı serbest olan Liste I'e geçirildi. Aynı şekilde 1979'da sanayi malları ithalatında yüzde 20'ye eşit olan teminatlar yüzde 10'a, ticari amaçlı ithalat teminatları ise yüzde 40'dan yüzde 20'ye indirildi. 1984 başlarında iki liste uygulaması kaldırılıp, üç liste uygulamasına geçildi. Böylece daha önce ithalat iznine bağlı olan malların yüzde 60'ı serbest ithalat listesine kaydırıldı. Miktar kısıtlamalarındaki indirimlere paralel olarak gümrük vergileri de düşürüldü. 1985 yılında ise narkotik maddeler, silah ve cephane dışındaki malların ithalatı tüümüyle serbest bırakıldı ve ithalat teminatları da indirildi (Kopits: 1987 s.11).

Dış ticaretin serbestleştirilmesinde kur politikalarından da büyük ölçüde yararlandı. Ocak 1980'de yüzde 33'lük nominal devalüasyonla başlatılan esnek kur uygulamaları daha sonra yurtiçi ve yurtdışı enflasyon hızları da göz önüne alınarak kayan kur (crowling peg) şeklinde devam etti. Aynı zamanda ithal ikameci imalat sanayiye yönelik çoklu kur uygulamalarına da son verildi. Bu devalüasyonların arkasındaki mantık kısaca şöyle özetlenebilir. Birincisi, TL'sını dış piyasalardaki gerçek (denge) değerine kavuşturmak. İkincisi ise, bir yandan değer kaybeden TL'sı yardımıyla iç talebi kısıp dış talebi teşvik ederken, diğer yandan yurtiçi talebin dış ticarete konu olan mallardan dış ticareti yapılmayan (nontradebles) mallara kaymasını sağlamak. Sonuç olarak 1980-85 süresinde TL'sı efektif kurlar cinsinden yılda yaklaşık yüzde 3 oranında değer kaybetti. 1984 yılında ticari bankaların belirli sınırlar dahilinde döviz ticareti yapmalarına ve döviz hesabı açmalarına izin verildiği gibi Merkez Bankası'nca saptanan değerler etrafında kendi kurlarını da belirlemelerine olanak sağlandı. Nihayet 1988 Ağustos tarihinde döviz kurlarının belirlenmesi Merkez Bankası'nca kurulan döviz piyasası yardımıyla serbest piyasa güçlerine açıldı. Bu bağlamda işaret edilmelidir ki döviz karaborsasının önemli ölçüde yokedilmesi bu politikaların sonucunda gerçekleşmiştir.

Nihayet liberalizasyon girişimleriyle ilgili olarak değinilmesi gereken bir nokta

da dışa açılma stratejisi dahilinde ihracat sektörüne yöneltilen teşvikler ve bu sektörün ekonomide kısa zamanda kazandığı cazibenin önemidir. Yukarıda birkaç kez vurgulandığı gibi, ihracatın artırılması 1980 sonrası iktidarca benimsenen ihracata yönelik kalkınma ve yeniden yapılanma politikalarının bel kemiğini teşkil eder. Bu doğrultuda atılan ilk adım, ihraç edilen sanayi ürünlerinin üretiminde kullanılan ara mallardaki ithalat vergilerinin kaldırılması ve ihracat olanaklarının kolaylaştırılması olmuştur. Bu sübvansiyonların ihracat patlamasında kuşkusuz büyük payı vardır. 1984 yılına gelindiğinde ihracatta permi zorunluluğu ve fiyat denetlemesinin kaldırılmasıyla birlikte ihracat teşvikleri de giderek düşürülmeye başlandı. Ayrıca tekstil ihracatında vergi indirimi tamamen kaldırılmış ve Ocak 1985'de ihracat destek kredileri yerine doğrudan sübvansiyonlar uygulamaya konmuştur.

Bu teşvikler sonunda 1980-85 yılları arasında ihracat 2.9 milyar Dolardan, yıllık rekor yüzde 22'lik bir artış göstererek 7.9 milyar Dolara, 1988'de ise 11.7 milyar Dolara çıktı. Aynı zamanda ihracatın bileşiminde de radikal bir dönüşüm oldu: İmalat sektörü mallarının 1980'de toplam ihracattaki yüzde 36'lık payı, beş yıl içinde yüzde 80'e yükseldi (19), tarım ürünlerinin payı ise yüzde 16'ya düştü. 1988'e gelindiğinde imalat sanayideki ve sabit yatırımlardaki gerilemeler sonucunda ihracattaki artış hızı 1987'deki yüzde 36.8'lik değerinden hızla düşerek yüzde 11.7'ye indi.

6.3.2 DIŞA AÇILMA ÇABALARININ SONUÇLARI VE DIŞ BORÇLAR

Türkiye'de 1980 sonrasında uygulanan istikrar ve liberalizasyon programlarının sonuçları uluslararası finans çevrelerinde destek ve övgüyle karşılandı (20). 1980'in başlarında yüzde 104'lük yurtiçi enflasyonun iki yılda yüzde 28'e indirilmesi, ödemeler dengesindeki darboğazın aşılması, ihracatın rekor seviyede artışı ve özellikle de sağlıklı bir büyüme hızının sağlanması bu programların başarılı sonuçları olarak yorumlandı. 24 Ocak kararlarının üstünden dokuz yıl geçtikten sonra biriken istatistiki veriler, dışsal şokların yarattığı geçici etkilerin durulması ve uluslararası ekonomik çevrenin görece istikrarlı bir yapıya kavuşması, bu söz konusu politikaların Türkiye ekonomisi üzerindeki kısa ve uzun dönemli etkilerini daha sağlıklı bir biçimde değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır. Kuşkusuz bu dönemin daha ayrıntılı bir değerlendirmesi ayrı bir çalışmayı gerektirir. Biz bu bölümde alınan sonuçları özetledikten sonra, yorumlarımızı dışa açılma ve liberalizasyon olguları, dış borçlar ve ihracata yönelik kalkınma modeli üzerinde yoğunlaştıracamız (21).

Türkiye ekonomisinde 1980 yılı sonrasında izlenen gelişmeler kısaca Bölüm 6.3.1'de verildi. Çizelge-6.1'de bu bağlamda birtakım temel istatistikleri özetlemektedir. Bu durum, 1979-80 yıllarındaki negatif büyüme hızlarıyla karşılaştırıldığında, kuşkusuz başarılı bir performansın göstergesidir. Ne var ki bu büyüme başarısı fazlaca abartılmamalıdır. Tüm mali baskı, ithal ikameci korumacılık, makro dengesizlikler ve nihayet mikro piyasa çarpıklıklarına rağmen, Çizelge-4.1'den (4.Bölüm) izlenebileceği gibi, Türkiye ekonomisi 1963-72 döneminde ortalama yüzde 6.6, 1972-77 yılları arasında ise yüzde 7.2 düzeyinde bir büyüme hızı ortaya koymuştur (ki bu son oran petrol zamlarına rağmen gerçekleşmiştir). 1980-88 dönemi ortalama yıllık büyüme hızı ise yüzde 4.6 oranındadır. Tabii ki 1978-83 yıllarındaki uluslararası ekonomide durgunluk, yüksek faiz hadleri, petrol krizi vs.

ÇİZELGE-6.1 1979-89 DÖNEMİ İÇİN SEÇİLMİŞ EKONOMİK GÖSTERGELER

	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988
Reel GSMH (a)	-0.4	-1.1	4.1	4.6	3.3	5.9	5.1	8.1	7.4	4.1
Reel Yurtiçi Talep (a)	-2.2	-1.2	1.6	2.8	4.7	5.5	4.4	11.4	6.1	1.5
Para Miktarı M2 (a)	53.7	57.8	72.5	69.7	37.7	49.8	57.3	43.0	41.6	64.9
MB Kamu Kredileri (a)	72.6	71.0	35.2	5.5	12.8	-4.1	62.1	38.0	71.4	45.9
Faiz Oranı (b)	10.8	13.5	40.5	40.5	40.5	46.8	45.0	36.9	34.2	74.7
GSMH Deflatörü (a)	71.1	103.8	41.9	27.5	28.0	50.1	43.9	30.9	38.3	63.2
Toptan Eşya Fiyatları (a)	63.9	107.2	36.8	27.0	30.5	52.3	43.2	29.6	32.0	68.3
Özel Yatırımlar (a)	-3.1	-10.0	1.7	3.4	3.0	2.0	4.3	17.8	14.1	13.6
Yatırımlar (c)	18.3	21.4	21.4	20.1	19.7	19.5	20.0	23.2	24.2	24.5
Tasarruflar (c)	16.2	15.6	18.1	18.4	16.0	16.7	18.6	22.0	24.0	25.7
Vergiler (c)	18.4	16.9	18.1	17.9	16.7	12.9	13.8	15.2	15.5	13.9
Yıl Sonu Dış Borçlar (c)	22.2	25.0	28.6	32.8	35.9	43.1	48.1	54.0	57.0	53.0
Yıl Sonu Toplam Dış Borçlar (d)	15.8	16.2	16.9	17.6	18.4	21.3	25.3	31.2	38.3	37.7
İhracat FOB (a)	-1.2	28.7	61.6	25.2	0.3	25.1	11.7	-5.1	36.0	14.7
İthalat FOB (a)	10.2	56.0	14.0	-0.6	4.5	17.4	4.6	-1.8	27.9	0.7
İhracat FOB (d)	2.3	2.9	4.7	5.7	5.7	7.1	7.9	7.5	10.2	11.7
İthalat FOB (d)	5.1	7.9	8.9	8.8	9.2	10.8	11.3	11.1	14.2	14.3
Reel Ücret Endeksi (e)	100.0	68.8	79.5	75.0	79.7	78.5	74.0	75.9	67.8	56.9
İşsizlik Oranı (f)	13.6	14.8	15.2	15.6	16.1	16.1	16.3	15.8	15.2	14.4

a) Yıllık yüzde değişmeler.

b) Yıl sonu vergi sonrası 6 aylık vadeli mevduat faizi.

c) GSMH içinde yüzde olarak.

d) Milyar ABD doları olarak.

e) SSK verileri ve geçinme endeksi kullanılarak elde edilen değerler.

f) İşgücü arzı fazlasının işgücü arzına oranı.

Kaynak: DPT, MB, DİE, IMF yayınları.

Türkiye ekonomisinin performansını etkilemiştir. Bu açıdan bu olumsuz koşullar dahilinde 1981 yılından itibaren yüzde 4'lerin ötesinde bir büyüme hızını tutturmak başarı sayılabilir. Nitekim, 1981-85 yıllarında Şili, Uruguay, Arjantin gibi ülkelerde izlenen istikrar programları bu ekonomilerin GSMH'daki gerilemelerinin önüne geçememiştir (22). Bununla birlikte, unutmamak gerekir ki, bu Latin Amerika ülkelerinin IMF, Dünya Bankası, vb. dış resmi kaynaklardan aldıkları destek fonları Türkiye'nin aldığı miktarların çok altında kalmıştır. Yalnız, bu varolan olumsuz koşulları ve sonuçları vurgulamak, Türkiye'deki istikrar programlarının başarısının görece bir başarı olduğu gerçeğini daha da güçlendirir.

Diğer yandan başarıyı etkileyen faktörlerin etkinlik derecesinin değerlendirilmesi, dışsal şokların Türkiye'nin yaşadığı dönemler krizinin ve cari hesaplar açığının (yapısal yurtiçi zaafının varlığı ve gerekli iç ayarlamaların yapılmadığı olgusu göz önüne alınsa bile) ortaya çıkmasında belirleyici etken olduğunu gösterir: GSMH'daki pay olarak cari hesaplar açığının, dış şoklar ve bunlara karşı ekonomide uygulanan politikaların etkileri göz önüne alınarak yapılan ayrıştırma analizi 1973-75, 1973-78 ve 1978-81 dönemleri için sonuçları Çizelge-6.2'de yer almaktadır.

1973-75 yıllarında GSMH'nın yüzde 6'sı oranında artan cari hesaplar açığı içinde dış etkenlerin (şokların) toplam ağırlığı yüzde 3.7, yurtiçi politikaların olumsuz etkisi ise yüzde 2 dolayındadır. Ekonominin ihracat ve ithalat performansları ise bu açığı daha da derinleştirirken, tüketimin düşmesi cari hesaplar açığı üzerinde yüzde 2 düzeyinde azaltıcı (yani olumlu) bir etki yapıyor. Yine Çizelge-6.2'deki değerler, 1973-78 döneminde dış şokların cari hesaplar açığı içindeki olumsuz etkisinin yüzde 3.2 olduğunu gösteriyor. Bunda dış ticaret hadlerindeki gerileme yüzde 2.3'lük bir oranla en önemli rolü oynarken, dış faizlerin yükselmesi yüzde 0.1, uluslararası ticaretteki daralmanın da yüzde 0.6'lık bir payı var. Burada altının çizilmesi gereken ilginç nokta, yurtiçi politikaların yüzde 1.8 oranında cari hesaplar açığındaki artışı daraltıcı yönde (Çizelge-6.2'deki negatif değerler) etkisidir, ki bu durum iç tüketim ve ihracatın düşürülmesi pahasına gerçekleşiyor. Nihayet 1978-81 arasında dış şokların payı yüzde 4.7'yle en yüksek oranına ulaşırken, yurtiçi ayarlamalar bu kez yatırımların düşürülmesi ve ihracatın artırılmasıyla yüzde 2.5'lik bir düzeyde dış açığın kapatılmasında olumlu bir rol oynuyorlar.

Bu ayrıştırma analizinden çıkan sonuçlar ışığında her ne kadar kısa vadeli dış kredilerden finanse edilen yurtiçi yatırımların 1978 öncesinde dış dengeyi zedeleyici yönde gelişme gösterdiği sergilenirse de, bu durumun krizdeki rolünün ikincil olduğu ve asıl olumsuzluğun büyük ölçüde dışsal şoklardan kaynaklandığı olgusunu bariz biçimde ortaya koymaktadır. Olumsuz dış gelişmelerin bu alt dönem boyunca sırayla yüzde 3.7, yüzde 3.0 ve yüzde 4.7 düzeylerinde ağırlık taşımaları bunun kanıtıdır (23). Ayrıca, 1978 öncesi, yani söz konusu istikrar politikaları uygulamaya konmadan önce bile yurtiçi tüketim düzeyindeki düşüşler ekonominin bu şoklar karşısında belirli bir adaptasyona yöneldiğini gösteriyor: Yatırımlar devam ettirilse de, bütünsel olarak ekonominin yüzde 2.5 oranında olumlu ama dış şokların etkisini nötrale etmeye yetmeyen bir adım attığı açıktır (24).

Bütün bu sonuçlar göz önüne alındığında denilebilir ki ekonomi olumsuz dış koşullar ve şoklar karşısında iddia edildiği gibi tamamen sorumsuz bir tavır içinde olmamıştır (25). Yine 1980 sonrası dönemin önceki yıllarla karşılaştırmalı değerlendirmelerinde sık sık rastlanan görüşlerden biri de 1970-80 döneminde uygulanan politikaların dış ticaret üzerindeki olumsuz etkileridir. Türkiye ekonomisinde

ÇİZELGE - 6.2 CARİ HESAPLAR AÇIĞINDA DIŞ ŞOK VE POLİTİKA
ETKİLERİNİN AYRIŞTIRILMASI (GSMH içinde % olarak)

	1973-75 Dönemi	1973-78 Dönemi	1978-81 Dönemi
CARİ HESAPLAR DENGESİNDEKİ AÇIK	6.0	1.7	0.3
DIŞSAL ŞOKLAR (a):			
Ticaret Hadleri	2.7	2.3	4.5
Faiz Oranları	0.0	0.1	0.5
Dünya Ticareti	1.0	0.6	-0.4
Toplam	3.7	3.0	4.7
DİĞER DIŞ DEĞİŞKENLER (b)	0.3	0.2	-1.8
YURTIÇİ POLİTİKA TEPKİLERİ (c):			
Gayri Safi Yatırımlar	0.7	0.5	-0.5
Tüketim	-0.2	-0.4	0.2
İhracat Oranı	1.2	1.8	-3.6
İthalat Oranı	0.4	-3.7	1.4
Toplam	2.0	-1.8	-2.5
ARTIK	-0.0	0.3	-0.0

- a) Pozitif değerler olumsuz dış gelişmelere, negatif değerler olumlu gelişmelere karşı gelmektedir.
- b) Pozitif değerler diğer dış değişkenlerin (örneğin dış borç yükünün artması gibi) olumsuz etkilerini, negatif değerler olumlu etkilerini göstermektedir.
- c) Pozitif değerler açığı artırıcı, negatif değerler azaltıcı yöndeki etkileri işaret etmektedir.

Kaynak: Helleiner (1986 çizelge, A1, A2 ve A3)

yıllardır izlenen ithal ikameci programların dış ticaret ve özellikle ihracat üzerinde olumsuz etkiler yarattığı, 24 Ocak kararlarıyla birlikte ülke ekonomisinin hızla dışarıya açılma eğilimine girdiği kuşkusuz doğrudur. Doğru olmayan, ekonominin 1970'li yıllarda ortaya çıkan petrol krizi ve uluslararası durgunluk karşısında belirli bir ayarlamaya ve açılmaya gitmediğidir. Nitekim 1973'den itibaren ithal petrol ve petrol ürünleri üzerindeki efektif tarife vergilerinin 1977 yılına kadar yüzde 90'ın üzerinde bir oranda indirilmesi bu savı destekler yöndedir (World Bank: 1982 Tablo 3.3 ve 5.2) (26).

1980 istikrar politikalarının değerlendirilmesinde değinilmesi gereken bir başka konu da iç ve dış ticaretteki liberalizasyon uygulamaları ve mali kesimdeki reform girişimleridir. Çizelge-6.1'de verilen istatistiklerin gösterdiği gibi toplam ihracat 1980-86 yıllarında (1983 ve 1986 hariç) büyük bir hızla artarak 2.3 milyar dolardan 1988'de 11.7 milyar dolara yükseldi. Bu rekor artışla birlikte imalat sanayi mallarının toplam ihracat içindeki payının yüzde 80'lere varması, ihracat yapısındaki büyük dönüşüme işaret eder. Coğrafi dağılım açısından ise Ortadoğu ülkelerinin (özellikle Irak, İran ve Libya'nın) payı beş yılda dört kat artarak 1988'de yüzde 41 düzeyine erişti. İran-İrak savaşının yarattığı konjonktürün bu artışa büyük katkısı olduğu şüphe götürmez (27). Bununla birlikte bu bölgenin ihracat içindeki payının 1988'e dek önemli ölçüde değişmemiş olması (dış siyasetteki pragmatizmle desteklenen) devalüasyon ve ihracat liberalizasyon politikalarının Ortadoğu ticaretinde kalıcı etki yarattığını gösterir. Yine ülkenin bu dönemdeki ihracat performansını gösterir. Yine ülkenin bu dönemdeki ihracat performansında vergi iadeleri ve ihracat kredilerine ek olarak (28), yurtiçi talebi daraltıcı politikalarında önemli bir rolü olmuştur: 1980-85 arası yurtiçi talep yaklaşık yüzde 2.8 oranında yükselirken GSYİH büyüme hızı yaklaşık yüzde 4 oranı üstünde kaldı. Şu halde, iç piyasanın daraltılması ihracat için artık yaratmıştır. Ayrıca işaret edilmesi gereken bir başka nokta da petrol üretmeyen ülkelerin sanayileşmiş ülkelere yaptıkları ihracat toplamı için Türkiye'nin payının son on yılda pek değişmemiş olmasıdır - bu pay 1977'de yüzde 1.1'den 1985'de yüzde 1.6'ya çıkmıştır. Bu durum, Türkiye'nin, örneğin 1960'lı ve 1970'li yıllardaki Tayvan ya da Güney Kore gibi sanayileşmiş ülke piyasalarına giremediğine işaret eder.

1988 yılına gelindiğinde ihracattaki artış imalat sanayiindeki durgunlukla birlikte, 1986'daki yüzde 36.8 değerinden yüzde 14.4'e indi. Toplam ihracat içinde OECD ülkelerinin payı yüzde 57.5'e düştü, sosyalist ülkelerin payı ise arttı. Diğer yandan ihracattaki büyüme 1980'den itibaren cari hesaplar açığını ilk üç yılda hızla kapattı ve 1988'de cari hesaplar dengesi 1.5 milyar dolar fazla verdi. Bununla birlikte dış ticaret dengesindeki başarı aynı düzeyde gerçekleşmemiştir; 1980'deki 4.6 milyar dolarlık açık 1987'de ancak 3.4 milyar dolara indirilebildi.

İhracattaki rekor artışlar ve cari hesaplar dengesindeki olumlu gelişmelere rağmen, 1980-88 döneminde dış borçlar hızla artmaya devam etti: 1980'de 16.2 milyar dolar olan toplam dış borçlar 1985'de 25.4 milyara çıktı. Yine, 1980 yılında yüzde 24 olan borç servis oranı 1985'de yüzde 29.3'e yükseldi. Sonuçta 1988'e gelindiğinde dış borç/GSMH oranı 1980'deki yüzde 24 değerinden hızla yüzde 53'e sığradı ve toplam dış borçların miktarı 37.7 milyar dolara ulaştı.

Türkiye'nin dış borçlar dinamiğinin arkasında yatan kompleks mekanizma Şekil-6.1'de basitleştirilmiş biçimiyle verilmektedir (29). Bu mekanizmanın temel mantığı kısaca şöyle özetlenebilir: Biriken dış borçların döviz rezervleri, yeni dış krediler (bunlar Şekil-6.1'de gösterilmemiştir) ve KİT zamlarıyla karşılanması hem aramaları, hem de nihai tüketim malları aracılığıyla enflasyonist baskı yaratmakta, bu da nominal faizler ve nominal döviz kurlarının yükselmesine yol açmaktadır. Bu durum, bir yandan ithal girdi ve işletme sermayesi kanalıyla toplam üretim, istihdam ve yatırımlar üzerinde daraltıcı etkilere yol açarken, aynı zamanda da reel ücretleri düşürmektedir. Ayrıca, yurtiçi tasarrufların ve vergi gelirlerinin gerekli oranda artırılamaması olgusuna kamu yatırımlarının artışı eklenince, bütçe kalıcı bir dengeye kavuşmamaktadır. Bu durum ise, yeni dış krediler bulmayı gerektirmekte ve gün geçtikçe artan dış borçların giderek değer kaybeden TL

cinsinden yükünü ağırlaştırmaktadır (30).

Yukarıda özet olarak aktarılan gelişmeler değişik düzeylerde ele alınarak değerlendirilebilir. Öncelikle üzerinde durulması gereken bir konu yurtiçi tasarruflarla ilgilidir. 1980 öncesinde Beş Yıllık Kalkınma Planlarından da görülebileceği gibi Türkiye'deki iç tasarruflar sürekli olarak hedeflenen büyüme hızının gerektirdiği düzeylere erişememiştir. Kuşkusuz bunda en başta gelen etkenler yıllardır uygulanan tüm popülist gelir politikalarına rağmen gerektiği oranda artırılamayan kişi başına milli gelir düzeyi, düzeltilemeyen gelir dağılımı ve vergi sistemidir (31). Mali kesimdeki rekabeti önleyici oligopolistik yapının, gelişmemiş para ve sermaye piyasalarının ve negatif reel mevduat faizlerinin de bu durumda belirli bir payı olduğu söylenebilir (32).

Yetersiz özel kesim tasarruflarına ek olarak vergi gelirlerindeki gerilemenin de bütçe açıkları üstündeki olumsuz etkisi açıktır. Bunu önlemek için yapılan çeşitli vergi reformları ise vergi gelirlerinin GSMH içinde payını 1978'de yüzde 18.9'dan 1987'de 14.5'e düşmesini önleyememiştir. Yine yaklaşık bu yıllarda özel kesim yatırımlarının toplam sabit yatırımlar içindeki payı 1970'lerdeki yüzde 50'lik orandan 1981-85 döneminde yaklaşık yüzde 39'a düşmüş, kamu yatırımlarının payı ise yüzde 60.8'e çıkmıştır. Açıktır ki bu durum, özel sektörün liberalizasyon seferberliğine ne derece ilgi gösterdiğini sergilemenin ötesinde (Yeldan: 1988 s.42) Türkiye'de devlet yatırımlarının (ve bütçe açıklarının) ne denli inatçı bir karakterde olduğunu göstermesi bakımından anlamlıdır. Sonuç olarak, kamu yatırım ve harcamalarındaki yavaşlamaya rağmen bu dönemde bütçede kalıcı bir denge sağlanamamıştır (33). Nitekim 1973-77 yıllarındaki cari hesaplar açığının yarattığı dış borçlarda devlet bütçe açıklarının payı yüzde 92, özel tasarrufların ise yüzde 8 civarındadır (Rodnik: 1988 s.164). Bu bağlamda, KİT harcamaları ve kamu yatırımlarının payının hâlâ yüzde 70'ler civarında olması, dış borçlar-kamu sektörü ilişkisinin değişmediğine işaret eder (34). Ayrıca son yıllarda kısa vadeli borçların toplam borçlar içindeki miktarının giderek artması olumlu bir gelişme olarak görülemez (35).

KİT zamlarının enflasyona, enflasyonun da nominal faizlerin yükselmesine ve devalüasyona yol açtığına yukarıda değinilmişti (36). Bununla ilgili olarak Conway (1988) 1980-84 arasında devalüasyonun GSYİH'daki olumsuz etkisinin yüzde -3.2, özel yatırımlar üzerinde ise yüzde -27.1 olduğunu tahmin etmektedir. Yani, bu dönemde devalüasyon GSYİH'yı yüzde 3.2 oranında, özel yatırımları ise yüzde 27.1 oranında düşürmüştür. Yine TL'nin değer kaybetmesi bu yıllardaki enflasyonun yüzde 63'lük bir bölümünü açıklamaktadır. Üretim ve yatırımlardaki bu düşme aynı zamanda istihdam ve reel ücretleri de olumsuz yönde etkilemiştir. Dornbush (1985)'de belirtildiği gibi, iktisadi kalkınma çabasının iç piyasalara yönelik olduğu ülkelerde, dış dengenin kısa sürede sağlanması zorunlu olarak işsizliğe yol açar ve dış borçların yükü ücretlilerin üstünde yoğunlaşır. Yukarıda verilen istatistikler ve yorumlar ışığında Türkiye'de 1980'den beri izlenen gelişmelerin bu çözümlenmeyle uyum içinde olduğu açıktır.

Bu bölümü bitirmeden önce son olarak ele alınması gereken bir diğer konu da ihracata yönelik kalkınma modeli ve dışa açılmayla ilgilidir. Bilindiği gibi 1960'lı yıllarda Güney Kore, Tayvan, Singapur vb. bazı ülkelerin izledikleri bu tip stratejiler dış ödemeler dengesi, istihdam ve büyüme açısından olumlu sonuçlar verdi. Diğer yandan, 1970'lerde yıllardır birçok gelişmekte olan ülkede izlenen ithal ikameci kalkınma stratejilerinin dünya ekonomisinde belirgin yeni eğilimler karşısında

hızla tıkanma noktasına gelmesi, sanayileşmede ihracata ağırlık veren bu programların cazibesini artırmıştır. Bu bağlamda "Asya kapları" öncü ülkelerin spesifik tarihi özellikleri, jeopolitik konumları ve merkezi planlamanın katkıları hakkındaki tartışmalar bir yana, Latin Amerika deneyimleri ve 1970-80'lerde ortaya konulan teorik ve ampirik çalışmalar bu tip ihracata yönelik kalkınma programlarının niteliği ve sonuçlarıyla ilgili olarak çelişkili görüşler üretmişlerdir (37).

Bu tartışmaların ışığında ihracata yönelik kalkınma modeliyle ilgili olarak Türkiye ekonomisi bağlamında altının çizilmesi gereken noktalar özetle şöyle sıralanabilir: Birincisi, daha açık bir yapıya geçiş, Adelman (1984)'ün vurguladığı gibi herşeye rağmen ihracata yönelmek anlamına gelmez. İkincisi, piyasa çarpıklıkları, rekabeti kısıtlayıcı kurum ve davranışların egemen olduğu Türkiye ekonomisinde uzun vade yatırım kararlarına varılmadan geçici piyasa eğilimleri temelinde kalkınma programları oluşturulamaz (38). Üçüncüsü, kalkınma ve üretimde geleceksel olarak iç piyasaların belirleyici olduğu Türkiye gibi bir ekonomide üretim kararlarında ihracata öncelik tanınması mümkün değildir (39).

Yeldan'ın ayrıntılı çalışması Türkiye için tarım kesimine ağırlık veren, tarım-sanayi dinamik bağlantısı temelinde sanayi ürünlerine olan iç talebi artırarak dengeli bir iktisadi gelişme yaratma potansiyeline sahip bir stratejinin ihracata yönelik kalkınma programı karşısında üstünlüğünü sergilemek açısından çok aydınlatıcıdır (Yeldan: 1988). CGE model simülasyonlarına dayanılarak yürütülen analizde, Yeldan böyle bir stratejinin yatırımlar, yurtiçi tüketim, gelir dağılımı ve ücretler üstündeki olumlu etkilerine ek olarak, ekonominin büyüme hızına da ivme kazandıracığını göstermiştir. Kuşkusuz bu tip çalışmaların sonuçları, her şeyden önce ihracata yönelik kalkınma programlarını eleştirmenin otarşik neo-merkantilist modellere dönme ya da ihracat kötümserliğine kapılma anlamına gelmeyeceğini vurgulamaları bakımından önem taşır. Türkiye ekonomisi açısından işaret edilmesi gereken nokta ihracata yönelik modelin mevcut tek alternatif olmadığıdır (40). Ancak, gelişen bir ekonominin artan döviz talebinin nasıl karşılanacağı dikkate alınmalıdır.

BÖLÜM 7: YAPISAL SORUNLAR VE ORTODOKS İSTIKRAR POLİTİKALARININ AÇMAZLARI

7.1 GİRİŞ

24 Ocak kararları ile 1980 yılında uygulamaya konulan geniş kapsamlı bir stabilizasyon programı ile ödemeler dengesinin düzeltilmesi, düzgün işleyen bir dış borç düzeninin oturtulması, enflasyonun dizginlenmesi ve etkin bir kaynak dağılımına imkan verecek fiyat yapısının oluşturulması hedeflendi. Bu hedeflere ulaşmak için kullanılan başlıca araçlar kamu açıklarının kontrol altına alınması, başta faiz hadleri ve döviz kuru olmak üzere enflasyonun gerisinde kalan fiyatların ayarlanması, dış ticaretteki kontroller gibi piyasa dengelerini olumsuz yönde etkileyen müdahalelerin kaldırılması ve ücret artışlarına limitler konulması olarak sıralanabilir. 24 Ocak kararları ile uygulamaya konulan istikrar programı dört alt programa ayrılabilir (Durdağ: 1981): KİT'lerin rasyonalize edilmesi, dış ticaretin liberalize edilmesi, mali kesimin liberalize edilmesi ve vergi sisteminin etkinliğinin artırılması. Genel çizgisini korumakla beraber, kendi içinde değişik aşamalardan geçen bu program dış ticaret ve ödemeler dengesi üzerinde önemli gelişmeler sağlmasına rağmen, enflasyonun geriye çekilmesi ve üretim kapasitesinin genişletilmesi konularında hedeflerinin gerisinde kaldı. Bu tip programlarda yüksek oranlı enflasyonun temel nedenine ilişkin varsayım iç talebin üretim kapasitesinin üstüne çıktığıdır. 1980 yılından bu yana bu varsayım doğrultusunda uygulanan iç talebi daraltıcı politikalara rağmen enflasyon oranı beklenen düzeye indirilemedi. Bu durum, izlenen politikaların ekonominin temel sorunları ile ne oranda uyumlu olduğu sorusunu gündeme getirmektedir.

Bu bölümde 1980 sonrası uygulanan politikaların iç dengelerin oturtulmasında başarısız kalmasının altında yatan yapısal sorunlardan imalat sektörü ile doğrudan ilgili olanlar tartışılmaktadır. İmalat sektörü üzerinde konunun yoğunlaştırılmasının nedeni bu sektörün Türkiye'de ekonomik büyümenin itici gücü olmasıdır. Ancak, önceki bölümlerde değişik yerlerde değinildiği gibi, kamu kesiminin finansman dengesinin sağlanamamasına yol açan sorunlar ile mali kesimin gelişmemişliği ve finansman kurumlarının üretimi ve yatırımı finanse edecek kaynakları etkin bir biçimde harekete geçirememesi ekonominin diğer temel yapısal sorunları arasındadır. İmalat sektörünün içinde barındırdığı yapısal sorunlar bu konularla birçok noktada doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda, yeri geldikçe kamu sektörü ile mali sektör performansının imalat sektörü üzerindeki etkileri de değerlendirilmektedir.

Bölüm 7.2'de imalat sektörünün performansını talep tarafından etkileyen faktörler ele alındı. Talebin temel unsurlarından biri gelir düzeyi ise diğeri de gelir dağılımıdır. Bu bölümde gelir dağılımının büyüme ve sanayileşme politikaları çerçevesinde tüketim ve tasarrufların üzerindeki etkileri incelenmektedir. Bölüm 7.3 imalat sektörünün performansını ve izlenen politikaların etkinliğini belirleyen arz yanlı sorunlara ayrıldı. Bölüm 7.4'de ise, çalışmanın diğer bölümlerinde yapılan tartışmaların temel sonuçlarını da dikkate alarak, geleceğe yönelik değerlendirmeler yer almaktadır.

7.2 İÇ TALEP VE EKONOMİK ETKİNLİK

7.2.1 İKTİSAT POLİTİKALARI VE TÜRKİYE'DE GELİR DAĞILIMI

İç talebin en belirgin iki göstergesi nüfus ve kişi başına ortalama gelirdir. Ancak, bu iki gösterge ekonominin genel performansının kabaca değerlendirmesinde bile yanıltıcı sonuçlar verebilir. Özellikle, tüketim ve tasarruf gibi, değişik gelir düzeylerinde davranış alışkanlıklarının farklılaştığı alanlarda sağlıklı değerlendirmeler yapabilmek için, gelirin kesimler arasında nasıl dağıldığına dikkat etmek önem kazanır. Bir ülkedeki gelir dağılımı, sosyal ve siyasal düzeydeki pek çok sonucunun yanısıra, ekonomik düzeyde toplam talep ve tasarruflar üzerinde belirleyici bir unsurdur. Dolayısıyla, gelir dağılımını doğrudan etkilemeye yönelik iktisat politikaları kadar, toplam talep ve tasarruf kalıplarını etkilemeye yönelik politika uygulamaları da gelir dağılımını değiştirici etkileri içinde taşır. 24 Ocak kararları ile temelleri atılan ve talep yönetimine dayanan politika uygulamaları, iç talep yapısını kontrol altında tutmak için gelirin yeniden dağılımını yönlendirmeye çalışırken, aynı zamanda önceden varolan ya da yeni oluşmuş gelir dağılımı yapısı bu politikaların başarı şansını da önemli ölçüde etkilemektedir. Ayrıca bu politikalar ile paralel olarak yürütülen ihracata yönelik sanayileşme stratejisinin gelir dağılımı üzerindeki etkileri iktisat yazınında oldukça sık tartışılan bir konudur (1). Bu nedenle, 1980 sonrası dönemde uygulanan iktisat politikalarının değerlendirilmesinde gelir dağılımı yapısı ve bu yapının ne yönde değiştiği göz önünde bulundurulması gereken önemli bir unsurdur.

Gelir dağılımına ilişkin yapılmış çalışmalar iki grupta toplanabilir: Birincisi, gelir dağılımı için yapılan anket sonuçlarının doğrudan değerlendirilmesidir. İkincisi ise gelir dağılımına ilişkin ham verilerin ekonominin genel performansını ön plana alarak makro dengeler çerçevesinde işlenmesi ve analizine dayanan çalışmalarıdır (2). Birinci tür çalışmaların üstünlüğü gelir dağılımına ilişkin bilgilerin doğrudan kaynağından elde edilmesi ve anket tarihindeki durumu dolaysız olarak yansıtmasıdır. Bu tür çalışmaların eksikliği ise elde edilen sonuçların güvenilirliğinin test edilmemesidir. Ayrıca, anket uygulanan örneğin değişik çalışmalarda farklı karakterde olması bu tür çalışmaların sonuçlarının karşılaştırmalı değerlendirmesini engellemektedir. İkinci tür çalışmalarda ise, gelir dağılımına ilişkin doğrudan ve dolaylı verilerin yanısıra, gelir dağılımını etkileyen ekonominin genel performansına ilişkin tüm bilgiler bir genel denge modeli çerçevesinde ele alınmakta, böylece elde edilen sonuçların tutarlılığı ekonominin genel dengesi içinde test edilebilmektedir. Ayrıca, genel denge modeli çerçevesinde farklı dönemler için gelir dağılımını belirlemek ve elde edilen sonuçları ortak bir temelde karşılaştırmak mümkün olabilmektedir. Bu çalışmaların zayıf yanı ise, kurulan teorik çerçevede kullanılan varsayımların gerçeği yansıtması oranında elde edilen sonuçların geçerli olmasıdır.

ÇİZELGE 7.1 GELİR DAĞILIMI ANKETLERİ SONUÇLARI

	Birinci % 20	İkinci % 20	Üçüncü % 20	Dördüncü % 20	Beşinci % 20
1968 (*)	4.3	7.5	12.5	15.1	61.6
1973 (**)	4.1	8.5	11.5	19.4	56.5
1986 (***)	3.9	8.4	12.6	19.2	55.9
1987 (****)	4.0	7.0	13.0	21.0	55.0

*) Bulutay et al (1971)

**) DPT (1976)

***) Esmer et al (1986)

****) DIE (1989)

Türkiye'de gelir dağılımına ilişkin birinci tür çalışmaların genel sonuçları çizelge -7.1'de yer almaktadır. Bu sonuçlara göre 1968-87 döneminde gelir dağılımında hafif de olsa bir iyileşme görülüyor. Özellikle, en düşük gelirli yüzde 20'lik toplum kesimin payının artması buna karşılık en yüksek gelirli yüzde 20'lik kesimin payının azalması belirgin bir biçimde izlenebilir. Ancak, daha önce de işaret edildiği gibi, bu çalışmaların anket temelleri birbirinden farklı olduğu için

sağlıklı bir karşılaştırma yapmak mümkün değildir. Ayrıca, 1986 verileri diğerlerine göre daha dar kapsamlı anket çalışmasına dayanmaktadır. 1987 verileri ise, henüz ciddi bir değerlendirmeden geçmemiştir (3).

Celasun (1986)'da genel denge modeli yardımıyla 1973-83 dönemi için karşılaştırmalı gelir dağılımı verileri türetilmiştir. Bu sonuçlara göre 1978'de 1973'e göre gözlenen nisbi iyileşme daha sonra tersine dönmüş ve 1983 yılında 1973'e göre daha bozuk bir gelir dağılımı bulunmuştur (Çizelge-7.2). En düşük üç gelir grubunun 1978 sonrasında toplam gelirden aldıkları paydaki düşüş dikkati çekmektedir: 1973'de yüzde 22.9'dan 1978'de 23.3'e çıkarken, 1983'de 22.3'e düşmüştür. Bu genel göstergeler, 1980 sonrasında izlenen politikalar sonucu gelir dağılımında, genellikle iddia edildiği gibi, çok şiddetli bir bozulmanın varlığına işaret etmemektedir.

ÇİZELGE -7.2 1973 -83 DÖNEMİNDE GELİR DAĞILIMI

	Birinci % 20	İkinci % 20	Üçüncü % 20	Dördüncü %20	Beşinci % 20
1973	2.8	7.2	12.9	22.0	55.1
1978	2.9	7.4	13.0	22.1	54.7
1983	2.7	7.0	12.6	21.9	55.8

Kaynak: Celasun (1986)

ÇİZELGE -7.3 TÜRKİYE'DE ÖZEL KESİM ORTALAMA
TASARRUF EĞİLİMİ (*)

Dönem	Özel Tasarruf/ Özel Harcanabilir gelir (%)	Özel Tasarruf/ GSMH (%)
1963-67	10.5	8.5
1968-72	12.3	9.8
1973-77	12.7	10.1
1978-79	14.3	12.3
1980-83	11.4	9.5
1984-87	13.5	11.5

*) Dönem için yıllık değerlerin ortalaması

Kaynak: DPT Yıllık Programlar

İç talebi etkilemeye yönelik politikaların temel hedeflerinden biri de iç tasarruf oranını yükseltmektir (4). Ortodoks yaklaşıma göre yüksek gelir grubuna giren kesimlerin düşük gelirli kesimlere göre ortalama tasarruf eğilimi daha yüksektir. Böylece gelir dağılımının yüksek gelirli kesimlere doğru yeniden dağıtıcı politikaların beklentisi bu tasarruf eğilimi farklılığı yoluyla ekonomideki genel tasarruf

düzeyini yükseltmektir. Ancak, Venieris ve Gupta (1986)'da tasarruf eğiliminin orta gelir grubunda en yüksek olduğu bulunmuştur. Ülkeler arası kantitatif bulgulara göre, bu çalışmada gelir dağılımının üst gelir gruplarında orta ve düşük gelir gruplarına doğru yeniden dağıtıcı politikaların ekonomideki ortalama tasarruf oranında en azından bir düşmeye yol açmayacağı vurgulanmaktadır.

Çizelge -7.2'den izlenebildiği gibi, 1978-83 döneminde en yüksek gelir grubu dışında kalan bütün kesimlerin toplam gelir içindeki payı azalmıştır. Bu sonuca paralel olarak, 1980-83 döneminde ortalama özel tasarruf oranı önceki dönemlere göre belirgin bir düşme göstermektedir (Çizelge -7.3) (5). 1960'lı ve 1970'li yıllarda gözlenen, hem harcanabilir özel kesim gelirin hem de GSMH'ya oranı olarak, ortalama tasarruf oranındaki yükselme 1980-83 döneminde tersine dönmüş, daha sonra tekrar 1978-79 dönemi ortalamasına yakın değerlere yükselmiştir. Bu gelişmeler, 1980 sonrası dönemde iç tasarrufları artırmaya yönelik politika uygulamalarının pek başarılı olmadığını göstermektedir. Gelir dağılımdaki nisbi bozulmanın da en azından bu politika hedefleri ile paralellik göstermediği söylenebilir.

7.2.2 1980 SONRASI DÖNEMDE GELİRİN KESİMLER ARASI YENİDEN DAĞILIMI

Çizelge- 7.4'den izlenebileceği gibi, 1980 sonrası dönemde tarımsal gelirler ile ücret ve maaş gelirlerinin toplam gelirler içindeki payının düşüşü gelir gruplarına göre dağılımındaki bozulmadan çok daha belirgindir (6). Ortodoks teoriye göre ihracatın teşviki ithal ikamesine göre gelir dağılımını iyileştirici bir etkisi vardır. Çünkü, ihraç edilen malları üreten sektörler görece olarak bol olan faktörleri daha yoğun olarak kullanırlar. Gelişmekte olan ülkeler için bol olan faktör alt gelir grubunu oluşturan işçilerdir. Böylece, ihracatın artması düşük gelirli kesimlere daha fazla istihdam olanağı sağlayarak gelir dağılımını iyileştirici bir etki yaratır.

Türkiye'de 1980 sonrası izlenen iktisat politikalarının belirgin sonuçlarından biri ihracatın toplam değer olarak artmasının yanısıra imalat sektörü ihracatının toplam ihracat içindeki payını da yükselmesidir. Ancak bu gelişme ortodoks teorisinin beklentisinin tersine işgücünün gelirden aldığı payı yükseltmek yerine düşürdü (Çizelge -7.4). Bu dönemde toplam milli gelir içinde imalat sektörünün payının yükselmesine rağmen ücret gelirlerinin gerilemesinde memur maaşlarının reel olarak gerilemesine ek olarak diğer bir neden imalat sektöründe yaratılan katma değer içinde ücretlerin payının 1980 sonrasında önemli düşmeler göstermesidir (Çizelge 7.5). Katma değer içindeki ücret payının düşmesinin temel nedeni reel ücretlerdeki gerilemedir (bakınız 6. Bölüm. Çizelge -6.1). Bu gelişmeler 1980 sonrası dönemde izlenen istikrar ve yapısal uyum politikalarının ücretler üzerindeki etkisinin derinliğini gösterir. Ücretlerdeki bu hızlı düşüş iç talebi kontrol altına alma ve işgücü maliyetlerini düşürerek ihracatı teşvik etme politikalarının başarısına önemli bir katkı sağladı (7).

ÇİZELGE - 7.4 FAKTÖR PAYLARINA GÖRE GELİR DAĞILIMI (%)

	Kâr + Faiz	Ücret	Tarım
1963	37.31	21.50	41.19
1964	37.60	23.72	38.67
1965	37.17	27.01	35.83
1966	36.68	27.13	36.19
1967	36.95	28.51	34.53
1968	38.25	29.31	32.44
1969	37.05	31.38	31.58
1970	37.77	31.15	31.08
1971	37.37	31.33	31.31
1972	38.11	31.57	30.32
1973	39.31	31.56	29.13
1974	40.03	29.77	30.20
1975	37.73	31.51	30.76
1976	35.60	33.11	31.28
1977	34.07	36.81	29.12
1978	38.15	35.19	26.66
1979	42.88	32.79	24.33
1980	49.47	26.66	23.87
1981	52.15	24.68	23.17
1982	53.65	24.56	21.79
1983	54.69	24.78	20.52
1984	57.99	21.57	20.44
1985	62.02	18.84	19.08
1986	64.21	17.70	18.09
1987	65.40	17.00	17.60
1988	70.20	14.00	15.80

Kaynak: Özmucur (1986), Özmucur (1987), Petrol-İş (1988)

Türkiye'deki gelir dağılımının bozukluğunun temel nedenlerinden biri olarak tarım kesimindeki gelir dağılımı yapısı gösterilmektedir (Celasun: 1986, Derviş ve Robinson: 1980): Tarım ve tarım dışı kesimler arasındaki tarım aleyhine verimlilik farklılığı, ortalama gelir düzeyi bakımından tarımın Türkiye ortalamasının gerisinde kalmasına neden olmaktadır. Ayrıca, toprak kalitesi, iklim koşulları ve sulama başta olmak üzere altyapı yatırımlarının yoğunluğu bölgeler arasında farklılıklar göstermektedir. Buna bağlı olarak ortaya çıkan ürün türü ve verimlilik farklılıkları ile toprak dağılımının bozukluğu tarım kesimi içindeki gelir dağılımının Türkiye için bulunan ortalama gelir dağılımından daha da bozuk olmasına yol açmaktadır (8).

ÇİZELGE - 7.5 İMALAT SEKTÖRÜNDE ÜCRETLERİN KATMA DEĞER
İÇİNDEKİ PAYI (%)

Yıl	Ücretler/ Katma Değer	Yıl	Ücretler/ Katma Değer
1962	40.18	1974	32.96
1963	32.34	1975	35.99
1964	33.44	1976	34.76
1965	30.22	1977	34.61
1966	29.62	1978	33.12
1967	32.86	1979	32.21
1968	33.09	1980	27.58
1969	41.07	1981	27.73
1970	32.39	1982	26.31
1971	33.92	1983	26.32
1972	29.77	1984	25.78
1973	31.45	1985	22.77

Kaynak: DİE Sanayi Sayımları

Tarım kesiminin toplam gelirler içindeki payının düşmesine rağmen, hem tüketim hem de üretim girdileri ve yatırım harcamaları olarak önemli bir iç talep unsurudur. Bu nedenle, tarım kesimi gelirinin düşmesi bu kesime yönelik doğrudan ya da dolaylı olarak üretim yapan sektörlerin üretim düzeyini de olumsuz yönde etkilemektedir (9). Tarım kesimindeki ortalama gelir düzeyi ile gelir dağılımı tarım ile tarım dışı kesimler arasındaki faktör hareketliliği açısından da önemlidir 5. Bölümde tartışıldığı gibi, tarım-tarım dışı nisbi gelir düzeyi tarım dışı kesimlere yönelik işgücü arzının önemli bir belirleyicisidir (Denklem 5.24): Gelir bakımından tarım kesiminin geriye düşmesi tarım dışı kesime yönelik işgücü arzını artırmakta, bu da ücretler üzerinde düşürücü yönde bir baskı yaratmaktadır. Bu durum, 1980 sonrası düşük işgücü maliyeti ile elde edilen uluslararası pazarlarda rekabet avantajına dayalı ihracatı genişletme politikaları ile uyum içindedir. Tarım kesimi özel yatırımları da, ki bu harcamalar sanayi kesimi için önemli bir iç talep unsurudur, tarımsal gelir ile önemli ölçüde motive edilmektedir (Denklem 4.30). 1980 sonrası dönemde tarım kesiminde ortalama gelir düzeyinin gerilemesi ve gelir dağılımının daha da bozulmasının sanayi üzerinde asimetric bir etkisi sözkonusudur: Bir yandan ucuz işgücü arzını hızlandırarak maliyeler içinde ücret payının düşmesine yol açmakta, diğer yandan da önemli bir iç talep gerilemesine neden olmakta. Bunun sanayi üzerindeki net etkisini belirlemek elimizdeki makro ekonomik model çerçevesinde pek mümkün olmasa da burada işaret edilmesi gereken önemli bir nokta, kırsal kesimden kentlere yönelik gücün sanayi kesiminin 1980 sonrası dönemde yeterli bir istihdam kapasitesi artışı sağlayacak gelişmeyi gösterememesi nedeniyle artan işsizliğin sosyal maliyetidir. Bu sonuç, ihracata yönelik sanayileşme hedefi çerçevesinde de tartışmalı bir avantajdır: Dış

pazarlarda kalıcı ve hızla genişleyen bir yer edinmede düşük ücret maliyetine dayalı mallardan çok ileri teknoloji ve buna bağlı olarak kalifiye işgücü gerektiren mallar giderek önem kazanmaktadır.

Tarım gelirleri ile ücret ve maaş gelirlerinin toplam gelir içindeki payındaki önemli düşmeye karşın gelir gruplarına göre gelir dağılımındaki bozulmanın daha kabul edilebilir bir düzeyde kalması iki sonuca işaret etmektedir: Birincisi, katma değer içindeki ücret payının düşmesine paralel olarak imalat sektöründeki kâr ve faiz gelirlerindeki artış, en üst gelir grubunun toplam gelir içindeki payının artmasını açıklayabilmektedir. İkincisi ise, kâr ve rant gelirlerinin payının hızla büyümesine rağmen orta gelir gruplarının payının önemli bir değişme göstermemesi, özellikle ücret gelirli orta gelir guruplarında boşalttığı yerin rant geliri sahipleri tarafından doldurulduğunu göstermektedir.

Rant geliri elde edilen kesimlerin ekonomide artan oranda yaygınlaşmasının muhtemel sonuçlarının irdelenmesinde bu kesimlerin tüketim ve tasarruf alışkanlıklarının tanımlanması gerekir. Mevcut veriler bu konuda bir ipucu vermekten uzaktır (10). Ancak, 1980 sonrası dönemde izlenen politikalara rağmen tasarruflarda beklenen artışın gerçekleşmiş olması, bu kesimlerin tüketim eğilimlerinin yüksek olduğunu düşündürmektedir. Bu bağlamda, Conway'in ayrıntılı araştırmasının ortaya koyduğu gibi, hem 1977-80, hem de 1981-83 yıllarında reel ücretlerdeki geniş çaplı gerileme sermaye sahiplerinin tüketim düzeyindeki artışa olanak sağlamıştır (Conway: 1987 Tablo 6.5 ve 7.5). Tasarruf eğilimine ek olarak tüketim kalıplarındaki herhangi bir farklılığın muhtemel sonucu iç talep yapısının değişmesidir. Bu, talebin mal kompozisyonundaki farklılık kadar, özellikle enflasyona karşı yürütülen politikaların başarısını büyük ölçüde etkileyebilecek bir unsur olarak, fiyatlara karşı duyarlılığın değişmesi biçiminde kendini gösterebilir (11).

7.3 ARZ YÖNÜNDEN KAYNAKLANAN SORUNLAR

Ücretlerdeki çöküş ve yurtiçi kredilerin daraltılması yoluyla iç talebin kontrol altına alınması, daha önce de değinildiği gibi, enflasyonu frenleme açısından ortodoks istikrar politikalarının temel mantığıyla uyum halindedir. Hızla düşürülen Merkez Bankası kredileri ve para stoğu M2'deki daralma iki yıl içinde enflasyonu çok büyük oranda düşürmüştür. Sonraki yıllarda enflasyon hızı tekrar ivme kazanmış ve 1988'e gelindiğinde yüzde 68'e çıkmıştır. Genelde daraltıcı para politikalarına rağmen yükselen enflasyonun nedenlerinin zaman içinde değiştiği bir gerçekse de -ki bu konuya aşağıda değinilecektir- bu durum, yurtiçi taleple enflasyon arasındaki bağı, değişkenlerdeki gecikmeli tepkileri (lagged responses) göz önüne alınırsa bile, doğrudan olmadığını göstermesi açısından oldukça anlamlıdır (12). 1984 yılında yüzde 52'lik tepe noktasına varan toptan eşya fiyatları indeksi cinsinden enflasyon hızı 1986 yılında yüzde 30'a kadar inerken yaklaşık aynı yıllarda yurtiçi talep (sabit yatırımlar ve tüketim) giderek artmıştır. Bundan dolayı 1987 Ocak ayından itibaren hızla yükselen enflasyonun nedenleri yurtiçi talepten çok ithal girdi fiyatları, işletme sermayesi maliyetleri ve KİT zamlarında aranmalıdır.

İç talebi kısma politikalarına rağmen enflasyonun düşürülemediği, Türkiye'de enflasyonu arz tarafından besleyen faktörlerin neler olabileceği ve ne oranda etkili olduğu sorunlarını önplana çıkarmaktadır. Bu faktörlerden başlıcaları; i) uzun bir dönem boyunca aktif bir sanayileşme stratejisi olarak uygulanan ithal ikamesi politikaları sonucu oluşan kendi içinde katı bir üretim yapısı, ii) yine bu stratejinin bir uzantısı olarak dış fiyatlardaki nisbi değişimlerin miktar ayarlamaları yerine maliyet üzerinde doğrudan etki yaratarak ekonomiye yansımaları ve iii) uzun dönemdeki sanayileşme sürecinin üretici kesimler üzerinde yarattığı davranış alışkanlıkları ile arz tarafının piyasa belirsizliklerine karşı aşırı duyarlı olması olarak sıralanabilir. Ekonominin üretim yanı sıra ilgili olan bu sorunlar temelde 1980 öncesi dönemde uygulanan ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisinin beraberinde getirdiği yapının bir sonucudur. Bu nedenle, önce ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisinin temel gelişme çizgisini tartışmak gerekir.

7. 3. 1 SANAYİ KESİMİNDE YAPISAL KATILIKLAR

Daha önce ithal edilen tüketim mallarının ülke içinde üretimi temelinde başlayan ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisi (İİS), "kolay" aşamasında büyüme ve sanayileşme bakımlarından kayda değer bir başarı gösterir. Bu aşamada, temel sanayileşme birikiminin olmadığı bir ekonomi için izlenen yol geniş bir kesim tarafından destek görülür ve gelişme için kullanılabilir kaynakların önemli bir bölümü ithal ikamesi faaliyetlere ayrılır. Bu aşama öncesi ekonominin belirgin özellikleri doğal kaynaklara dayalı geleneksel üretim, dar ve parçalanmış iç pazar ile düşük gelir düzeyi olarak sınırlanabilir. Bu yapının doğal bir sonucu da sermaye birikiminin ve tasarruf düzeyinin düşük olmasıdır. Zengin fakat çeşitli olarak az doğal kaynaklara dayalı yoğun dış ekonomik ilişkileri olan Latin Amerika ülkelerinin tersine, üretim faaliyetlerinin belli bir çeşitlilik gösterdiği ve kendine yeterlilik temelindeki ekonomilerde sanayileşme öncesi gelir dağılımı nisbeten çok fazla bozuk değildir. Bu gelir dağılımı koşullarında, parçalanmış piyasaların birbirine bağlanması ve daha önce kapalı ekonomi özelliklerinin hakim olduğu bölgelerin pazara açılması yoluyla gerçekleşen pazar genişlemesi, iç talep bileşiminde önemli bir değişim yaratmaz. Sanayileşme çabalarının ilk aşamalarında genişleyen ve kararlı bir talep yapısı sermaye birikimi için de uygun bir ortam sağlar.

Temel girdilerini ülke içi üretim ile sağlayan "geleneksel" sanayi kollarında ithal ikamesinin önemli oranda gerçekleşmesi sonrası, ara mallarının önemli bir bölümü ithal edilerek ve daha ileri teknoloji kullanılarak üretilen "modern" mallarda ithal ikamesi başlar. Başlangıçta iç pazarı geniş olmayan bu tür malların üretiminde İİS'nin uygulanabilmesi için iç talep yapısının da önemli bir dönüşüm geçirmesi gerekir. Sanayisi bu noktaya gelmiş ülkeler demokratik kurallarla yönetiliyorlarsa, İİS'nin daha ileriye götürülmesi genişleyici-popülist politikalarla gerçekleştirilir. Bu politikalarla sürekli genişleyen bir iç talep yaratılması sanayi kesimi için yüksek ücret uygulamaları ile, sanayi dışı kesimlerde ise para arzını genişleten destek ve transferler ile mümkündür. Kişisel gelirin artırılması yoluyla iç pazarı genişletme uygulamasının doğal sonucu ise tüketim eğiliminin çok yüksek, buna bağlı olarak tasarruf eğilimini çok düşük olmasıdır. Böylece, iç talep ile gelişen sanayinin finansman talebi firma içi kaynaklarla karşılanır. Bu süreç, mali kesimdeki

aracı kuruluşların sanayileşme için kaynak aktarmada yetersiz kalmaları oranında şiddetlenir (13).

İİS'nin daha ileriye götürülebilmesi için "kolay" aşamadan "kompleks" aşamaya geçişle birlikte, ara mallar bakımından ithalata dayalı ve modern teknolojiler kullanan sektörler ekonomide öncü konuma geçerler. Bu sektörlerin tipik özellikleri sermaye-yoğun teknoloji kullanımı, ekonomik ölçüğe göre küçük iç pazar genişliği sonucu eksik kapasite ile üretim ve tekelci ya da oligopolistik firma davranışı olarak sınırlanabilir.

Sanayileşme ile ilgili tartışmalarda yaygın kabul gören ülkenin kaynak zenginliklerine uygun bir teknoloji seçilmesini ileri süren görüş, farklı sermaye yoğunluklarında ekonomik olarak verimli teknolojilerin var olduğu varsayımına dayanır. Değişik sermaye yoğunluğunda, yani farklı sermaye-emek oranlarında, verimli üretimin gerçekleştirilebildiği endüstriler "teknolojik olarak esnek endüstriler" olarak adlandırılmaktadır. Tütün, orman ürünleri, deri ve deri ürünleri, kauçuk ürünleri ile kimya endüstrileri gözlemlere göre teknik olarak en esnek üretim alanlarıdır. Buna karşılık elektirikli makinalar, makina, madeni eşya, petrol ve petrol ürünleri, metal dışı maden ürünleri, mobilya ve mefruşat ile matbaacılık ve yayın endüstrileri için teknik esneklik çok düşüktür (Sutcliffe: 1971 s. 146-48). Bu durumda, İİS'nin kolay aşamasının aşılmasıyla birlikte, modern sektörler için ekonomik olarak verimli tek tür teknoloji söz konusu olmaktadır.

Gelişmiş ülkelerde gözlenen tipik firma davranışı kısa dönem kâr maksimizasyonundan çok, uzun dönemde piyasadaki varlığını garantileyen stratejilere dayanır. Bunlar araştırma ve geliştirme yatırımları ile, bir yandan maliyetleri düşürerek hem rakip firmalara karşı fiyat avantajına sahip olmak hem de kâr marjını artırmak, diğer yandan ise yeni ürünler geliştirerek kendisi için yeni piyasalar oluşturmak biçiminde özetlenebilir (Hay ve Morris: 1979 s.450-61). Bu biçimde sağlanan üretim teknolojisindeki gelişme, beraberinde, gelişmiş ülkelerdeki faktör donanımına uygun olarak, işletmelerde sermaye-yoğun tekniklerin kullanılmasını gerektirmektedir. İthal ikamesinin yatırım malları üretimi aşamasına gelmediği ekonomilerde, uyarılma ve geliştirme çalışmalarının yetersizliği nedeniyle, herhangi bir dönüştürmeye uğramadan transfer edilen bu teknolojiler ithal ikame eden sektörlerde kullanılmaktadır (Lustig: 1982).

İthal ikamesinin kompleks aşamasında ekonomide öncü konumda olan sektörlerde kullanılan teknolojilerin belirgin özelliği, bu durumda, ekonomik olarak verimli ölçüğin ve gerekli sabit sermaye yatırımının büyük olmasıdır. Bölüm-5'de yer alan modelin imalat sektörü için tanımlanan üretim fonksiyonu denkleminin tahmin sonucu, kullanılan teknolojinin bu özelliğini Türkiye için geçerli olduğunu desteklemektedir. İç piyasanın genişliği ise çoğu zaman optimum ölçekte çalışan bir ya da iki firmanın üretimini emebilecek genişliktedir. Böylece ekonomide ya doğal monopol ve oligopol ve oligopollerin oluşmasına, ya da düşük kapasitede çalışan firmaların iş görmesine yol açmaktadır. Çoğu zaman bu iki durum bir arada yer almaktadır.

İİS'nin Türkiye'deki uygulanmasında genellikle yatırımlar sermayeye yönelik teşvik araçları ile uyarılmaya çalışılmıştır. Ayrıca, iç pazarı genişletme çabalarının bir tarafı yüksek ücret politikalarına dayandığı için, potansiyel olarak işgücü yoğun teknolojilerin ekonomik olarak verimli olabileceği durumlarda da yoğun sermaye kullanımını gerektiren teknolojiler avantajlı konuma geçebilmiştir.

İİS'nin kompleks aşamasının başlarında, daha çok ekonominin temel özelliklerinden kaynaklanan aksak rekabet piyasa koşulları, kullanılan teknolojinin sermaye yoğun olması ve sermayenin finansmanında mali kesimin etkin bir biçimde rol alamaması nedeniyle, piyasaya girişler sadece yeterli büyüklükte mali güce sahip işletmeler tarafından gerçekleştirildiği için rekabet koşullarından iyice uzaklaşmaktadır. Oligopolistik piyasa koşullarında, tam maliyet kuralına göre fiyatlandırma (markup pricing) temel firma davranışıdır. Bu fiyatlandırma kuralında işletmeler birim maliyetlerinin üzerine belli bir kâr marjı ekleyerek satış fiyatlarını belirlerler. Düşük kapasitede üretim yapmanın sonucu yüksek olan sabit maliyetler bu fiyatlandırma davranışı ile doğrudan fiyatlara yansımaktadır. Böylece oluşan yüksek fiyatlar iç talebin reel olarak daralmasına yol açmakta, bu ise tam kapisteden uzaklaşma yönünde bir baskı yaratmaktadır. Talep-fiyat-düşük kapasite kısır döngüsü ekonomide toplam kârları düşürmekte ve böylece firmalar kaynak yaratmakta yetersiz kalmaktadır.

Talep-fiyat-düşük kapasite kısır döngüsü genişletici popülist iktisat politikaları ile bir ölçüde aşılabilmektedir. Ancak, genişleyen yerli üretimin beraberinde getirdiği ithal ara malları talebindeki artış yeterli döviz kazancı ile karşılanamayınca, bu politikalar üretimi artırmak yerine nominal iç talebi genişleterek ekonomide enflasyonis bir baskı ortamının oluşmasına yol açmaktadır. Türkiye'de iktisat politikalarındaki genişletici eğilimlerin ağırlığı, 1970'li yılların sonlarında uygulanan istikrar programlarının başarısızlığının başlıca nedeni olarak gösterilebilir.

7.3.2 İMALAT SEKTÖRÜNDE ÜRETİM MALİYETLERİ VE FİYATLAR

1988 yılında, bir yıl önceye oranla iki kat artarak yüzde 68'e yükselen enflasyon hızı 1989'da da devam etmiştir (14). Bütçe açığı, ithal girdi fiyatları vs. gibi yurtdışı kaynaklı enflasyonist unsurlara ek olarak, Türkiye'de bu kez giderek netlik kazanan ilginç bir gelişme de KİT zamlarıyla ilgilidir. Bilindiği gibi 1980 başında uygulamaya konan istikrar ve yapısal uyum politikaları çerçevesinde rasyonalize edilen KİT fiyatları dönem boyunca birbirine takip eden zamlarla ayarlanmış ve KİT açıkları genelde bu yöntemle kapatılmaya çalışılmıştır. Böylece KİT açıklarının bütçe üzerindeki yükü de hafifletilmiştir. Ama diğer yandan, hem doğrudan tüketim malları fiyatları, hem de imalat sanayide kullanılan ara malların maliyetleri kanalıyla bu zamlar yurtiçi enflasyona yansımıştır. Bir parantez açarak belirtmek gerekir ki, KİT fiyatlarının üretim maliyeti ve genel fiyat düzeyi temelinde belirlenmesi optimal kaynak kullanımının kuşkusuz ön koşullarında biridir. Ne var ki, salt fiyatları artırarak açıkların kapatılması ve böylece "kârlılığın" sağlanması üretim faktörlerinin verimli kılınmasını kendiliğinden getirmez. Başka bir deyişle düşük randımanla çalışan bir kamu şirketinin üretim ve idari yapısı değiştirilmeden; yani mikro temellerde bir reforma gidilmeden üretimin rasyonalizasyonu sağlanamaz (15). Daha önce de vurgulandığı gibi istikrar programları sadece talep yanlı önlemleri değil arz yanlı politikaları da içerir. Geçmişte kâr maksimizasyonundan çok sosyal refahı gözeterek üretimde bulunan KİT'lerin açıkları iktisat teorisi açısından bir dereceye kadar anlaşılabilir bir olaydı. Ama piyasa güçlerine açıldığı savunulan KİT'lerin artık bu koşulların gerektirdiği etkin kaynak kullanımına yönelmeleri kaçınılmaz bir zorunluluktur. Bu nedenle yapısal reform politikalarının fiyat liberalizasyonun ötesinde sözkonusu mikro temellere de erişmesi beklenirdi.

Halbuki tercih edilen yol, tekelci konumlarından da yararlanarak, KİT zamlarıyla kamu sektörünü islahaya gitmek olmuştur (16) - ki bu durumun makro dengeleri olumsuz yönde etkilediği giderek daha da açıklık kazanmaktadır. Sonuçta, özet olarak denebilir ki durdurulamayan enflasyon hızının arkasındaki nedenler araştırılırken (çoğu zaman totolojinin ötesine geçemeyen) para arzının artması, artık talep gibi saptamaların ötesinde; döviz kurundaki değişmelerle girdi maliyetlerine yansıyan ithal fiyatları, yüksek faizlerin işletme sermayesi üstündeki etkisi, biriken dış borçların bütçe açıklarındaki katkısı ve nihayet yurtiçi tasarrufların yetersizliği vurgulanmalıdır.

5. Bölümde verilen ekonometrik modelde genel fiyat düzeyi sektörel fiyatların ağırlıklı ortalaması olarak tanımlıdır. Modelde tanımlanan beş sektörden dördünün (imalat, inşaat, hizmet ve tarım) fiyatı model içinde belirlenmektedir. Hizmetler sektörünün fiyatı genel fiyat düzeyinin bir fonksiyonu olarak tanımlıdır. İnşaat ve tarım sektörleri için fiyat oluşumunda temel bir üretim girdisi maliyeti olarak imalat sektörü fiyatları yer almaktadır. Bu durumda imalat sektörü malarının fiyatı tarım ve inşaat sektörlerinde doğrudan, hizmetler sektöründe ise genel fiyat düzeyindeki etkisi ile dolaylı olarak bu sektörler malları fiyatlarında etkili olmaktadır. Diğer bir deyişle, imalat sektöründeki fiyat oluşumu ve bunu etkileyen faktörler ekonominin genel fiyat performansının temel belirleyicisi olmaktadır. Bir anlamda imalat sektöründe fiyat oluşumunun anlaşılması genel fiyat hareketlerinin anlaşılmasının ön koşuludur. Bu bölümde imalat sektöründe fiyatları arz tarafından etkileyen faktörler değerlendirilecektir. Önceki bölümde tartışılan markup fiyatlandırma koşullarında, imalat sektöründe fiyatlar temel olarak üretim maliyetleri ile belirlenmektedir. Bu durumda, genel fiyat düzeyindeki değişmelerin anlaşılması üretim maliyetlerinin değerlendirilmesinden geçer.

Sabit sermaye maliyetleri işletmenin üretim düzeyi ne olursa olsun katlanmak zorunda olduğu maliyetlerdir. İşletmenin sermaye yoğunluğu arttığı oranda toplam sabit sermaye maliyeti de yükselir. Üretim düzeyinin yükselmesi birim ürün başına sabit sermaye maliyetini düşürür. Bu çerçevede, talep genişlemesi firma üzerindeki maliyet baskısını da azaltır. Herhangi bir nedenle kurulu kapasitenin altında kalan bir üretim düzeyinde bir sabit maliyetler yükselerek fiyatları yukarıya çeker. 5. Bölümde tahmin edilen ekonometrik model sonuçlarına göre bu durum Türkiye'de imalat sektörü için geçerlidir (denklemler 5.8.). Kapasite kullanım oranının düşmesi imalat sektörü fiyatlarını yukarıya çekmektedir. Yine tahmin sonuçlarına göre kapasite kullanım oranı en çok üretim girdilerindeki tıkanma ile düşmektedir. Talep daralmaları ise ikinci derecede etkilemektedir. Kapasite kullanım oranını düşüren bir faktör olarak üretim girdilerindeki tıkanıklıklar daha çok 1980 öncesi dönemlerin sorunudur. 1980 sonrası dönemde ise talep daralması kapasite kullanımını üzerinde daha belirleyici bir faktördür. Düşük kapasitenin fiyatlar üzerinde yarattığı baskı göz önüne alınırsa, 1980 sonrası dönemde izlenen talep daraltıcı politikaların fiyatları neden etkin bir biçimde aşağıya çekemediği de anlaşılabilir olmaktadır. Diğer bir deyişle, talep üzerinde oynamaya dayalı politika uygulamaları, ister genişletici ister daraltıcı olsun, önceki bölümde tartışılan yapısal sorunlar aşılıncaya kadar fiyatlar üzerinde yukarı doğru bir baskı yaratmaktadır.

Sabit sermaye maliyetlerinin yanında değişken üretim girdilerinin fiyatlarındaki değişmeler de imalat sektörü fiyatları üzerine önemli bir etki yaratmaktadır. Bu tür girdi fiyatları arasında, genellikle sabit oranlı bir üretim girdisi olarak ithal edilen ara malları fiyatları uluslararası koşulların içeriye yansımalarının bir belirleyicisi

olarak ön sırada yer almaktadır. Son yıllarda yapılmış bir dizi kantitatif çalışma, Türkiye'de fiyat oluşumunda dış fiyatları ve döviz kuru aracılığıyla bu fiyatların içeriye yansımalarını önemli bir faktör olarak vurgulamaktadır. Bunlardan Öniş ve Özmucur (1987) ile Yağcı (1983)'de, değişik göstergelerle de olsa, genel fiyat değişmelerini açıklayan değişkenler arasında içeriye yansıyan dış fiyatlar yer almaktadır. Öniş ve Özmucur (1987)'de genel fiyat düzeyi parasal taban ve döviz kuru ile tanımlanmakta ve ağırlıklı olarak döviz kurunun etkili olduğu bulunmaktadır. Yağcı (1983) dış fiyatların içeriye yansımaları olarak ithal mallarının Türk lirası cinsinden fiyatını hem imalat sektörü fiyatını hem de genel fiyat düzeyini açıklamakta ayrı ayrı ele alarak değerlendirmekte ve her iki durumda da kuvvetli ilişkiler elde etmektedir. Doğruel (1986)'da ise, dış fiyatlar sadece imalat sektöründeki fiyatların bir belirleyicisi olarak yer almaktadır. Genel fiyat düzeyindeki değişimler toplam talep ve arzdaki değişimler ile parasal genişleme ile açıklanmasına rağmen, bu çalışmadaki modelin indirgenmiş biçim çözümünde dış fiyatların genel fiyatlar düzeyindeki değişimler üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Model tanımlamaları çok farklı olmasına rağmen Uygur (1987)'de 5. Bölümdeki modele benzer biçimde dış fiyatların imalat sektörü fiyatlarını yukarıya, kapasite kullanımında genişlemenin ise aşağıya doğru çektiği tahmin edilmektedir.

5. Bölümde verilen model bulgularından giderek, imalat sektörü fiyatlarındaki yüzde 10'luk bir artışın doğrudan ve dolaylı olarak genel fiyat düzeyi üzerinde yaklaşık yüzde 4 dolayında artışa yol açtığı hesaplanmaktadır. İmalat sektörü fiyat denklemi tahmin sonuçlarına göre döviz kurunda yüzde 10'luk artış bu sektör fiyatlarında yüzde 3.3'lük bir artışa neden olmaktadır. Bu durumda, ortalama döviz kurunda yüzde 10 yükselme sadece imalat sektörü üzerinden ekonomide yaklaşık yüzde 1.3 oranında bir enflasyonist baskı yaratmaktadır. 5. Bölümdeki model geniş bir dönem için ortalama bir değer vermekte ve alt dönemler için bu etkideki değişmeyi gösterememektedir. Conway (1987)'de gerçekleşen enflasyon üzerinde değişik faktörlerin katkısı hesaplanmıştır. Buna göre, 1973-83 dönemi için toplam enflasyon yüzde 11.2'lik oranda ithal girdi fiyatlarından, yüzde 17.4 dış enflasyondan kaynaklanmaktadır. Para arzındaki artış, yüzde 46.8 oranında bir katkıyla kendini en çok 1973-77 yıllarında hissettirirken, 1973-83 döneminde toplam fiyat artışları içindeki payı yüzde 38.2'ye eşittir. Devalüasyon ise yüzde 34.6 oranında enflasyona katkı yapmıştır. Bu çalışmaya göre ithal girdi fiyatları, dış enflasyon ve döviz kurundaki değişmelerin yurtiçi fiyat artışı üzerindeki toplam etkisi yüzde 63.2 civarındadır (Conway:1987 s. 199 Tablo-7.8).

İmalat sektörü fiyatlarını belirleyen bir diğer faktör işçi ücretlerindeki değişimdir. Ancak, ücretlerdeki artış beraberinde talep etkisi yoluyla kapasite kullanım oranını artıracağı ve böylece bir yanıyla da fiyat üzerindeki baskıyı hafifleteceği için, ücretlerin fiyatlar üzerinde çok kuvvetli bir etkisinin olduğunu söylemek kolay değildir. Ancak model üzerinden giderek ücretlerin fiyatlar üzerindeki net etkisini, bu ilişki tam olarak tanımlanmadığı için, hesaplamak mümkün olamamaktadır.

İmalat sektöründe fiyatları etkileyen bir diğer faktör de işletme sermayesi finansmanı maliyetidir. Kredi faizi ile ters orantılı ilişki içinde olan kredi arzı da fiyatların önemli bir belirleyicisi olarak fiyat denklemine yer almaktadır. 1980 sonrası dönemde kamu açıklarının finansmanı için baş vurulan yollardan biri kamunun iç borçlanma yoluyla özel kesim kaynaklarını kendine çekmesidir. Bu politika ile kamu kesimi özel kesimin kullanabileceği kaynakları daraltmaktadır (Berksoy ve Doğruel: 1989). Böylece, işletme sermayesi maliyeti yoluyla kamu iç borçlanması

politikaları fiyatlar üzerinde yukarı doğru bir baskı yaratmaktadır. Nitekim tahmin edilen imalat sektörü fiyat denkleminde kredi arzındaki yüzde 10'luk bir reel azalma imalat sektörü fiyatlarını yüzde 4 oranında yukarı doğru çekmektedir. Bu da, yaklaşık yüzde 1.6 oranında enflasyonist baskıya karşılık gelmektedir.

1980 sonrası dönemde uygulanan iç talebi kısma, döviz kurunu enflasyon oranında düşürerek reel döviz kurunu sabit tutma ve iç borçlanma politikalarının, bu değerlendirmeler ışığında, enflasyonist baskı yarattığı görülmektedir. Bu bölümde tartışılan diğer yapısal sorunlar yanında bu politikalar da, her ne kadar enflasyona karşı çareler olarak düzenlenmiş olsalar da, 1980 sonrası dönemde giderek hızlanan enflasyonun temel nedenlerinden biri olarak ortaya çıkmaktadır.

7.3.3 ÜRETİCİ KARARLARINDA DAVRANIŞSAL ALIŞKANLIKLAR

3.Bölümde incelendiği gibi, ticari sermayenin sanayi sermayesine dönüşümü sürecinde, özellikle dış ticaretteki tıkanıklıklara ortaya çıkan konjonktürel kârlılıklarla, önceden oluşmuş piyasalara yönelik üretim yapmanın belirleyici bir rolü vardır. Bu dönüşümde, sermayenin biçim değiştirmesi, mali kesimdeki aracı kurumların sermaye birikimini bir kesimden diğer bir kesime aktarabilecek kapasitede olmamasının da bir sonucu olarak, aynı kişiler (tüccarlar) elinde gerçekleşmiştir. Böylece, ticari davranış alışkanlıkları sanayi kesimine aktarılmış olmaktadır. Bu alışkanlıkların başlıcaları riskten kaçma eğiliminin yüksek olması, belirsizliklere karşı aşırı duyarlılık, mevcut pazar ile yetinme olarak sıralanabilir. 1960'lı yıllarda planlı dönemde devletin aktif katkısı ile uygulanan korumacılık ve teşvik sistemi, bu davranış alışkanlıklarının önemli bir değişime uğramadan sanayi kesiminde etkinliğini sürdürmesine olanak verdi. Korumacı politikalar ve sabit döviz kuru uygulamaları ile dış piyasalardaki konjektürel değişmelerin içeriye yansımaları büyük ölçüde engellendi. Teşvik tedbirleri aracılığıyla özel kesim sermaye birikimine sanayi kesiminde nisbi olarak yüksek kârlılık koşulları sağlandı. Böylece, sağlanan kararlı bir iç talep genişlemesi özel kesimde davranış alışkanlıklarını değiştirme yönünde bir baskı oluşturmadı. Özellikle dış ilişkilerde sağlanan sabit kur garantileri ve ithalat sınırlamaları ile korunmuş iç pazarlar sanayide özel kesimin geleceğe yönelik beklentilerinde suni bir kararlılık yarattı (17).

Kararlı ve risksiz ortamda çalışmaya alışmış özel kesimin 1977 yılından itibaren ekonominin içine düştüğü kriz ve belirsizlik ortamı ile yüz yüze kalması, sermayenin sanayi dışına kaymasına ve böylece yatırımların büyük ölçüde düşmesine yol açtı. 1980 yılından itibaren uygulanan ihracatı teşvik edici politikalar, uzun vadeli bir perspektif gerektiren üretime yönelik yatırımlar yerine, daha kısa vadeli perspektifler içinde tercihlerin yapılabildiği ticaret kesiminde canlanmaya yol açtı. Ayrıca, standart IMF politikalarının belirgin aşamaları, kararsızlıklar nedeniyle, büyük ölçüde iç içe geçmiş bir biçimde uygulandı. Alınan kararların sık sık değiştirilmesi ve çok kısa aralıklarla şok tipi müdahalelerin yapılması ekonomide belirsizlikleri artırdı ve devleti ekonomiyi yöneltmesinde güçlü bir araç olabilecek geleceğe yönelik öngürülerin yönlendirilmesini güçleştirdi. Bu kararsız ve belirsiz ortamda var olan özel kesim kaynakları sanayi yerine sonuçlarını kısa dönemde veren hizmetler sektörüne yöneldi. Ancak, kaynakların bu biçimdeki yönlenmesinde, Bölüm 6.2'de söz edilen, reel fazi oranlarının sermaye getiri hadlerinin üstüne çıkması durumunda yatırımları geriletici etkisini de göz önüne almak gerekir (Khatkhate: 1982). 1980 sonrası dönemde izlenen daraltıcı politikaların

sonuçlarından biri kapasite kullanımının düşmesine bağlı olarak sanayi kesiminde sermaye getiri oranlarını düşürmesidir. Bunun yanında izlenen yüksek mevduat faizi politikasına paralel olarak, reel faiz oranları yukarı doğru çekildi.

Böyle bir yapı içinde, görülebildiği kadarıyla, sanayi kesiminde verilen kararlarda geleceğe yönelik bilgilerin netliği ve piyasa sinyallerinin doğru kararlara ulaşılmasına imkan verecek sağlıklılıkta olması, üretime ve yatırımlara yönelik kararların yönlendirilmesinde önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Uzun bir gelişme çizgisinin ürünü olan bu davranış alışkanlarının kısa ve orta vadede değişmesini beklemek oldukça güçtür. Ancak, önceden açıklanmış detaylı iktisat politikaları ile bu davranış alışkanlığına rağmen üretimin ve yatırımların yönlendirilebilmesi mümkündür.

7.4 GENEL DEĞERLENDİRME VE GELECEĞE YÖNELİK BEKLENTİLER

1980 sonrası istikrar ve yapısal uyum politikaları uygulamalarında belirgin özelliklerden biri şok tipi araçlara oldukça sık başvurulmasıdır. Gelişmekte olan ülkelerde riskten kaçma eğiliminin yüksek olduğu genellikle gözlenen bir durumdur. Türkiye'de ticari sermaye doğrudan sanayi sermayesine dönüştüğü için, ticari alışkanlıklar sanayi kesimindeki kararlarda uzun süre belirleyici oldu. Bu nedenle sanayi kesiminde ticari karar verme alışkanlığına paralel olarak kısa dönemli perspektifler ve kâr öngürüleri önplana alındı. Örneğin, bu kesimde tipik davranış biçimlerinden biri, yatırımlardan kaçmak ve spekülatif kârlara öncelik tanımadır. Böyle bir yapı üzerinde, son dönemde alınan kararların sık sık değiştirilmesi ve çok kısa aralıklarla şok tipi müdahalelerin yapılması ekonomideki belirsizlikleri artırdı ve geleceğe yönelik öngörülerin yönlendirilmesini güçleştirdi. Bu yıllarda uygulanan ihracatı teşvik edici politikalar, uzun vadeli bir perspektif gerektiren üretime yönelik yatırımlar yerine, daha kısa vadeli perspektifler içinde tercihlerin yapılabildiği ticaret kesiminde canlanmaya yol açtı. Görülebildiği kadarıyla, sanayi kesiminde verilen kararlarda geleceğe yönelik bilgilerin netliği ve piyasa sinyallerinin doğru kararlara ulaşılmasına imkan verecek sağlıklılıkta olması, üretim ve yatırıma yönelik kararların yönlendirilmesinde önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

1980 sonrası dönemde iç dengelerin kontrol altına alınmasındaki başarısızlığa karşın ihracatın artırılması ve ödemeler dengesinin düzeltilmesinde göze çarpan bir başarı elde edildi. Bunun yanında göze çarpan diğer bir gelişme de dış borçlardaki hızlı artıştır. Bu düzgün işleyen bir ödemeler dengesi yapısı için önemli bir katkı sağladıysa da iç dengeler üzerinde yıkıcı bir etki yarattı. Dış borç ödemeleri ve kamu tasarrufunun harcamaların gerisinde kalması, yurtiçi tasarrufların büyük ölçüde iç borçlanma yoluyla devlet tarafından emilmesine yol açtı. İzlenen iç talebi kontrol altına alarak tasarrufları artırma çabaları başarısız oldu. Gelirin yeniden dağılımı, iç talebin yapısını değiştirerek devletin toplam talep üzerindeki kontrolünü zayıflattı. Özel tasarruflarda yetersiz gelişme, varolan kaynakları devletin çekmesiyle birlikte, özel yatırımları ve sermaye birikimini aksattı. Diğer bir deyişle, iç talebi denetleme politikası yatırım harcamaları üzerinde daha belirleyici oldu. Diğer bölümlerde tartışıldığı gibi, ekonominin yüzyüze olduğu temel sorunlardan biri mali kesimin özel tasarrufları üretici kesimlere aktarmada

yetersiz kalmasıdır. Gelişmiş bir menkul kıymetler piyasasının olmaması, üretici kesimlerin finansman ihtiyacının mali kesim içinden karşılanamaması sonucunu doğurmaktadır. Son yıllardaki iktisat politikalarında izlenen kamunun ekonomiye doğrudan müdahalesini azaltma hedefi çerçevesinde gündeme gelen kamu işletmelerinin özelleştirilmesi çabaları, genelde özel kesimin kamu kesiminden daha rasyonel çalıştığı varsayımında, bir mülkiyet değişimi çizgisinde yürütülmeye çalışıldı. Kamunun, elinde büyük boyutlarda aktif bulundurması, mali kesimde yeni ve etkin bir kurumlaşmaya öncülük etmesine imkan vermektedir: Özelleştirmenin varlığı şüpheli bir verimlilik artışı hedefi yerine etkin bir menkul kıymetler piyasası oluşturması doğrultusunda yürütülmesi, uzun dönemde üretim üzerindeki finansman baskısını hafifletebilir. Böyle bir oluşum, potansiyel olarak üretici kesimin borçlanma maliyetlerini düşürürken, diğer yandan üretim üzerinde bir kısıtlama olan işletme sermayesi baskısını azaltabilir.

1980 sonrası alınan ekonomik kararlarda dikkati çeken bir diğer belirgin nokta, özellikle haberleşme ve enerji alanlarında altyapı kapasitesini artırmaya yönelik kamu yatırımlarının yoğunluğudur. Bunu sonucunda, Türkiye 1990'lı yıllara haberleşme ve enerji alanlarında göze çarpan bir oranda kapasite fazlası ile girdi. 4. Bölümde tartışıldığı gibi, 1950-60 döneminde gerçekleşen altyapı kapasite fazlası 1960 sonrası dönemde gerçekleşen hızlı sanayileşmenin önemli bir girdisi oldu. Bu sonuçtan giderek, 1980'li yıllarda gerçekleştirilen altyapıdaki fazla kapasite 1990'lı yıllar için iyimser öngörülere kaynaklık edebilir. Ancak, ne Türkiye artık 1960'lı yılların Türkiye'si, ne de dünya 1960'lı yılların dünyasıdır. Geçen sürede teknolojiye gerçekleşen başdöndürücü hızlı gelişme, üretim ve yatırım önceliklerindeki sıralamaları değiştirdi. Yeni teknolojilerin ve ürünlerin geliştirilmesi ekonomik gelişmenin itici gücü oldu. Buna bağlı olarak eğitim, araştırma ve geliştirme yatırımları öncelik kazandı. Yeni teknolojiler ve ürünlerin geliştirilmesi, bu pazarlardaki güç bakımından sanayileşmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasındaki uçurumu eskinin genel ekonomik refah farklılığından çok daha belirgin ve kapatılamaz bir boyuta ulaştırdı. Bu gelişmelerin gelişmiş ülkelere yansımaları ise, Avrupa ülkelerinde olduğu gibi, güçlerini birleştirmek biçiminde oldu. Ayrıca teknolojik gelişmeler, gelişmiş ülkeler arasındaki güç sıralamasını da değiştirdi. Teknolojik gelişmenin diğer bir boyutu da işgücü verimliliğinin yükselmesidir. Bunun sonucu istihdam kapasitesini daraltmaktan çok çalışma sürelerini kısaltarak daha fazla iş alanlarının açılmasıdır. Örneğin Avrupa Topluluğu'na üye ülkelerde 1960'lı yıllarda yüzde 4.8 büyüme hızı istihdam kapasitesinde yüzde 0.3'lük bir artış sağlayabilirken, 1988-89 döneminde ortalama yüzde 3.6 oranında büyüme istihdamda ortalama yüzde 1.5 oranında bir genişleme yaratmıştır (IMF Survey, January 22, 1990). 1980 döneminde Türkiye'nin 'istemeden' enerji ve haberleşme alanında elde ettiği fazla kapasite, gelişmiş ülkelerin önceliklerinin tersine, eğitim, araştırma-geliştirme ve sağlık alanlarındaki gerileme pahasına gerçekleşti.

NOTLAR

1. Bölüm

1) Burada benzerlikten kastedilen gelişme trendinin paralellığıdır. Şüphesiz Türkiye'deki yüzde 70'lik enflasyon ile pek çok Latin Amerika ülkesindeki yüzde 1000'ler düzeyindeki enflasyon karşılaştırılmaz. Aşırı enflasyon ya da hiperenflasyon tanımı, bunun sayısal değerinden çok ekonomideki yıkıcı etkileri ile ilişkilidir. Türkiye'de yüzde 100'e yakın oranda bir enflasyonun psikolojik boyutunu bu anlamda değerlendirmek gerekir.

2) IMF'de, önerilen istikrar programlarının uzun dönemli etkileri üzerinde çok kısa bir süre önce tartışmalar başladı. IMF yetkilileri, şimdilik üstü kapalı ifadelerle de olsa, yönlendirdikleri programların gelişmekte olan ülkelerdeki uzun dönemli yıkıcı etkilerinin gözardı edilmemesi, büyüme ile sosyal yapının iyileştirilmesinin de bir politika hedefi olarak alınması gereğine işaret etmektedirler. Bu tartışma Dünya Bankası bünyesinde daha önce başlamıştı. IMF'deki son politika değişimleri ile tekrar ortak hareket etme noktasına geldiler. World Bank (1989)'da büyüme sorunlarının vurgulanması dikkati çekicidir. IMF içinde bu konudaki tartışmaların bir özeti için IMF Survey (September 1989)'a bakılabilir.

2. Bölüm

1) Ökçün (1973)'de bankaların kuruluş merkezleri ile ilgili geniş bilgiler vardır.

2) DPT (1972 s. 42)'den hesaplanmıştır.

3) Keyder (1982 s. 148)'de, Ziraat Bankası'na ek olarak, Osmanlı İmparatorluğu'ndan devir alınan bankaların 18'inin yabancı, 16'sının da çoğu küçük olmak üzere Türk sermayeli olduğu belirtilmektedir.

3. Bölüm

1) Gerçek ücretlerin o dönem için artmaması ya da sabit kalması ücretlerdeki düşüşe paralel olarak gıda malları fiyatlarında da düşüş olmasına dayandırılmaktadır (Tezel: 1982 s. 362).

2) Tarımsal ürün fiyatlarına ilişkin 1926-50 dönemini içeren ayrıntılı bir çalışma: Aktan (1955).

3) Ziraat Bankası'nın 1932'de 23000 ton olan miktarı 1936'da 111000 tona çıkmış, 1937 yılında ise 102000 ton olmuştur (Tezel: 1982 s. 362).

4) Verilen yabancı sermaye izinleri dikkate alındığında 1954 öncesi 2.8 milyon

dolar olan değer 1960'da 17.3 milyon dolara ulaşmıştır (Baban: 1987).

5) Yabancı sermaye konusunda yasal ve kurumsal gelişme için geniş açıklama Erdilek (1982 s. 11-17)'de yer almaktadır.

4. Bölüm

1) Neoklasik arz-yönlü analiz her ne kadar uzun vadede talebin arz tarafından belirlendiğini savunsa da, telepteki değişimlerin de büyüme üzerinde etkili olduğu ampirik araştırmalar sonucunda ortaya konmuştur.

2) Bu konudaki değişik görüşler için bk. Rosenstein-Rodan (1943), Prebish (1950), Singer (1950) ve Viner (1952).

3) Bu pradiğmanın öncülüğünü "Modern İktisadi Büyüme" kavramı ile Kuznetz (1966) yapmıştır. Bugünkü gelişme literatürünün büyük bir bölümü, bilgisayar teknolojisindeki yeni açılımların yardımıyla bu doğrultuda götürülen ampirik çalışmaların sonuçlarını değerlendirip, büyüme ve yapısal değişim olgularının kaynak ve özelliklerini araştırmaya yönelmiş durumdadır.

4) (4.4) numaralı denklem ya da varyantlarından yola çıkarak değişik ekonometrik tekniklerle yapılan tahminler 1960'lardan sonra birçok iktisatçının gelişmiş ülkelerdeki büyüme kaynaklarını inceleyen çalışmalarının temelini oluşturur. Örneğin bkz. Griliches ve Jorgenson (1967), Nadiri (1972), Kendrick (1982). Bu araştırmaların ortaya koyduğu en önemli sonuçlardan bir tanesi faktör verimliliklerindeki artışların büyüme katkısının sanayileşmiş ülkelere, gelişmekte olan ülkelere oranla daha büyük olduğudur.

5) Yapısalcı araştırmalara örnek olarak bkz. Robinson (1971), Chenery ve Taylor (1968), Lustig (1982) ve Taylor (1983).

6) Sermaye yoğunluğuyla ilgili olarak belirtilmesi gereken bir nokta da 1965-70 yıllarında kamu kesimindeki ortalama sermaye işgücü oranının özel kesimdeki oranın altı katına yaklaşık olmasına karşın, 1970-75 yıllarında bu oranın hızla düşerek özel kesiminkine yaklaşmasıdır. Kuşkusuz bunda KİT'lerdeki aşırı istihdam politikalarının belli bir payı vardır.

7) Bu konuda 1980 sonrası gelişmelerin kapsamlı bir analizi için bkz. Doğruel ve Doğruel (1988).

8) İmalat sanayindeki sermaye birikimiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ebiri (1977). Bu sektördeki korumacı politikaların ve teşviklerin etkilerinin saptanması ve ölçülmesiyle ilgili olarak bkz. Yağcı (1984).

9) Teknolojik gelişmelerin sınıflandırılması ve değişik yöntemlerle ölçülmesi için bkz. Yıldırım (1971).

10) Krueger ve Tuncer (1980) bu paradoksal gibi görünen sonucun nedenlerini ayrıntılı olarak ele alıyorlar. Kullanılan ağırlıklar, indeksler, kamu ve özel sektör mallarının değişik niteliklerde olması gibi araştırma metodolojisiyle ilgili sorunların ötesinde özel ve kamu şirketlerindeki maliyet yapılarının (girdi maliyetlerinin) farklılığı ve bu durumun yol açtığı birim üretim başına kullanılan işgücü ve sermaye miktarları, bu sektörlerdeki toplam etkinliği (efficiency) faktör verimliliğinde artış hızından bağımsız olarak belirliyor. Örneğin 1963'te imalat sanayideki kamu kuruluşları, özel kesime oranla birim ürün başına yaklaşık iki kat daha fazla sermaye kullanıyor. Ağırlıklı toplam girdiler açısından bu oran 1.6'dır. Demekki faktör verimliliğindeki artışa rağmen toplam etkinliği belirleyen temel etken ürün başına kullanılan girdi miktarlarıdır (Krueger ve Tuncer: 1980 s. 38-45).

11) Bu tekniklerin gelişiminde ilk adım Chenery et al (1962) tarafından atılmıştır. Türkiye uygulaması için bk. Celasun (1983).

12) Dinamik optimizasyon teknikleri için bkz. Pantryagin et al (1962) ve Hestenes (1966).

13) Modelin esin kaynağı literatürde "tepe-yük" (peak-load) modelleri diye adlandırılan yaklaşımlardır. Örneğin bkz. Steiner (1957) ve Williamson (1966).

14) Optimal plan yollarından sapmaların oranları ancak ampirik bir çalışmayla hesaplanabilir. Bu konuda Japon ekonomisiyle ilgili ilginç bir dinamik Leontief yaklaşımını çalışma için bkz. Tsukui (1968).

15) Aslında 1963'te kamu işletmelerindeki sermaye yoğunluğu (sermaye/işgücü oranı) özel kesimdeki oranın 1.97 katıdır. Bu oran 1976'da 1.41'e inmiştir. Bkz. Krueger ve Tuncer (1980 s. 43 Tablo-6).

16) Kapasite kullanımıyla ilgili olarak bkz. Winston (1971).

17) İmalat sanayindeki yoğunluk (concentration) oranıyla ilgili olarak bkz. Tekeli et al (1980). Burada bir parantez açarak belirlemek gerekir ki, Türkiye'de sözkonusu olan teknelci rekabetten çok teknelci - oligopolistik durumdur. Bu nedenle artık kapasitenin oluşumu klasik Robison - Chamberlin yaklaşımı çerçevesinde değil, Bölüm 7.3.1'de tartışılan ithal ikameci politikalar altında az sayıda firmanın pazar genişliğine göre gereğinden fazla miktarda sermaye stoğu oluşturmaları bağlamında ele alınmalıdır.

5. Bölüm

1) Ekonometrik modellere ek olarak girdi-çıkıtı tabloları ve CGE (Computable General Equilibrium- hesaplanabilir genel denge) modeli diğer güçlü araçlar arasında sıralanabilir. Ekonometrik modeller ekonominin davranışsal özelliklerini öncelikli olarak yansıtırken, CGE modellerinde ağırlık sektörler arası ilişki

üstündedir. Girdi-çıktı tablolarında ise, sadece sektörler arası fiziki ilişki değerlendirilir.

2) Hicks nötr teknolojik değişme, teknolojideki değişimin üretim faktörlerinden biri lehine bir sonuç yaratmaması durumudur (Akyüz: 1980 s. 437). Bu denklemden itibaren, ifade basitliği sağlamak için, üretim dönemini tanımlayan t indisi kullanılmayacaktır.

3) Bu konuda temel tartışmalar Bruno (1979), van Wijnbergen (1985, 1983a ve 1983b) olarak sıralanabilir. Kısa dönemde mali bakımdan zayıf firmaların yer aldığı endüstrilerde üretim ve fiyat üzerinde kısıtlayıcı para politikaları işletme sermayesinin finansmanı yoluyla etkili olmaktadır. Kısıtlayıcı para politikalarının üretim üzerinde yarattığı stagflasyonist etki van Wijnbergen (1985, 1983a, ve 1983b)'de tartışılmaktadır. Yağcı (1982)'de bu mekanizmanın Türkiye için geçerli olmadığı savunulurken, Doğruel (1986)'da ise kısıtlayıcı para politikasının Türkiye koşullarında da stagflasyonist etki yarattığı ileri sürülmektedir. Ancak, çalışmada kısa dönemli ilişkilere ağırlık verilmediği için, bu mekanizma üzerinde geniş olarak durulmamış, sadece fiyat denkleminde faiz bir maliyet unsuru olarak yer almıştır.

4) Bu konuda geniş açıklamalar Lustig (1982) ve Kirkpatrick ve Öniş (1985)'de yer almaktadır.

5) Buna karşılık fiyat desteklemeleri ve sübvansiyonlar yoluyla yürütülen müdahalelerin iç ticaret hadlerini tarım aleyhine bozan enflasyonist etki ile dolaylı yoldan ters sonuçlar vermesi Aksoy (1982)'de tartışılmaktadır.

6) Bu sıralanan yapısal özellikler mali baskı altında olan pek çok gelişmekte olan ülkeler için geçerlidir (van Wijnbergen: 1983a).

7) Bu durumda izlenebilecek değişik yollar vardır. Bu konuda Intriligator (1987 s. 395-402)'e bakılabilir.

8) İlk aşama tahmininde araç değişkenler (instrumental variables) şunlardır: PMTL, W4, IG, CG, EXRM, EXRX, D1, D2, MBS, BINV, Q4, P4, XMI ve MC.

6. Bölüm

1) Bu konuyla ilgili olarak bakınız Findlay (1989), Edwards ve Larrain (1989) ve Eaton ve Taylor (1986).

2) Bu görüş için bakınız Dale (1982).

3) Bu gruba dahil olan iktisatçılardan bazıları şunlardır: Dell ve Lawrence (1980), Dell (1980) ve Dell (1982). Khan ve Knight (1982) ise bu dönemde dış faktörlerin belirleyici rol oynadığını söylerken, içsel faktörlerin de belirli bir payı olduğu görüşündeler. Ayrıca, Khan ve Knight (1983) otuz iki petrol üretmeyen gelişmekte olan ülkelerdeki dış ticaret hadlerinin gerilemesinin bu ülkelerin cari hesaplar açığının anlaşılmasında en önemli değişken olduğunu vurguluyor.

4) Bu konuda bakınız Behrman ve Hanson (1979), Cline ve Weintraub (1981), Dornbush ve Frenkel (1979).

5) Hemen belirtmek gerekir ki, parasalcı anti enflasyonist istikrar politikalarının Latin Amerikalı yapısalcılar tarafından ortaya konan eleştirileri 1940'lara dek gider. Bu akımlardan etkilenen araştırmacıların yaptıkları değerlendirmeler iktisat literatüründe 1960'lardan başlayarak yaygınlık kazanmıştır. Bunlardan bazıları: Diaz-Alejandro (1965), Diaz-Alejandro (1981), Krugman ve Taylor (1978), Taylor (1979), Taylor (1981), Foxley (1981) ve Buffie (1984b)'dir. Ayrıca istikrar politikalarının genel bir değerlendirmesi için bakınız Türel (1984).

6) Bakınız Aghevli ve Khan (1978).

7) Yukarıda sözü edilenlere ek olarak bakınız Foxley (1980) Killick et al (1984), Porter ve Ranney (1982) ve van Wijnbergen (1982).

8) Bu konuyla ilgili olarak bakınız Dell (1982) ve Diaz-Alejandro (1981).

9) Yapısal uyum politikalarının genel bir değerlendirmesi için Streeten (1987), dış ticaret ve kalkınma ilişkileri hakkında Diaz-Alejandro (1975) ve dış ticarete korumacılığın değerlendirilmesi için Corden (1975)'e bakınız.

10) McKinnon ve Shaw modellerinin ayrıntılı bir sonucu ve mali baskı altındaki piyasalar hakkında bakınız Fry (1982).

11) Kuşkusuz bu sonuçlar az gelişmiş ülkelerde tasarrufların düşük faiz esnekliklerine sahip olduğu ve tasarrufların çoğunlukla (geleneksel) üretken olmayan kıymetlerden mali sektöre aktarılması kısa dönemde gerçekleştirilemeyeceği varsayımına dayanır. Resmi olmayan para piyasalarının etkin olmadığı durumlarda bile kısa dönemde benzer sonuçlara ulaşılabileceği ile ilgili olarak Doğruel (1990).

12) 1980-85 döneminde IMF 1.7 milyar Dolarlık (SDR) kredi anlaşmasını bir stand-by anlaşmasıyla yürürlüğe koydu. Dünya bankası ise, aynı dönemde 1.6 milyar Dolarlık yapısal uyum kredisi sağladı. Ayrıca birikmiş borçların ödeme süreleri yeniden düzenlendi. Bu bağlamda Rodrik (1988) bu cömrt dış kredilerin Türkiye'de uygulanan istikrar programlarının başarısındaki katkısını vurguluyor.

13) 1946 sonrasında Türkiye'de üç istikrar programı kullanılan araçlar ve yollar açısından birçok benzerlikler göstermelerine rağmen, büyük farklılıklar da

içerirler. Bu programların ayrıntılı bir karşılaştırılması ve değerlendirilmesi için bakınız Ekzen (1984).

14) Petrol fiyatlarının yeniden alevlenmesi, faiz oranlarının artışı ve dış talebin daralması her ne kadar ülkenin denetimi dışında kalan dışsal gelişmeler olsa da, ekonominin böylesi muhtemel darbeler karşısında gösterebileceği esneklik 1970'lerin başlarından beri giderek kronikleşen zaafırlar dikkate alındığında anlaşılabilir bir durumdur.

15) Bundan sonra metin içinde kullanılan istatistikler çeşitli DIE, DPT, TC Merkez Bankası, IMF ve Dünya Bankası yayınlarından alınmıştır.

16) Bankacılık alanındaki gelişmelerin ve para arzındaki değişmelerin büyüme hızıyla ilişkileri için bakınız Fry (1988).

17) Merkez Bankası'nın yorumlarına göre 1988 yılında ve öncesinde enflasyonist beklentileri yumuşatmak için öngörülen faizleri düşürme ve vade yapısını değiştirme çabaları emisyon artışı nedeniyle etkili olamamıştır (Merkez Bankası Yıllık Rapor 1988, s. 31-32).

18) Merkez Bankası bu hızlanmanın arkasında üç etken olduğu görüşünde: Bütçe açıkları, kamu mallarındaki fiyat ayarlamaları ile enflasyonist beklentiler (Merkez Bankası Yıllık Rapor 1988, s. 13).

19) Bu konuda bakınız Küçükahmetoğlu (1988).

20) Örneğin Bogdanowicz-Bindert (1983), alınan sonuçları çok etkileyici olarak nitelerken, Kopits (1987) sürecin daha sona ermediğine dikkat çekerek değerlendirmesinde daha temkinli davranıyor.

21) Türkiye'de ve yurtdışında 24 Ocak kararları ve sonuçlarıyla ilgili çalışmaların sayısı 1980-87 yıllarında hızla artmıştır. Bunlardan başlıcaları: Akat (1984), Boratav et al (1984), Conway (1987), Erdost (1982), Kazgan (1985), Kuruç et al (1985), Nas ve Okedon (1988), Öniş (1986), Ramazanoğlu (1985), Şenses (1983) Tekeli et al (1984), Ulagay (1983) ve Ulagay (1987).

22) Bu program sonuçlarının karşılaştırılmalı bir değerlendirmesi için bakınız Odekon (1988).

23) Dış şokların bu yıllarda Türkiye ekonomisinde başgösteren ödemeler krizinde en önemli faktör olduğu sonucu, Khan ve Knight (1982)'deki değerlendirmeyle uyum halindedir.

24) Stackelberg oyun teorisi (game theory) yöntemi ve simülasyon tekniklerini kullanarak dışsal şoklar ve iç politikaların etkilerini ayrıştıran bir çalışma için bakınız Conway (1987).

25) Türkiye'yle ilgili bu gerçekler 1974 yılındaki ilk petrol krizi karşısında gelişmekte olan ülkelerin gerekli ayarlamalara gitmedikleri iddiasının yanlışlığını vurgulayan Dell'le uyum halindedir (Dell: 1982 s. 600).

26) Diğer ithal malları üzerindeki vergi tarifelerinin yükseltilmesi ödemeler krizi sırasında alınmış önlemlerdir.

27) Arslan ve van Wijnbergen (1989)'da 1980-87 döneminde Orta Doğu ülkelerinin ithalatındaki genişlemenin Türkiye'nin ihracat patlaması üzerinde negatif etki yarattığı vurgulanmaktadır.

28) Milánovic (1986) ihracatçılara verilen toplan sübvansiyonların 1983'te ihracat değerinin yüzde 23'e, 1984 yılında ise yüzde 15'e eşit olduğunu söylüyor (Milánovic: 1986 s. 48). Diğer yandan, vergi iadesi, ucuz kredi ve destek kur politikalarının kaldırılmasından sonra ihracat firmalarının zararına ihracata devam ettiklerine son yıllarda Türk basınında geniş yer verilmiştir. Buna rağmen ihracatın yaklaşık aynı hızda devam etmesi bu firmaların samimiyeti hakkında şüphe uyandırır da, aslında bu iddialarda bir gerçek payı yok değildir. İhracatın devam etmesinin ardındaki nedenler özetle şunlardır: İç piyasadaki durgunluk ve ucuz kredi olanakları şeklinde oluşan ve holding şirketleri arasında paylaşılan görünmez rantların varlığı. Türkiye'nin 1980 sonrası dönemdeki ihracat performansı ve ihracat destek politikaları arasındaki etkileşimin bir değerlendirmesi için bakınız Ersel ve Temel (1984). Bu incelemeden elde edilen sonuçlara göre ihracatın vergi desteğine göre esnekliği ihracat fiyatına göre esnekliğinden daha yüksektir; yani ihracat performansında teşviklerin payı büyüktür. Ancak, buna karşılık, Arslan ve van Wijnbergen (1989)'da reel döviz kurunun düşürülmesinin teşviklere oranla etkili olduğu söylenmektedir.

29) Türkiye'nin dış borçlar sorunu A.A. Çeçen, A.S. Doğruel ve F. Doğruel tarafından bir başka çalışmada incelenmektedir.

30) Türkiye'de 1960'lı yıllardaki tasarrufların kantitatif bir analizi için bakınız Durdağ (1973)'de Bölüm 4. 5.

32) Türkiye'deki mali kesimin bir değerlendirmesi için bakınız İnelbağ ve Gültekin (1988).

33) Bütçede kalıcı denge kavramı ve mali (fiscal) dengesizlik nedenleri hakkında bir çalışma için bakınız Tanzi (1982). Tanzi Türkiye'deki bütçe açıklarının ardındaki nedenlerin kamu kuruluşlarından ve düşük vergi gelirlerinden kaynaklandığını belirtiyor.

34) Kamu sektörünün dış borçlar ve büyüme bağlamında incelenmesi için bakınız Anand et al (1987). Yazarlar kamu tüketimindeki daha ileri düzeydeki bir azalmanın Türkiye'nin büyüme performansı açısından gereksiz ve tehlikeli olacağını dikkati çekiyorlar.

35) 1977 ödemeler krizi ve Türkiye'nin dış borçlarıyla ilgili bir inceleme için bakınız Rodrik (1988). Mali reformlar, enflasyon ve dış borçlar arasındaki bağların bir analizi için bakınız Anand ve van Wijnbergen (1988).

36) Yukarıda gönderme yapılan çalışmalara ek olarak Buffie (1984a) , Conway (1987 ve 1988) ve van Wijnbergen (1986) bu daraltıcı etkileri ayrıntılı biçimde irdellemektedir. Kumcu (1988) ise yüksek faiz ve devalüasyon politikalarının üretimi artırıcı ve enflasyonu düşürücü etkileri olduğunu savunuyor. Kumcu'nun bu yorumu Merkez Bankası'nın enflasyon yorumlarıyla da çelişmektedir (Bakınız Merkez Bankası Yıllık Rapor 1988, s. 13-14).

37) İhracata yönelik kalkınma programlarının teorik bir değerlendirmesi için bakınız Berksoy (1982). Diğer yandan, iktisat literatüründe ihracat ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi irdelleyen çalışmaların sayısı oldukça yüksektir. Bunlardan bazıları: Adelman (1984), Balassa (1978), Cline (1982), Darrat (1987), Fajana (1979), Feder (1982), Michealy (1977), Ram (1985) ve Streeten (1986). Bu araştırmacılardan çoğu ihracat performansı ve büyüme arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulmalarına rağmen, örneğin, Darrat (1987), ihracat ve büyüme hızı arasındaki (Granger anlamında) nedensellik yönünü Güney Kore dışında diğer ülkeler için ihracattan büyüme doğru olmadığını savunuyor. Cline (1982), birçok gelişmekte olan ülkenin aynı anda ihracata yönelik kalkınma stratejisini benimsemesi halinde, sanayileşmiş ülkelerdeki ithalat kapasitesi bu artışı emebilecek düzeyde olmadığı için bu ekonomilerde korumacı önlemlerin yeniden gündeme getireceğini bir simülasyon modeli yardımıyla kanıtlamaya çalışıyor. Streeten (1986) ise iktisadi büyümede ihracatın temel itici güç olduğunu reddederek, ihracata yönelik kalkınma stratejisinde piyasa güçlerinin kendiliğinden verimliliği artırmayacağını vurguluyor ve dış ticaret liberalizasyon programlarının çoğu kez birbirleriyle çelişkili önlemler ve sonuçlar içerebileceğine dikkati çekiyor. Adelman (1984) bir CGE (Computable General Equilibrium) modeli çerçevesinde, dışa açık ama sektörler arası bağlara öncelik tanıyan tarıma yönelik bir kalkınma stratejisinin (Güney Kore için) ihracata yönelik kalkınma modelinden, birçok alanda çok daha başarılı sonuçlar verebileceğini gösteriyor.

38) Daha önce de değinildiği gibi özelleştirme ve serbest piyasa güçlerine açılma ideolojisinin resmi söylemdeki ağırlığına karşın, gerçekte Türkiye ekonomisinde 1980'den sonra izlenen gelişmelerin bu liberal retoriğe denk düşmemesi kuşkusuz tarihsel bir ironidir. Burada vurgulanmak istenen, piyasa güçlerinin-ülke ekonomisinin pratiğinde -iktisadi karar mekanizması üzerindeki belirleyiciliği değil, sistemdeki merkezileşmenin genelde irticelen ve politik bir nitelikte olduğudur. Tayvan, özellikle Güney Kore ve Singapur örnekleri uzun vadeli sermaye birikimi ve kaynak tahsisi kararlarının bu ülkelerin kalkınma ve ihracat programlarında ne derece belirleyici olduğunun yeterli kanıtıdır.

39) İç talebi kısarak ihracata artırma politikalarıyla ilgili olarak ayrıca belirtmek gerekir ki, dış pazarlarda rekabet şansı ve başarısında gelişmiş iç pazarın önemi büyüktür (Krugman: 1980).

40) Burada önemli olan nokta, Türkiye'de yaygın olan siyasi -ideolojik eleştirilerin ötesinde, bu politikaların soğukkanlı analitik değerlendirmelerin önplana çıkmasıdır.

7. Bölüm

1) Gelir dağılımı ile iktisat politikaları arasındaki ilişkinin kapsamlı bir değerlendirmesi için, Adelman ve Robinson (1978), de Melo ve Robinson (1980), Kim ve Trubiate (1984) ile Clements ve Kim (1987)'e bakılabilir.

2) Gelir dağılımını ekonominin bütünü dikkate alınarak yapılan değerlendirmelerde temel ilişkilerin nasıl kurulması gerektiği iktisat yazınında oldukça yoğun tartışılan ve çok farklı yaklaşımların önerildiği bir konudur. Bu konuda Derviş et al (1982, Bölüm 12)'ye bakılabilir. Türkiye'de gelir dağılımı üstüne yapılan çalışmalardan Bulutay et al (1971), DPT (1976), Esmer et al (1986) ve DİE (1989) birinci grupta, Derviş ve Robinson (1980), Ulushan (1980) ve Celasun (1986) ikinci grupta yer alır. Ayrıca, Özmucur (1987), gelirin kesimlere göre dağılımının tahmin edilmesinde kullanılan yöntemi bakımından, ikinci gruba dahil edilebilir.

3) 1973 anket sonuçlarının kapsamlı bir değerlendirmesi için bakınız Derviş ve Robinson (1980).

4) Doğal olarak, gelir dağılımı bir iktisat politikası için politika aracı olarak düşünülemez. Tasarrufları yükseltmek ve böylece enflasyonist baskı unsuru olarak iç talebi kontrol altına almak için kullanılan temel araçlardan birisi banka mevduat oranlarını yükseltmektir. Bölüm -6.2'de değinilen yüksek banka faizinin stagflasyonist etkisine ek olarak burada işaret edilmesi gereken ikinci bir nokta da faiz oranı ile tasarruf düzeyi arasındaki ilişkinin tartışmalı olmasıdır. Bu konudaki kapsamlı bir değerlendirme ve reel faiz ile tasarruflar arasındaki bağı zayıf olduğunun kantitatif olarak gösterilmesi için Giovannini (1985)'e bakılabilir. Türkiye'de ise, faizlerin yükseltilmesinin tasarruflar üzerindeki etkisi çok küçüktür (Rittenberg: 1988). Burada, kurumsal yapı ve güvenilirliğin faizden daha belirleyici olduğu vurgulanıyor. Farklı bir çerçevede benzer bir yorum için bakınız Doğruel ve Doğruel (1988).

5) Rittenberg (1988) bu düşmanın temel nedeni olarak banker krizini gösteriyor.

6) 1989 Haziran ayında yıllık olağan konsültasyon görüşmeleri için Ankara'ya gelen IMF heyetinin '50 ahret sorusu' arasında gelir dağılımıyla ilgili soruları bu bağlamda pek anlamlıdır (Cumhuriyet, 8 Haziran 1989, s. 10).

7) Benzer bir yorum ve 1980 sonrası işgücü politikalarının ayrıntılı bir değerlendirmesi için bakınız Şenses (1989).

8) Ulushan bölgeler arası yapı farklılığı ve toprak dağılımındaki bozukluk nedeniyle tarıma yönelik desteklerin gelir dağılımını daha da bozduğu söylenebilir (Ulushan: 1980).

9) Tarım kesiminin ihracata yönelik politikalara alternatif bir model çerçevesinde önemi için bakınız Bölüm -6.3.2.

10) Bu çalışma yayına hazırlandığı tarihte DİE tarafından gerçekleştirilen hanehalkı tüketim ve gelir anketinin ayrıntılı sonuçları yayınlanmamıştı. Akyüz (1989)'da rant geliri elde eden tesislerin tasarruf eğilimlerinin çok düşük olduğuna işaret edilmektedir.

11) Burada tüketim eğilimi ile fiyat esnekliği arasındaki ilişkiyi işaret etmek gerekir: Tüketicilerin gelirlerinin çok büyük bir kısmını harcamaları durumunda talep-fiyat esnekliği bire çok yakın olur (McFarland: 1982).

12) Çalışmanın ekonometrik model bölümündeki denklem 5.8 ve yorumu bu iddiayı desteklemektedir.

13) Mali kesimin gelişmemişliğinin sonuçları için Bölüm -6.2'ye bakınız.

14) Bu yıllardaki enflasyonun analizi için bakınız Merkez Bankası Yıllık Rapor 1988. Bu arada belirtmek gerekir ki, Merkez Bankası'nın markup fiyatlama ve ithal girdi etkilerini nihayet vurgulaması sevindiricidir.

15) Kamu işletmeleriyle ilgili gelişmeler hakkında bakınız Bös (1986).

16) Bu farklılıklara ek olarak Merkez Bankası enflasyonist beklentilerin de önemine işaret etmekte (Merkez Bankası Yıllık Rapor 1988).

17) Bilindiği gibi, sigorta şirketlerinin verdiği aşırı garantilerin insanlar ve kurumlarda laçkalığı ve aşırı risk alma eğilimi optimal olmayan bir şekilde artırdığı savunulur (moral hazard). Bu yaklaşımdan giderek, devletin aşırı korumacı yaklaşımının bu anlamda risk almayı artırdığı söylenebilir. Teşviklerle ucuz elde edilen kaynakların kolayca har vurulup harman edilmesi buna tipik bir örnektir. Ancak, burada söz edilen riskten kaçma eğiliminin yüksekliği daha çok zaman boyutuna bağlı bir davranış alışkanlığı olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer bir deyişle uzun vadeli kararlarda risk faktörü kısa vadeli kâr beklentilerinin öne çıkmasına yol açmaktadır.

ECONOMIC GROWTH, STRUCTURAL CHANGE AND CRISIS IN TURKEY

SUMMARY

The present study strives to investigate the dynamics of economic growth *cum* development in Turkey between the years 1923-1988 and the concomitant mutation the economy underwent during the same period. It does not, however, belong to the realm of economic history, nor does it attempt to capture and scrutinize the socio-political correlates of this complex transformation. Rather, much of the analysis elaborated in this book focuses on the micro-macro developmental aspects of the Turkish experience, without losing sight of the historical dimensions of the underlying processes.

With these limitations, the analytical foundations of this study are, to a large extent, motivated by a systematic inquiry along the following three lines. First, how and under what conditions did the transformation of commercial capital into industrial capital (which, among other things, prepared the grounds for the implementation of import substituting strategies of development) materialize in the pre-1980 period? In this context, what have been the effects of this transformation process on the institutional and behavioral structure of the economy? Second, insofar as much of the cyclical growth the Turkish economy experienced since the 1950s is attributable to public investments and the excess capacity produced in infrastructure, how does this process interact with internal equilibrium and shape the development paths of the country? Third, the pre-1950 expansionary demand management policies implemented under the auspices of populist governments appeared to correlate well with the high growth rates of the 1960s and 1970s. Ostensibly, the reversal of these policies (together with the initiation of other stabilization and austerity measures) after 1980, marked the end of the import substitution era and the beginning of a new one inspired by export-led economic growth and a sanguine *laissez-faire* attitude. Some salutary effects on the balance of payments notwithstanding, why did these policies fail to restore internal equilibrium? Or in a more general context, what are the pitfalls of these short-run stabilization policies given the structural rigidities of domestic production? Finally, how realistic and desirable is it for Turkey to embark on such programs and what are the inherent limitations of such endeavors?

In light of the succinct discussion given above, the book is organized as follows: Chapter 2 attempts to identify, so to speak, the initial conditions of development paths. It gives an overview of the pre-Depression period and focuses on the question of the transfer of agricultural surplus to non-agricultural sectors and describes the formation of the banking industry in relation to the expansion of manufacturing. Chapter 3 concentrates on the determinants of capital accumulation between 1923-1960; more specifically, it analyzes the interaction between industrialization and state intervention (*etatism*), the developments in public finance *pari passu* foreign capital inflows and the growth

of financial intermediation. In Chapter 4, the dynamics of structural change (under the import substituting policies) are examined both from the demand and supply side perspectives. Special attention is given to the emergence and exhaustion of excess capacity in the infrastructure of the economy over time, which gives rise to the cyclical growth patterns in domestic production. Moreover this section studies the impacts of protectionist measures on the emergence of an overwhelmingly oligopolistic market structure and the formation of a rigid, highly capital intensive manufacturing sector.

Chapter 5 develops a medium size macroeconometric model, based on the (3SLS) estimation of 45 equations describing the overall behavior of the Turkish economy. The real side of the economy is scrutinized by dividing it into five sectors: Manufacturing, Housing and Construction, Mining and Energy, and Agriculture. Furthermore, factor and financial markets, foreign trade and public sectors are introduced to complete the model. The estimation results seem to support *inter alia*, the following conclusions: 1) Very low output elasticities of capital in manufacturing indicate the view that the production structure is highly rigid (with very high capital /output ratios); 2) These markets are far from being competitive; 3) The price level in the manufacturing sector is strongly determined by prices of imported intermediate goods (exchange rates) and capacity utilization levels as well as by public credits and subsidies; 4) The variations in agricultural value added are highly influenced by capital inputs and arable land, whereas technological change does not seem to play any significant role in this respect.

Chapter 6 reviews the post-1980 stabilization and structural adjustment policies by stressing contractionary effects of these demand management and exchange rate programs. Subsequently, liberalization attempts and the switch from import-substitution to export-led growth strategies are evaluated briefly in light of continuing internal disequilibria and the growing foreign debt burden.

Finally, Chapter 7 investigates the reasons behind the failure of these stabilization and structural adjustment programs by pointing on the one hand to the relationship between domestic demand and distribution of income, and to the structural rigidities of production on the other.

KAYNAKLAR

- ABAÇ, S. (1974) "Türkiye'nin Sanayileşmesinde Bankaların Rolü", SBF (1974) içinde.
- ADELMAN, I. (1984) "Beyond Export-led Growth", *World Development*, Cilt. 12, s. 934-49
- ADELMAN, I. ve ROBINSON, S. (1978) *Income Distribution Policy in Developing Countries: A Case Study of Korea*, Stanford University Press, Stanford.
- AGHEVLI, B. B. ve KHAN, M. (1978) "Government Deficits and the Inflationary Process in Developing Countries", *IMF Staff Papers*, Cilt. 25, s. 383-416.
- AKAT, A. S. (1984) *Alternatif Büyüme Stratejileri*, İletişim, İstanbul
- AKSOY, A. (1982) *Structural Aspects of Turkish Inflation 1950-1979*, World Bank Publication, Washington DC.
- AKTAN, R. (1955) *Türkiye'de Ziraat Mahsülleri Fiyatları*, SBF Yayını, Ankara.
- AKYÜZ, Y. (1980) *Sermaye Bölüşüm Büyüme*, SBF Yayını, Ankara.
- AKYÜZ, Y. (1989) "Financial System and Policies in Turkey in the 1980's", *UNCTAD Discussion Papers*, Geneva.
- ANAND, A. ve van WIJNBERGEN, S. (1988) "Inflation, External Debt and Financial Sector Reforms: A Quantitative Approach to Fiscal Policy with an Application to Turkey", *World Bank Working Paper*, Washinton DC.
- ANAND, A., CHHIBBER, A. ve van WIJNBERGEN, S. (1988) "External Balance and Growth in Turkey: Can They Be Reconciled?", *World Bank, Working Paper*, Washinton DC.
- ARSLAN, I. ve van WIJNBERGEN, S. (1989) "Export Incentives, Exchange Rate Policy and Export Growht in Turkey", *Basılmamış çalışma*.
- ATUK, B. (1974) "Türkiye'de Sermaye Piyasasının Gelişmesi", SBF 1974) içinde.
- BABAN, A. S. (1987) "Türkiye'de yabancı Sermaye", *MMO (1987) içinde*.
- BACHA, E. (1987) "IMF Conditionality: Conceptual Problems and Policy Analysis", *World Development*, Cilt.15, s. 1457-67.

- BALASSA, B. (1978) "Exports and Economic Growth: Further Evidence", *Journal of Development Economics*, Cilt.5, s. 181-89.
- BALDWIN, R. ve RICHARDSON, J.D. (Eds) (1986) *International Trade and Finance: Readings*, Little Brown, Boston.
- BEHRMAN, J. R. ve HANSON, J.A. (Eds) (1979) *Short Term Macroeconomic Policy in Latin America*, Ballinger, Cambridge Mass.
- BERKSOY, T. (1982) *Az gelişmiş Ülkelerde ihracata Yönelik Sanayileşme*, Belge Yay., İstanbul.
- BERKSOY, T. ve DOĞRUEL, A. S. (1989) *Kamu İç Borçlanmasının Kamu Dışı Kesimler için Kullanılabilir Kaynaklar Üzerindeki Etkisi*, İstanbul Ticaret Odası Yayını, İstanbul.
- BİRTEK, F. ve KEYDER, Ç. (1976) "Türkiye'de Devlet-Tarım İlişkileri 1923-1950", *Birikim*, Sayı. 22, s. 31-40.
- BOGDANOWICZ-BINDERT, C. A. (1983) "Portugal, Turkey and Peru: Three Successful Stabilization Programmes under the Auspices of the IMF", *World Development*, Cilt. 11, s. 65-70.
- BORATAV, K. (1977) "Büyük Dünya Bunalımı içinde Türkiye'nin Sanayileşme ve Gelişme Sorunları", MMO (1977) içinde.
- BORATAV, K. KEYDER, Ç. ve PAMUK, Ş. (1984) *Krizin Gelişimi ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu*, Kaynak Yay., İstanbul.
- BÖS, D. (1986) *Public Enterprise Economics*, North Holland, Amsterdam.
- BRUNO, M. (1979) "Stabilization and Stagflation in a Semi-Industrialized Economy", Dornbush ve Frenkel (1979) içinde.
- BUFFIE, E. (1984a) "Financial Repression, the New Structuralists and Stabilization Policy in Semi-Industrialized Economies", *Journal of Development Economics*, Cilt.14, s. 305-27.
- BUFFIE, E. (1984b) "The Macroeconomics of Trade Liberalization", *Journal of International Economics*, Cilt.17, s. 121-37.
- BULUTAY, T. (1967) *Ekonometrik Bir Deneme*, SBF Yayını, Ankara.
- BULUTAY, T. (1981) "Türkiye'nin 1950-1980 Dönemindeki İktisadi Büyümesi üzerine Düşünceler", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1981 Özel Sayısı, s. 493-537.

- BULUTAY, T., TİMUR, S. ve ERSEL, H. (1971) Türkiye'de Gelir Dağılımı - 1968, SBF Yayını, Ankara.
- CELASUN, M. (1983) Sources of Industrial Growth and Structural Change: The Case of Turkey, World Bank Staff Working Paper, Washington DC.
- CELASUN, M. (1986) "Income Distribution and Domestic Terms of Trade in Turkey 1973-1983" ODTÜ Gelişme Dergisi, Cilt. 13, s. 193-216.
- CHENERY, H. B., ELKINGTON ve SIMS, C. (1970) A Uniform Analysis of Development Patterns, Economic Development Report, Cambridge Mass.
- CHENERY, H. B., ROBINSON, S ve SYRQUIN, M. (1986) Industrialization and Growth, Oxford U. P., Washington DC.
- CHENERY, H. B., SHISHIDO, S. ve WATANABE, T. (1962) "The Pattern of Japanese Growth 1914-1954", *Econometrica*, Cilt. 30, s. 98-139.
- CHENERY, H. B., ve SYRQUIN, M. (1975) Patterns of Development: 1950-1970, Oxford U. P., London.
- CHENERY, H. B. ve TAYLOR, L. (1968) "Development Patterns among Countries over Time", *Review of Economics and Statistics*, Cilt. 50 s. 391-416.
- CLEMENTS, B. J. ve KIM, K. S. (1987) "The Distributional and Employment Consequences of Export Promotion and Import Substitution in Brazil", *Eastern Economic Journal*, Cilt. 13, s. 435-46.
- CLINE, W. (1982) "Can the East Asian Model of Development Be Generalized?", *World Development*, Cilt. 10, s. 81-90.
- CLINE, W. R. ve WEINTRAUB, S. (Eds) (1981) Economic Stabilization in Developing Countries, Brookings Institution, Washington DC.
- CONWAY, P. J. (1987) Economic Shocks and Structural Adjustment: Turkey after 1973, North-Holland, Amsterdam.
- CONWAY, P. J. (1988) "The Impact of Recent Trade Liberalisation Policies in Turkey", *Naş ve Odekon* (1988) içinde, s. 47-67.

- CORDEN, W. M. (1975) "The Cost and Consequences of Protection: A Survey of Emprical Works", Kennen (1975) içinde, s. 51-93.
- ÇAVDAR, T. (1982) Türkiye'de Liberalizmin Doğuşu, Uygarlık Yay., İstanbul.
- DALE, W. (1982) "The Financing and Adjustment of Payment Imbalances", Intitute for International Economics, mimeo.
- DARRAT, A. (1987) "Are Exports an Engine of Growth? Another Look at the Evidence", Applied Economics, Cilt. 19, s. 277-83.
- DELL, S. (1980) "The International Environment for Adjustment in Developing Countries", World Development, Cilt.8, s. 833-42.
- DELL, S. (1982) "Stabilization: the Political Economy of Overkill", World Development, Cilt. 10, s. 597-612.
- DELL, S. ve LAWRENCE, R. (1980) The Balance of Payments Adjustment Process in Developing Countries, Pergamon Press, New York.
- DERVİŞ, K., de MELO, J. ve ROBINSON, S. (1982) General Equilibrium Models for Development Policy, Cambridge U.P., Cambridge.
- DERVİŞ, K. ve ROBINSON, S. (1977) The Sources and Structure of Inequality in Turkey, World Bank Publication, Washington DC.
- DERVİŞ, K. ve ROBINSON, S. (1980) "The Structure of Income Inequality in Turkey: 1950-1973", Özbudun ve Ulushan (1980) içinde.
- DIAZ-ALEJANDRO, C. F. (1965) Exchange Rate Devaluation in Semi-Industrialized Countries, MIT Press, Cambridge Mass..
- DIAZ-ALEJANDRO, C. F. (1975) "Trade Policies and Economic Development", Kennen (1975) içinde, s. 93-150.
- DIAZ-ALEJANDRO, C. F. (1981) "Southern Cone Stabilization Plans", Cline ve Weintraub (1981) içinde, s. 119-47.
- DİE (1973) Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, DİE Yay., Ankara.
- DİE (1989) "1987 Hane Halkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi Geçici Sonuçları", DİE Haber Bülteni, Sayı. Eİ/ÇLŞ/39

- DOĞRUEL, A. S. (1986) Short-Run Structural Rigidities and Supply Performance in a Financially Repressed Economy: The Case of Turkey, Basılmamış doktora tezi, Boğaziçi Üniversitesi.
- DOĞRUEL, A. S. (1990) "Effects of Changes in Bank Interest Rates on Prices and Output Level", The Journal of Contemporary Management, Sayı.3, basılıyor.
- DOĞRUEL, F. ve DOĞRUEL, A. S. (1988) "Türkiye'nin Mali Kesiminde Servet Saklama Araçları Talebi ve Araçlar Arasındaki İkame Edilebilirlik Düzeyinin Belirlenmesi", Basılmamış çalışma.
- DORNBUSH, (1982) "Stabilization Policies in Developing Countries: What Have We Learned?", World Development, Cilt. 10, s. 701-8.
- DORNBUSH, R. (1985) "Dealing with Debt in the 1980's", Third World Quarterly, Temmuz 1985, s. 531-55.
- DORNBUSH, R. ve FRENKEL, J. A. (Eds) (1979) International Economic Policy, Johns Hopkins U. Press, Baltimore.
- DPT (1963) Kalkınma Planı- Birinci Beş Yıl, DPT Yay., Ankara
- DPT (1972) 1972 Programı, DPT Yay., Ankara.
- DPT (1976) Gelir Dağılımı 1973, DPT Sosyal Planlama Dairesi Araştırma Şubesi, Ankara.
- DURDAĞ, M. (1973) Some Problems of Development Financing, D. Reidel Publishing Co., Dordrecht.
- DURDAĞ, M. (1981) "1980 Yılı Uygulamasının Işığında İstikrar Programının Genel Bir Değerlendirmesi", Toplum ve Bilim, Sayı, 14, s. 98-124.
- EATON, E. ve TAYLOR, L. (1986) "Developing Country Finance and Debt", Journal of Development Economics, Cilt. 22, s. 209-65.
- EBİRİ, K. (1977) Türkiye İmalat Sanayiinde Sermaye ve İşgücü, DPT Yay., Ankara.
- EDWARDS, S. ve LARRAIN, F. (1989) Debt, Adjustment and Recovery, Basil Blackwell, Oxford.

- EICHNER, A. S. ve KREGEL, J. A. (1975) "An Essay on Post-Keynesian Theory: A New Paradigm in Economics", *Journal of Economic Literature*, Cilt.13, s. 1293-1314.
- EKZEN, N. (1984) "1980 Stabilizasyon Paketinin 1958, 1970 ve 1978-79 Paketleriyle Karşılaştırmalı Analizi", Tekeli et al (1984) içinde, s. 168-88.
- ERDİLEK, A. (1982) *Direct Foreign Investment In Turkish Manufacturing*, J. C. B. Mohr, Tübingen.
- ERDOĞAN, M. R. (1971) "Türk Tarımının Vergilendirilmesi ve Kalkınma", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt. 30.
- ERDOST, C. (Ed) (1982) *IMF, İstikrar Politikaları ve Türkiye*, Savaş Yay., Ankara.
- ERSEL, H. ve TEMEL, A. (1984) "Türkiye'nin 1980 Sonrası Dışsatım Başarısının Değerlendirilmesi Üzerine Bir Deneme", *Toplum ve Bilim*, Sayı. 27, s. 107-33.
- ESMER, Y., FİŞEK, H. ve KALAYCIOĞLU, E. (1986) *Türkiye'de Hane Geliri, Hane Halkı Harcamaları ve Hayat Standardı*, TÜSİAD Yayını, İstanbul.
- FAJANA, O. (1979) "Trade and Growth: The Nigerian Experience", *World Development*, Cilt. 7, s. 73-78.
- FEDER, G. (1982) "On Exports and Economic Growth", *Journal of Development Economics*, Cilt. 12, s. 53-73.
- FELLNER, W. (Ed) (1982) *Essays in Contemporary Economic Problems*, Washigton DC.
- FINDLAY, R. (Ed) (1989) *Debt, Stabilization and Development*, Basil Blackwell, Oxford.
- FOXLEY, A. (1980) "Stabilization Policies and Stagflation: the Case of Brasil and Chile", *World Development*, Cilt. 8, s. 887-912.
- FOXLEY, A. (1981) "Stabilization Polices and their Effects on Employment and Income Distribution: A Latin American Perspective", Cline and Weintraub (Eds) 1981 içinde, s. 191-233.

- FRY, M. (1982) "Models of Financially Repressed Developing Economies".
World Development, Cilt. 10, s. 731-50.
- FRY, M. (1988) "Money Supply Responses to Exogenous Shocks in Turkey",
Naş ve Odekon (1988) içinde, s. 85-114.
- GIOVANNINI, A. (1985) "Savign and the Real Interest Rate in LDC's" Journal
of Development Economics, Cilt. 18, s. 197- 217.
- GRILISHES, Z. ve JORGENSON D. W. (1976) "The Explanation of
Productivity Change", Review of Economic Studies, Cilt. 34, s. 249-
83.
- GÜNÇE, E. (1981) "Türkiye'de Planlamanın Dünü, Bugünü, Yarını", ODTÜ
Gelişme Dergisi, 1981 özel sayısı, s. 117-32.
- GÜRSOY, B. (1974). "Türkiye'de Sanayileşme ve Kamusal Kredi", SBF (1974)
içinde.
- HAY, D. A. ve MORRIS, D. J. (1979) Industrial Economics Theory and
Evidence, Oxford, U. P., Oxford.
- HELLEINER, G. (1986) "Balance of Payments Experience and Growth
Prospects of Developing Countries: A Synthesis", World
Development, Cilt. 14, s. 877-908.
- HERSLAG, Z. Y. (1968) Turkey: The Challenge of Growth, E. J. Brill,
Leiden.
- HESTENES, M. R. (1966) Calculus of Variations and Optimal Control
Theory, Wiley, New York.
- HINES, W.D. et al (1936) Türkiye'nin İktisadi Bakımdan Umumi Bir Tetkiki
1933-34 (3 cilt), Mehmet İhsan Mat., Ankara.
- İNAN, A. (1972) Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci
Sanayi Planı 1933, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara.
- İNAN, A. (1973) Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Sanayi Planı 1936, Türk
Tarih Kurumu Yay., Ankara.
- İNSELBAĞ, I. ve GÜLTEKİN, N. B. (1988) "Financial Markets in Turkey", Naş
ve Odekon (1988) içinde, s. 129-40.

- INTRILIGATOR, M. D. (1978) *Econometric Models, Techniques and Applications*, North-Holland, Amsterdam.
- İTİA (1977) *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları Sempozyumu*, İstanbul İTİA Yay., İstanbul.
- KAZGAN, G. (1977) "Türk Ekonomisinde 1927-35 Depresyonu, Kapital Birikimi ve Örgütlemeler", İTİA (1977) içinde, s. 231-74.
- KAZGAN, G. (1985) *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, Altın Kitaplar, İstanbul.
- KAZGAN, H. (1974) "Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluşundan Bu Yana Türkiye'de Anonim ve Limited Şirketler", SBF (1974) içinde.
- KENDRICK (1982) "International Comparison of Recent Productivity Trends", Fellner (1982) içinde.
- KENNEN, P. (Ed) (1975) *International Trade and Finance*, Cambridge U. P., Cambridge.
- KEYDER, Ç. (1982) *Dünya Ekonomisi içinde Türkiye (1923-1929)*, Yurt Yay., Ankara.
- KHAN, M ve KNIGHT, M. (1982) "Some Theoretical and Empirical Issues Relating to Economic Stabilization in Developing Countries", *World Development*, Cilt.10, s. 709-30.
- KHAN, M. ve KNIGHT, M. (1983) "Determinants of Current Account Balances of Non-oil Developing Countries in the 1970's: An Empirical Analysis", *IMF Staff Papers*, Cilt. 30.
- KHATKHATE, D. (1980) "False Issues in the Debate on Interest Rate Policies in Less Developed Countries", *Banca Nazionale del Lavoro Quarterly Review*, No. 133, s. 205-24.
- KHATKHATE, D. (1982) "National and International Aspects of Financial Policies in LDC's: A Prologue", *World Development*, Cilt.10, s. 689-94.
- KILLICT et al (1984) *The Quest for Economic Stabilization: The IMF and the Third World*, St. Martin Press, New York.
- KIM, K. S. ve TURRUBIATE, G. (1984) "Structure of Foreign Trade and Income Distribution", *Journal of Development Economics*, Cilt. 16, s. 263-78.

- KIRKPATRICK, C. ve ÖNİŞ , Z. (1985) "Industrialisation as a Structural Determinant of Inflation Performance in IMF Stabilisation Programmes in Less Developed Countries", *The Journal of Development Studies*, Cilt. 21, s. 347-61.
- KOPITS, G. (1987) *Structural Reform, Stabilization and Growth in Turkey*, IMF Occasional Paper, No.52, Washington DC.
- KORUM, U. (1969) *Ekonometrik Modeller ve Türk Ekonomisi İçin Bir Deneme*, SBF Yay., Ankara.
- KRUEGER, A. O. (1980) "Trade Policy as an Input to Development", *American Economic Review*, Cilt. 70, s. 288-92.
- KRUEGER, A. O. ve TUNCER, B. (1980) *Estimating Total Productivity Growth in a Developing Country*, World Bank Staff Working Paper, Washington DC.
- KRUGMAN, P. (1980) "Scale Economics, Production Differentiation, and the Patterns of Trade", *American Economic Review*, Cilt. 70, s. 950-9.
- KRUGMAN, P ve TAYLOR, L. (1978) "Contractionary Effects of Devaluation", *Journal of Development Economics*, Cilt, 8, s. 445-56.
- KUMCU, E. (1988) "Exchange Rate Liberalization and Economic Stability: The Turkish Experience", *Naş ve Odekon* (1988) içinde, s. 69-83.
- KURMUŞ, O. (1978) "1916-1929 Gümrük Tarifeleri Üzerine Bazı Gözlemler", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1978 Özel Sayısı, s. 182-209.
- KURUÇ, B. et al (1985) *Bırakınız Yapsınlar, Bırakınız Geçsinler*, Bilgi Y., İstanbul.
- KUZNETS, S. (1966) *Modern Economic Growth*, Yale U. P., New Haven.
- KÜÇÜKAHMETOĞLU, O. (1988) "Türkiye'nin Sınai Ürün İhracatına Bir Bakış", *İktisat Dergisi*, Temmuz Sayısı, s. 33-39.
- LIM, J. (1987) "New Structuralist Critique of the Monetarist Theory of Inflation", *Journal of Development Economics*, Cilt. 25, s. 45-61.
- LIOI, V. C. (1974) *Inflation in Developing Countries, An Econometric Study of Chilean Inflation*, North-Holland, Amsterdam.

- LUNDBERG, E. (1985) "The Rise and Fall of the Swedish Model", *Journal of Economic Literature*, Cilt. 23, s. 1-36.
- LUSTIG, N. (1982) "Characteristics of Mexican Economic Growth", *Journal of Development Economics*, Cilt. 10, s. 355-76.
- McFARLAND, F. B. (1982) "Markup Pricing and the Auto Industry: A Reason for Stagflation", *American Journal of Economics and Sociology*, Cilt. 41, s. 1-15.
- McKINNON, R. L. (1973) *Money and Capital in Economic Development*, The Brookings Institution, Washington D.C.
- de MELO, J. ve ROBINSON, S. (1980) "The Impact of Trade Policies on Income Distribution in a Planning Model for Colombia", *Journal of Policy Modelling*, Cilt 2, s. 81-100.
- MICHEALY, M. (1977) "Export and Growth", *Journal of Development Economics*, Cilt.5, s. 49-53.
- MILANOVIC, B. (1986) *Export Incentives and Turkish Manufacturing Exports*, World Bank, Staff Working Paper, Washington DC.
- MMO (1977) *Tarihsel Gelişimi İçinde Türkiye Sanayii*, Makina Mühendisleri Odası Yayını, Ankara.
- MMO (1987) *Makina Mühendisleri Odası, Sanayi Kongresi Bildirileri*, Makina Mühendisleri Odası Yayını, Ankara.
- NADIRI, M. I. (1972) "International Studies of Factor Inputs and Total Factor Productivity: A Brief Survey", *Review of Income and Wealth*, Cilt. 18.
- NAŞ, T. ve ODEKON, M. (Eds) (1988) *Liberalization in the Turkish Economy*, Greenwood Press, New York.
- ODEKON, M. (1988) "Liberalization in the Turkish Economy: A Comparative Analysis", *Naş ve Odekon (1988) içinde*, s. 29-45.
- OKYAR, O. (Ed). (1973) *Türkiye İktisat Tarihi Semineri*, Hacettepe Üniversitesi Y., Ankara.
- ÖKÇÜN, A. G. (1973) "1900-1930 Yılları Arasında Anonim Şirket Olarak Kurulan Bankalar", *Okyar (1973) içinde*, s. 409-75.

- ÖNİŞ, Z. (1986) "Stabilisation and Growth in a Semi-Industrial Economy: An Evaluation of the Recent Turkish Experiment, 1977-1984", ODTÜ Gelişme Dergisi, Cilt. 13, s. 7-28.
- ÖNİŞ, Z. ve ÖZMUCUR, S. (1987) Türkiye'de Enflasyon, İstanbul Ticaret Odası Yayını, İstanbul.
- ÖZBUDUN, E. ve ULUSHAN, A. (Ed). (1980) The Political Economy of Income Distribution in Turkey, Holmes and Meier Pub. Ltd. , New York.
- ÖZMUCUR, S. (1980) Türkiye'nin Ekonometrik Modeli 1950-74, Boğaziçi Ü. Y., İstanbul.
- ÖZMUCUR, S. (1984) Türk Ekonomisi Tahmin Modeli 1965-83, TÜSİAD Y., İstanbul.
- ÖZMUCUR, S. (1986) "Türkiye'de Gelir Dağılımı", İktisat Dergisi, sayı. 258, s. 13-25.
- ÖZMUCUR, S. (1987) Milli Gelirin Üç Aylık Dönemler İtibariyle Tahmini, Dolarla İfadesi ve Gelir Yolu ile Hesaplanması, İstanbul Ticaret Odası Yayını, İstanbul.
- PETROL İŞ (1988) 1988 Yıllığı, Ankara.
- POLAK, J. J. (1957) "Monetary Analysis of Income Formation and Payments Problems", IMF Staff Papers, Cilt.6, S. 9-50.
- PONTRYAGIN, L. S. et al (1962) The Mathematical Theory of Optimal Processes, Translated by K. N. Trirkoff, New York.
- PORTER, R. C. ve RANNEY, S. I. (1982) "An Eclectic Model of Recent LDC Macroeconomic Policy Analysis", World Development, Cilt. 10, s. 761-65.
- PREBISH, R. (1950) The Economic Development of Latin America and its Principal Problems, New York, U. N.
- RAM, R. (1985) "Exports and Economic Growth: Some Additional Evidence", Economic Development and Cultural Change, Cilt. 33, s. 415-25.

- TOBIN, J. (1969) "A General Equilibrium Approach to Monetary Theory", *Journal of Money, Credit, and Banking*, Cilt.1, s. 15-29.
- TÖKİN, İ. H. (1946) *İktisadi ve İçtimai Türkiye, Cilt III: Türkiye'de Sanayi*, İstatistik Genel Müd., Y., Ankara.
- TSUKUI, J. (1968) "Application of a Turnpike Theorem to Planning for Efficient Accumulation: An Example for Japon", *Econometrica*, Cilt, 36, s. 172-85.
- TÜREL, O. (1984) "Ekonomik İstikrar Programlarına Genel Bir Bakış", *Tekeli et al (1984) içinde*, s. 188-228.
- TÜSİAD (1986) *An Econometric Model of Turkey: 1965- 84*, TÜSİAD Yay., İstanbul.
- TÜZÜN, G. (1977) "1950-60 Döneminde Sanayileşme", *MMO (1977) içinde*.
- ULAGAY, O. (1983) *24 Ocak Deneyimi Üzerine*, Hil Y., İstanbul.
- ULAGAY, O. (1987) *Kim Kazandı Kim Kaybetti*, Bilgi Y., İstanbul.
- ULUSHAN, A. (1980) "Public Policy Toward Agriculture and Its Redistributive Implications", *Özbudun, ve Ulushan (1980) içinde*.
- URAS, G. (1979) *Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları*, İktisadi Yayınlar Ltd. Şir., İstanbul.
- UYGUR, E. (1987) *SESRTCIC Econometric Model of the Turkish Economy*, SESRTCIC Pub., Ankara.
- VARIAN, H. R. (1984) *Microeconomic Analysis*, 2nd ed., Norton, New York.
- VENIERIS, Y. P. ve GUPTA, D. K. (1986) "Income Distribution and Sociopolitical Instability as Determinants of Savings: A Cross-sectional Model", *Journal of Political Economy*, Cilt. 94, s. 873-83.
- VINER, J. (1952) *International Trade and Economic Development*, Free Press, Glencoe.
- van WIJNBERGEN, S. (1982) "Stagflationary Effects of Monetary Stabilization Policies: A Quantitative Analysis of South Korea", *Journal of Development Economics*, Cilt.10, s. 133-69.

- van WIJNBERGEN, S. (1983a) "Credit Policy, Inflation and Growth in a Financially Repressed Economy", *Journal of Development Economics*, Cilt. 13, s. 45-65.
- van WIJNBERGEN, S. (1983b) "Interest Rate Management in LDS's", *Journal of Monetary Economics*, Cilt.12, s. 433-52.
- van WIJNBERGEN, S. (1985) "Macroeconomic Effects of Changes in Bank Interest Rates", *Journal of Development Economics*, Cilt.18, s. 541-54.
- van WIJNBERGEN, S. (1986) "Exchange Rate Management and Stabilization Policies in Developing Countries", *Journal of Development Economics*, Cilt. 23, s. 227-47.
- WILLIAMSON, O. E. (1966) "Peak-Load Pricing and Optimal Capacity", *American Economic Review*, Cilt. 56.
- WINSTON, G. (1971) "Capacity Utilisation in Economic Development", *Economic Journal*, Cilt. 81, s. 36-60.
- WINSTON, G. et al (1974) "Investment and the Optimal Idleness of Capital", *Review of Economic Studies*, Cilt. 41, s. 419-28.
- WORLD BANK (1980) *Turkey: Policies and Prospects for Growth*, World Bank Publication, Washington DC.
- WORLD BANK (1982) *Turkey: Industrialisation and Trade Strategy*, World Bank Publication, Washington DC.
- WORLD BANK (1985) *Turkey Data Information System*, April.
- WORLD BANK (1989) *World Development Report 1989*, World Bank Publication, Washington DC.
- YAĞCI, F. (1982) *Türk Ekonomisi için Ekonometrik Bir Model Çalışması: TEM - 1*, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası Yay., İstanbul.
- YAĞCI, F. (1983) *Türk Ekonomisi için Ekonometrik Bir Model Çalışması: TEM - 2*, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası Yay., İstanbul.
- YAĞCI, F. (1984) *Protection and Incentives in Turkish Manufacturing*, World Bank Staff Working Paper, Washington DC.

YELDAN, A. E. (1988) Turkish Economy in Transition: A General Equilibrium Analysis of Export-led versus Domestic Demand led Strategies of Development, Yayınlanmamış Doktora tezi, University of Minnesota, Minneapolis.

YERASIMOS, S. (1976) Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye, Gözlem Yay., İstanbul.

YILDIRIM, N. (1971) Neoklasik İktisadın Teknolojik Gelişme Yaklaşımı: Teori ve Türkiye İmalat Sanayii Üzerine Uygulamalı Bir Çalışma, SBF Yay., Ankara.

1980 yılı başında uygulamaya konulan istikrar programı, başta her ne kadar bilinen IMF politika paketi olarak algılandıysa da, daha sonra bunun geçmişle radikal bir hesaplaşma olduğu ortaya çıktı. Ekonomik olduğu kadar siyasal ve sosyal sonuçları da derin olan bu programın ilerleyen zaman içinde hedeflerine ulaşmadaki başarıları ve yetersizlikleri büyük ölçüde Türkiye'nin 1980 yılına nasıl girdiği ile ilgilidir. Türkiye'nin 1970'li yılların sonunda ulaştığı yapı Cumhuriyet dönemi boyunca izlenen sanayileşme çabalarının bir uzantısı olarak algılanabilir. Bu çalışmada Türkiye'de 1923-88 dönemindeki ekonomik büyümenin dinamikleri incelenmeye çalışılmaktadır. Ancak, hedeflenen ne bir iktisat tarihi yapmak, ne de bu karmaşık dönüşüm sürecinin sosyal ve politik bağlarını yakalamaktır. Buna karşılık, bu sürecin tarihi boyutunun gözden kaçırılmamasına da özen gösterilerek, Türkiye'deki büyüme ve yapısal dönüşüm deneyinin mikro ve makro ekonomik boyutları üzerinde yoğunlaşmaktadır.

A. Aydın ÇEÇEN: 1954 yılında doğdu. 1973 yılında Galatasaray Lisesinden, 1978 yılında Boğaziçi Üniversitesi Elektrik Mühendisliği Bölümünden mezun oldu. Doktorasını 1986 yılında Indiana Üniversitesi'nde tamamladı. Halen Central Michigan Üniversitesi (ABD) İktisat Bölümünde görevlidir. İlgili alanları sermaye teorisi, ekonomik büyüme teorisi ve uluslararası ekonomidir.

A. Suut DOĞRUEL: 1952 yılında doğdu. 1970 yılında Ankara Fen Lisesinden, 1977 yılında Boğaziçi Üniversitesi İktisat Bölümünden mezun oldu. Doktorasını 1986 yılında Boğaziçi Üniversitesi'nde tamamladı. Halen Marmara Üniversitesi İngilizce İktisat Bölümünde görevlidir. İlgili alanları istikrar politikaları, ekonomik büyüme teorisi ve uygulamalı ekonometrik modellerdir.

Fatma DOĞRUEL: 1955 yılında doğdu. 1972 yılında Adana Kız Lisesinden, 1978 yılında Hacettepe Üniversitesi Matematik Bölümünden mezun oldu. Doktorasını 1987 yılında Çukurova Üniversitesi'nde tamamladı. Halen Marmara Üniversitesi İngilizce İktisat Bölümünde görevlidir. İlgili alanları tarım ekonomisi, üretim teorisi ve ekonomik büyüme teorisi.

EKONOMİK ARAŞTIRMALAR DİZİSİ

Fiyatı 16.000 TL (KDV dahil)